

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

**KUR'AN'DA ŞEFAAT KAVRAMI ve YAYGIN
ŞEFAAT ANLAYIŞIYLA KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET YILMAZ

İSTANBUL, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

**KUR'AN'DA ŞEFAAT KAVRAMI ve YAYGIN
ŞEFAAT ANLAYIŞIYLA KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet YILMAZ

DANIŞMAN
YARD. DOÇ. DR. Hülya ALPER

İSTANBUL, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

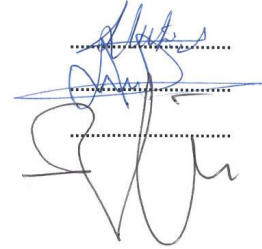
İLAHİYAT Anabilim Dalı KELAM Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MEHMET YILMAZ'ın KUR'AN'DA ŞEFAAT KAVRAMI VE YAYGIN ŞEFAAT
ANLAYIŞIYLA KARŞILAŞTIRILMASI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
05.09.2006 tarih ve 2006-9/28 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 21.12.2006

- 1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. HÜLYA ALPER
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ADİL BEBEK
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU

ÖNSÖZ

İslâm dini, insanların inanç, düşünce ve fiillerini ilâhi irade çerçevesinde şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda muhataplarının ilâhi iradeye aykırı bütün düşünsel ve eylemsel tavırlar reddedilmiş yada tashih edilmiştir.

Kur'ân'ın nüzul dönemi muhataplarının inanç dünyasında önemli bir yer tutan ve tevhide aykırı biçimde şekillenen şefaât kavramı, Kur'ân'ın nüzul süreci içerisinde farklı ibarelerle ortaya konmuştur. Kur'ân'ın bir konuyu beyan ederken önce yerleşik olan yanlış inancı reddedip sonra onun yerine kendi saf öğretisini ikame etme üslubu şefaatin ortaya konuluş sürecinde de işlemiştir. Dolayısıyla şefaate ilgili âyetlerde bir taraftan Mekke'li müşriklerin yanlış şefaât anlayışları reddedilirken diğer taraftan da gerçek şefaât anlayışının temel ilkeleri ortaya konmuştur. Bu doğrultuda şefaati konu edinen âyetler ilk bakışta şefaatin varlığına ve yokluğuna yorumlanabilecek bir tablo arz etmektedir. Bazı âyetlerde şefaât tümüyle reddedilirken bazılarında ise Allah'ın iznine bağlı olarak istisna getirilmektedir. Bu durum İslâm düşünce tarihi içerisinde şefaati kabul eden ve reddeden çeşitli anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dinin ve kavramlarının doğru anlaşılması sağlıklı bir akideye sahip olma noktasında büyük önem taşımaktadır. İslâm tarihinde olduğu gibi günümüzde de canlılığını koruyan, dua ve kabir ziyaretlerinde çeşitli terennümlemlerle ifade edilen şefaât kavramının Kur'ân'ın öngördüğü şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bu çalışma şefaât kavramının Kur'ân'da hangi ölçüler içerisinde ortaya konduğunu anlama amacı taşımaktadır. Bu sebeple şefaât olgusunu Kur'an eksenli olarak ele almaya çalıştık. Ancak bir konu incelenirken onun bütün yönleriyle ortaya konması gerektiği düşüncesiyle, şefaatin tarihi ve psikolojik temellerini inceleme ve günümüz insanının şefaati nasıl anladığını ve bu algıyı besleyen kaynakları da tespit etmenin faydalı olacağını düşünerek araştırmamızı İslâm'da şefaât anlayışı ve toplumun şefaât anlayışı olmak üzere iki ana bölüme ayırdık.

Birinci bölümde İslâm öncesi toplumlarda, özellikle cahiliye müşriklerinde şefaatin nasıl anlaşıldığını tespit etmeye çalıştık. Daha sonra konuyla ilgisi olduğunu düşündüğümüz kavramları inceledik. Şefaati konu edinen âyetleri ise nüzul sürecini ve Kur'ân'ın genel prensiplerini dikkate alarak anlamaya çalıştık. İslâm düşüncesinde şefaatin anlamlandırılmasında, ahad rivayetler olmasına rağmen hadislerin ağırlık

kazanmış olmasından dolayı şefaitle ilgili hadisleri de tahlil etmeye çalıştığımız birinci bölümü, İslâm mezheplerinin şefaathakkındaki görüşlerini ortaya koyarak tamamladık.

İkinci bölümde ise yaptığımız anketle toplumun şefaathalgısını ve bu algıyı besleyen kaynakları tespit etmeye çalıştık.

Netice olarak, şefaatin Kur’ân’da varlığına ve yokluğuna yorumlanabilecek ibarelerle yer alması bir çelişki midir? Müslümanların büyük bir bölümü tarafından âhirette gerçekleşeceği ümit edilen şefaath beklentisi Kur’an tarafından ne ölçüde desteklenmektedir? Allah tarafından bazı seçkin insanların şefaath etmeleri için izin verilecek midir? İlk dönem kaynaklarında son derece sınırlı iken sonraki dönemlerde şefaath hadislerinin çoğalması ne anlam taşımaktadır? Ahad haber olan bu rivayetler şefaath gibi akideye dair bir konuda delil olabilir mi? İslâm mezhepleri konuyu hangi ölçüler içerisinde ele almışlardır? Büyük günah sahiplerine şefaath edileceği inancı, Kur’ân’ın âhîret hayatıyla ilgili ortaya koyduğu temel ilkelerle örtüşmekte midir? Günümüz Müslümanları nasıl bir şefaath inancına sahiptir ve bu inanç hangi kaynaklardan beslenmektedir? bu çalışma bir yüksek lisans tezi sınırları içerisinde bu ve benzeri soruların cevabını aramaktadır.

“Kur’ân’da şefaath kavramı ve yaygın şefaath inancıyla karşılaştırılması” isimli çalışmamızın ortaya çıkmasında büyük emeği geçen tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Hülya ALPER’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca anketin hazırlanması ve değerlendirilmesinde kıymetli vakitlerini esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU’na, çalışmam boyunca her türlü fedakarlığı ve sabrı gösteren sevgili eşim ve çocuklarıma, tezin yazımı ve gerekli programların temininde katkısı olan dostlarıma ve anket çalışmasına katılan tüm katılımcılara teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

I . ŞEFAATİN TARİHİ VE PSİKOLOJİK TEMELLERİ.....	1
A. Şefaatin Psikolojik Temelleri.....	1
B. Yahudilik'te Şfaat.....	2
C. Hristiyanlık'ta Şfaat.....	4
D. Cahiliye Toplumunda Şfaat.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA ŞEFAAT

I . TEMEL KAVRAMLAR VE TANIMLAR.....	11
A. ŞEFAATİN SEMANTİK TAHLİLİ.....	11
1. Şefaatin Sözlük Anlamı.....	11
2. Şefaatin Terim Anlamı.....	12
B. ŞEFAATLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	14
1. Vesile.....	14
2. Dua	17
3. Tevbe.....	20
4. Mağfiret.....	21
5. Günah.....	23
II. KUR'ÂN'DA ŞEFAAT.....	26
A. Putların Şefaatinin Reddedilişi.....	28
B. Şefaatin Allah'ın İznine Bağlı Oluşu.....	35
C. Meleklerin Şefaati.....	41
D. Hz. Peygamber'in Şefaati.....	45
E. Kâfirlere Şefaatin Olmayışı.....	49
F. İyilik ve Kötülüğe Aracılık Etmenin Şfaat Oluşu.....	54
G. Kur'ân'a Göre Şefaatin Gerçekleşme Şartları.....	55
H. Şfaat ve İzin.....	59
I. Şfaat ve Şahitlik.....	61

J. Nüzûl Sırasına Göre Şefaatile İlgili Âyetler.....	63
III. HADİSLERDE ŞEFAAT.....	68
A. Şefaatin Kapsamı ve Muhtevası.....	68
1. Dünyada Şefaati.....	69
2. Âhirette Şefaati.....	71
B. Şefaati Yetkisi ve Şefaati Edecekler.....	73
1. Meleklerin Şefaati.....	73
2. Peygamberler ve Hz. Peygamber'in Şefaati.....	74
3. Şehitlerin Şefaati.....	80
4. Âlimlerin şefaati.....	81
5. Kur'ân'ın Şefaati.....	81
6. Bazı Müminlerin Şefaati	83
7. Bazı İyi Amellerin Şefaati.....	84
C. Şefaati Olunanlar ve Özellikleri.....	85
1. Büyük Günah Sahipleri.....	85
2. Günah ve Sevabı Eşit Olanlar.....	87
3. Kelime-i Tevhidi Söyleyenler.....	88
4. Kur'an Okuyanlar.....	88
5. Ezan Duasını Okuyanlar.....	90
6. Ehl-i Tevhidin Cenaze Namazını Kıldıkları.....	90
7. Medine'de Ölenler.....	91
IV. MEZHEPLERE GÖRE ŞEFAAT.....	92
A. Ehli Sünnet'te Şefaati.....	93
B. Mu'tezile'de Şefaati.....	96
C. Diğer Mezheplerde Şefaati	98
D. Günümüzde Şefaatile İlgili Görüşler.....	101

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ŞEFAAT ANLAYIŞI

I. KONUSU VE PROBLEM.....	103
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	105
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	106

IV. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI.....	108
V. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	109
VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	109
A. Evren ve Örneklem.....	110
B. Verilerin Toplanması ve Yorumlanması.....	111
VII. ÖRNEKLEM GRUBUNUN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	112
A. Cinsiyet.....	112
B. Yaş.....	113
C. Eğitim Durumu.....	113
D. Medenî Durum.....	114
E. Doğum Yeri.....	114
F. Deneklerin Maltepe’de İkamet Süreleri.....	115
G. Ekonomik Durum.....	116
H. Meslekî Durum.....	116
VIII. DÎNÎ TECRÜBENİN BOYUTLARI.....	118
A. Toplumun Dînî Hayatıyla İlgili Bulgular.....	118
1. Dînî Bilginin Elde Edildiği Kaynaklar.....	118
2. Dînî Bilgi Seviyesi ve Dindarlıkla İlgili Bulgular.....	120
3. Dînin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmeye İlgili Bulgular.....	122
4. Dînî Hayata Tesir Eden Unsurlarla İlgili Bulgular.....	123
B. Türbe ve Yatırırlarla İlgili Bulgular.....	125
1. Türbelerde Yatan Zatlardan Şefaath Beklemeye İlgili Bulgular.....	127
C. Günah Kavramıyla İlgili Bulgular.....	128
IX. ŞEFAAT İNANCININ BOYUTLARI.....	129
A. Şefaath İnancıyla İlgili Bulgular.....	129
1. Şefaathın Tanımı ve Şefaathle İlgili Terimler.....	131
2. Şefaath Edecekler.....	134
3. Şefaath Olunacaklar ve Özellikleri.....	137
4. Peygambere Bağlılık ve Şefaath.....	141
5. Cennetliklere Şefaath.....	142
6. Cehennemliklere Şefaath.....	143
7. Büyük Günah Sahipleri ve Şefaath.....	144

8. Kâfirlere Şefaât.....	145
B. Dua ve Şefaât İlişkisi.....	146
C. Halkın Şefaât Anlayışıyla İlgili Bulguların Tahlili.....	148
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	150
EKLER.....	154
EK 1.....	154
EK 2.....	158
KAYNAKÇA.....	159

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1: Ankete Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı
- Tablo 2: Deneklerin Yaşlarına Göre Dağılımı
- Tablo 3: Ankete Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı
- Tablo 4: Deneklerin Medenî Durumlarına Göre Dağılımı
- Tablo 5: Ankete Katılanların Doğum Yerine Göre Dağılımı
- Tablo 6: Ankete Katılanların Maltepe’de İkamet Sürelerine Göre Dağılımı
- Tablo 7: Deneklerin Ekonomik Durumlarına Göre Dağılımı (Aylık ytl. olarak)
- Tablo 8: Ankete Katılanların Meslekî Durumlarına Göre Dağılımı
- Tablo 9: Deneklerin, Dînî Eğitimlerini Aldıkları Yere Göre Dağılımı
- Tablo 10: Deneklerin, Kur’ân-ı Kerîm’i Arapça Aslından Okuma Sıklıklarına Göre Dağılımı
- Tablo 11: Ankete Katılanların, Kur’ân-ı Kerîmî Türkçe Meâlinden Okuma Sıklıklarına Göre Dağılımı
- Tablo 12: Ankete Katılanların, Dînî Bilgi Seviyelerine Göre Dağılımı
- Tablo 13: Deneklerin Dindarlığın En Önemli Göstergesinin Ne Olduğuna İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 14: Deneklerin Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirme Durumlarına Göre Dağılımı
- Tablo 15: Deneklerin, Sosyal Çevrenin Dînî Yaşantıya Etkisi Olup Olmadığı Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 16: Deneklerin Türbe Ziyaretini Gerçekleştirme Amaçlarına Göre Dağılımı
- Tablo 17: Ankete Katılanların Yatırlardan Dilekte Bulunulduğunda Bunun Gerçekleşip Gerçekleşmeyeceğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 18: Deneklerin Türbelerde Yatan Zatlardan Dünyaya Ait Bir Dilekte Bulunmanın Doğru Olup Olmadığıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 19: Ankete Katılanların Türbelerde Yatan Zatlardan Şefaât İstemenin Doğru Olup Olmadığıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 20: Ankete Katılanların, Günahların Büyük ve Küçük Diye Ayrılmasının Doğru Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

- Tablo 21: Deneklerin Allah'tan Başkasının Şefaatine İhtiyaç Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 22: Deneklerin İnanıldığı Halde Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmeyenler Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 23: Ankete Katılanların Şefaatin Tanımıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 24: Ankete Katılanların “Makam-ı Mahmûd” Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 25: Deneklerin “şefaati” uzma” Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 26: Deneklerin Şefaate Edeceklerle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 27: Ankete Katılanların Diğer Peygamberlerin Kendi Ümmetlerine Şefaate Edip Etmeyecekleriyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 28: Deneklerin Meleklerin Şefaate Edip Etmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 29: Ankete Katılanların Bazı Seçkin İnsanların (âlimler, tasavvuf büyükleri, evliyalar) Şefaate Olup Olmayacaklarıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 30: Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiyi Şefaate Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 31: Deneklerin Peygamberin Şefaatinin Hak Etmek İçin Onun Davranışlarına Uymak, Yaptıklarını Yapmak (onun gibi giyinmek vb.) Gerekip Geremediği Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 32: Ankete Katılanların Şefaati Hak Etmek İçin Ehl-i Sünnet ve-ı Cemaat Olmak Gerekip Geremediğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 33: Deneklerin Sakal-ı Şerif ve Hırka-ı Şerif Ziyaretlerinin Peygamberin Şefaatine Vesile Olup Olacağına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 34: Ankete Katılanların Peygamberin Şefaatinin Hak Etmek İçin Kabrini Ziyaret Etmenin Gerekip Geremediğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 35: Deneklerin Peygambere Bağlılığın Ölçüsü Konusundaki Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 36: Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiyi Şefaate Edileceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 37: Ankete Katılanların Cennetteki Müminlerin Derecelerinin Yükseltilmesi İçin Şefaate Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

- Tablo 38: Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiyi Şefaata Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 39: Ankete Katılanların İntihar Eden Bir Kişiyi Şefaata Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 40: Ankete Katılanların Kâfirlere Şefaata Olup Olmayacağıyla ilgili Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 41: Ankete Katılanların Dua Ederken Peygamberleri ve da Velîleri Duanın Kabulü İçin Aracı Kılmanın Doğru Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 42: Deneklerin Bir Müminin Diğer Bir Mümin İçin Dua Etmesinin Şefaata Olarak Düşünülüp Düşünülemeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dğr.	: Diğerleri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
md.	: Maddesi
m.ö.	: Milattan önce
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
ŞİA	: Şamil İslam Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
ytl.	: Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

I. ŞEFAATİN TARİHÎ VE PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Şefaatin Psikolojik Temelleri

Allah tarafından en güzel şekilde yaratılan insan, iyi veya kötü, doğru veya yanlış,¹ hak ya da bâtıl olanı seçebilme potansiyeline sahip özgür bir varlıktır. Allah Teâlâ, gönderdiği kitaplar ve peygamberler aracılığıyla insana, doğru yolu göstermiş,² yaptığı her şeyin karşılığını göreceğini hatırlatarak,³ ona hak yolda yürümesini öğütlemiştir. Bununla birlikte insanoğlu zaman zaman kendini kuşatan ve yanlış sevk eden etkenler sebebiyle hatalar yapmakta, günahlar işleyebilmektedir. Ancak insan, bu günahlarıyla baş başa bırakılmamış, yaratılıştaki temiz fıtrata dönme imkânları kendisine sunulmuştur. Bu imkânların içinde “tevbe” kavramı önemli bir yer tutmaktadır.⁴

Hz. Âdem hakkında Kur’ân’da anlatılan şu misal, ilk yaratılıştaki saflığa dönme imkânını dile getirmesi bakımından önemlidir: Cennet’te şeytanın telkinlerine direnemeyerek kendisine yasaklanan meyveden tadan Âdem’i Allah, yaptığı yanlışın ağırlığı sebebiyle içine düştüğü pişmanlıkla baş başa bırakmamış ona tevbe etmeyi öğretmiştir⁵. Bu durum Kur’ân’da şöyle zikredilir: “Derken Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrendi; onları yerine getirdi. Rabbi de bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz o tevbeleri daima kabul edendir, merhametli olandır.”⁶

İnsanın, işleyebileceği günahlardan kurtulma yolunun samimi bir tevbe olduğunu açık bir şekilde ifade eden bu âyette üç nokta dikkatimizi çekmektedir.

¹ el-Bakara 2/286; et-Tîn 95/4-5.

² el-Bakara 2/129.

³ ez-Zilzâl 99/7-8.

⁴ et-Tahrîm 66/8.

⁵ el-Bakara 2/35-36.

⁶ el-Bakara 2/37.

1. İnsan kendisine sunulan hayatı yaşarken bazı hâricî tesirler (şeytan, nefis...) sebebiyle yaratılış misyonuna aykırı davranışlarda bulunarak birtakım hatalar yapabilir.

2. Yaratıcı, bu hatalardan kurtulma yolunu, Âdem örneğiyle insana öğretmiştir. Yaptığı yanlış sebebiyle büyük bir acı çeken Âdem, bu durumdan kurtulmak için Allah'a sığınmış ve Rabbinin kendine öğrettiği tevbe yolunu seçmiştir.

3. Yaratıcının, Âdem'in tevbesine olumlu karşılık vermesi, günahlarından arınmayı isteyen insana Allah'ın rahmetini ifade etmektedir.

İnsanın birtakım tesirler sebebiyle, işlediği günahlarından kurtulma isteğinin doğurduğu sonuçlardan biri de şefaata inancıdır. Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve cahiliye Arap inancında da önemli bir yer tutan şefaata, tarih boyunca insanların inanç dünyasında çeşitli tezahürleriyle hep var olmuştur.⁷

İnsanların, peygamberlerinden şefaata beklемelerinin psikolojik sebebi, kendi peygamberlerine daha çok güven duyma isteği ve sıkıntıya düştüklerinde, özellikle bütün ilâhî kitaplarda çok çetin geçeceği bildirilen mahşer gününün dehşetinden kurtulma noktasında, peygamberlerinin kendilerine yardım edeceklerini ümit etmeleriyle bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Kur'an ve sahih hadisler çerçevesinde şefaata kavramını incelemeye geçmeden önce diğer dinlerde ve İslâm öncesi Arap toplumunda şefaatin nasıl ortaya çıktığını ve şefaate nasıl bir anlam yüklendiğini incelemek gerekir.

A- Yahudilik'te Şefaata

Şefaata inancı; yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki düzleminde gelişen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yaratıcıyla sağlıklı bir ilişki geliştiremeyen toplumlarda şefaata olgusunun tevhîdi zedeleyen bir inanç haline geldiği de tespit edilmiştir.⁸

Monoteist, (tek tanrılı) bir din olan Yahudilik'te şefaata inancının olduğunu ancak İslâm öğretisinden farklı bir yapıda şekillendiği görülüyor. Yahudi inancına göre, Allah'ın yeryüzündeki iradesi insan aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla şefaata inancı böyle bir ilişkide ortaya çıkmakta ve insan yeryüzünde Allah'ın iradesinin gerçekleşmesine aracılık etmektedir.

⁷ Fatih Kesler, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaata İnancı", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: (2004), XIII, s. 120.

⁸ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997, I, s. 299.

İlk zamanlar Yahudilik inancında, Hristiyanların Allah'a ulaşmak için İsa'ya yükledikleri aracı misyonuna benzer bir şefaate düşüncesinin olmadığı anlaşılıyor. Tevrat'ta, "Ben Rab değil miyim? Benden başka tanrı, hak Allah ve kurtarıcı yok. Benden başkası yok."⁹ Şeklinde ifade edilen inanç ilkesine göre, Allah kişiye yakındır. İnsan ile Allah arasında herhangi bir aracıya ihtiyaç yoktur. Fakat Helenistik Yunan felsefesindeki, fizik âlemle metafizik âlem arasındaki ilişkinin ancak bir aracı vasıtasıyla sağlanabileceği düşüncesinin tesiriyle, şefaate kavramı zaman içerisinde Yahudilik inancında da zikredilmeye başlamıştır.

Âhiret gününden umumiyetle "Rabbin günü"¹⁰ diye söz eden Eski Ahide göre; bütün milletlerin bir araya toplanacağı âhiret gününde, tek hüküm sahibi Allah'tır.¹¹ O gün günahkârlar suçlarından dolayı cezalandırılacaklardır. Ayrıca Amos, kimsenin kaçamayacağı, dünyadaki kuvvetlerin orada hiçbir işe yaramayacağı güne karşı kavmini uyarmaktadır.¹² İsa'ya'nın da benzer ifadelerle o güne dikkat çektiği anlaşılmaktadır.¹³

Dolayısıyla Tevrat'ta, ana hatlarıyla çerçevesi çizilen âhiret inancına göre, Hesap gününde hiçbir şefaateçinin şefaati işe yaramayacaktır. Bu gerçeğe karşın Yahudilerin daha sonra peygamberlerini ve din adamlarını, cahiliye Araplarının putlara yüklediği aracı ve kurtarıcı inancına benzer bir misyonla donattıkları görülmektedir.¹⁴

Ayrıca Kur'an'da şefaati nefyeden ifadeler arasında, doğrudan İsrail oğullarını muhatap alan ibarelerin olması, Yahudilik'te şefaate düşüncesinin varlığına ve aynı zamanda, bu inancın yanlış şekillendiğine işaret etmektedir.¹⁵

Yahudilik inancına sonradan dahil edilen şefaate düşüncesinin en belirgin özelliği, seçkin ırk anlayışının bir uzantısı olarak milli bir hüviyete bürünmüş olmasıdır.¹⁶ Yahudiler, Mûsâ'nın, hahamların ve meleklerin kendilerine şefaate edeceklerini kabul etmektedirler.¹⁷

⁹ İsa'ya 45/21.

¹⁰ İsa'ya, 13/6-9.

¹¹ Mezmurlar, 110/6.

¹² Amos 2/13-14.

¹³ İsa'ya 2/10-20.

¹⁴ Süleyman Ateş, *Kur'an'ın Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul: Yeni ufuklar Neşriyat, 1995, s. 177-179.

¹⁵ el-Bakara 2/122-123; Ayrıca, bk. el-Bakara 2/47-48.

¹⁶ el-Bakara 2/80.

¹⁷ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988, s. 81.

Özet olarak Yahudilerin kurtarıcı anlamında bir şefaata inancına sahip oldukları anlaşılıyor. Ayrıca bu din mensupları, kendilerini Allah'ın çocukları ve sevgilileri olarak görmekte ve atalarının Allah katında kendileri için şefaata edecekleri inancını taşımaktadırlar.¹⁸

B- Hristiyanlık'ta şefaata

Hristiyanlık akîdesinin temelini oluşturan teslis inancının bir parçası olarak Hristiyanlar, İsa'ya bir takım tanrısal sıfatlar yüklemişlerdir. Bu doğrultuda yerde ve gökte bütün hakimiyetin, İsa'ya ait olduğuna inanılır. Ahd-i Cedîd'de, İsa'nın ağzından “gökte ve yerde bütün hakimiyet bana aittir”¹⁹ ifadesine yer verilmektedir.

İncil'de, Tanrının bütün hükmü oğluna (İsa'ya) verdiği,²⁰ dirilerin ve ölülerin Allah tarafından tayin edilen hakiminin İsa olduğu, günahkârların günahlarının ancak onun ismiyle bağışlanacağı²¹ şeklinde yer alan ibareler, İsa'nın insan üstü bir varlık olarak algılandığını göstermektedir.

Dolayısıyla günahların İsa'nın ismiyle bağışlanacağı inancı, şefaata kavramıyla yakından irtibatlı görünmektedir. Hristiyanlık inancına göre; âhiret gününde Baba (Tanrı) hiç kimseye hükmetmeyecek, bütün hakkı oğula verecektir. “Bütün milletler onun (İsa) önünde toplanacak, o çobanın koyunları keçiden ayırdığı gibi onları birbirinden ayıracaktır.”²²

Görüldüğü gibi Allah katında, insanlara ait bütün hüküm Mesih'in elindedir. Dolayısıyla onu hiç kimsenin şefaatten alıkoyması mümkün değildir. Çünkü âhiret gününde İsa, Allah'ın sözcüsü olacak ve bütün günahlar onun aracılığıyla bağışlanacaktır.

Bu inanç Hristiyanlık'taki şefaatin temelini oluşturmaktadır. Hristiyanlık'ta şefaata; bir kimsenin suçunun bağışlanması ya da dileğinin yerine getirilmesi konusunda, o kimseye Tanrı katında veya bir başkası yanında aracılıkta bulunma olarak tanımlanmıştır. Süryanice'de ise şefaata, avukatlık anlamına gelen “sniğrutho” kelimesi

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Yayıncılık, 1999, I-X, I, s. 345.

¹⁹ Matta 28/18.

²⁰ Yuhanna 5/22.

²¹ Resullerin İşleri 10/42-43.

²² Matta 25/32.

ile ifade edilmiştir.²³ Şefaatin, avukatlık anlamına gelen bir kelimeyle ifade edilmesi, bu kavrama aracılık ve suçlunun bağışlanması için talepte bulunma anlamı yüklediğini göstermektedir.

Hristiyanlık'taki bütün insanların günahkâr doğduğu (aslî günah) ve İsmâ'nın, insanların yüklendiği bu aslî günahın bağışlanması için kendini feda ettiği inancı, en büyük şefaati olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda İsmâ'nın, suçluların suçunun²⁴ bağışlanması, dua ve ibadetlerin kabulü,²⁵ insanların Allah'ın rızasına ulaşmaları²⁶ gibi konularda da şefaati olacağı anlaşılmaktadır.²⁷

Hristiyan kaynaklarına göre, İsmâ'nın şefaati üç şekilde gerçekleşecektir:²⁸

- 1- İnsanların işledikleri günahlar için Allah katında yapacağı şefaati.
- 2- İnsanların dua ve ibadetlerinin kabulü için yapacağı şefaati.
- 3- İnsanların Allah'ın rızasını kazanmaları için yapacağı şefaati.

Aslında ilk Hristiyanların inançlarında, yalnızca Allah'a ibadet etme ilkesi hakimken zamanla saf akideden uzaklaşıp, meleklerle ve azizlere ibadet boyutuna ulaşacak tâzim ve bağlılık sergilendiği görülmektedir. Bu itibarla azizlere de şefaati hakkı tanınmış, onlara olağanüstü vasıflar yüklenmiştir.²⁹ M. Watt, insanların yaptıklarından dolayı hesaba çekilerek, cennete veya cehenneme gidecekleri temel ilkesinin, daha sonra Hristiyanlık'ta keffaret, İslâm'da ise Hz. Muhammed'in şefaati akidesiyle değiştirildiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşımıyla o, Hristiyanlık'taki keffaret inancı ile İslâm'daki şefaati anlayışı arasındaki paralelliğe dikkat çekmektedir.³⁰

Hristiyanlık inancına göre, İsmâ ve Kutsal Ruh'tan sonra,³¹ şefaati umulan ve tâzim gösterilen, aslî günahattan uzak olarak yaratıldığına inanılan en büyük kişi, azize Meryem'dir.³² Ancak İsmâ Mesih'in şefaatiyle azizlerin şefaati arasında büyük bir fark vardır. Mesih'in şefaati genel ve kalıcı, Azizlerinki ise sınırlıdır. Çünkü İsmâ baştır.

²³ Hanna Dolabânî, *Azizlerin Şefaati*, (çev. Gabriyel Akyüz) Mardin, 1988, s. 5.

²⁴ Eşaya 53/12;

²⁵ Rom 8/628.

²⁶ Rom 8/34; İbrânîler 7/24-25.

²⁷ Pavlos'un Korintililere 2. Mektubu, 5/10; Dolabânî, *a.g.e.*, s. 5.

²⁸ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 21-25.

²⁹ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İstanbul: Işık Yayınları, 1996, s. 143.

³⁰ Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, (çev. Turan Koç) İstanbul: İz Yayınları, 2001, s. 182-183.

³¹ Rom 8/15-26; Ayrıca bk.: Dolabânî, *a.g.e.*, s. 9.

³² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 147.

Azizler ve diğer İsevîler ise bedenın uzuvları gibidir. Azizlerin şefaati uzuvların birbirine yardım etmesine benzemektedir.³³

Katolik ve Ortodoks Hristiyanlara göre şefaati yetkisine sahip bir başka şahsiyet ise papadır. Papaya tanınan ve “Endüljan” adı verilen, Tanrı adına bağışlama yetkisi sınırlarının zamanla piskopos ve rahipleri de içine alacak şekilde genişletildiği ve onların da, İsa adına günahları bağışlama yetkisiyle donatıldığı görülmektedir.³⁴

Hristiyan mezhepleri arasında azizlerin şefaati hususunda fikir birliği oluşmamıştır. Çünkü Katolik ve Ortodokslar, Şefaati ümidiyle azizlere, onların tasvirlerine ve geride bıraktıkları eşyalara tâzim göstermenin faydasına inanırken, reform taraftarı olan Luther ve Kalvinciler, Kitab-ı Mukaddese aykırı olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmışlardır.³⁵

Netice itibariyle Hristiyanlık’ta şefaatin, İsa’ya yüklenen Allah’ın oğlu inancı sebebiyle önemli bir yer tuttuğu, İsa ile başlayan şefaati düşüncesinin zaman içerisinde kapsamının azizleri de içine alacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Aslî şefaatiçi, İsa Mesih olmakla birlikte, Hristiyanların bir kısmı azizlerin şefaatine de inanmaktadırlar. Şefaati konusunda mezhepler arası anlayış farkları olmakla birlikte, Hristiyan mezheplerinin hepsinde şefaati düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

D- Cahiliye Toplumunda Şefaati

İslam öncesi Arabistan yarımadasında çeşitli inançlar bulunmaktadır. Yaygın bir şekilde putperestliğin hakim olduğu bu coğrafyada ehli kitaba mensup Yahudi ve Hristiyanların yanı sıra az da olsa Hz. İbrahim’in dinini takip eden “Hanif”ler de bulunmaktadır.³⁷ Müşrik Arapların inancı genel olarak politeizm (çok tanrıcılık) olmakla birlikte, Babil dinlerinde üçlü sistem olarak ifade edilen, baş tanrı ve yardımcıları esasına dayalı inancının da yer aldığı görülmektedir. Bedevî Araplar arasında ise paganizm (puta tapıcılık) hakimdir.³⁸

Kur’ân’ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Cahiliye Arapları genel olarak kainatın yaratıcısı, rızık verici, yağmuru yağdıran bir Allah inancına sahip olmakla

³³ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 10-11.

³⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 147-148.

³⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 167.

³⁶ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 32.

³⁷ Muhammed Esed, *İslam Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1983, s. 269.

³⁸ Mehmet Toplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966, s. 69.

beraber, putları Allah'a ortak koştuktan geri durmamış ve kendilerini Allah'a yaklaştıracakları inancıyla onlara yönelmişlerdir.³⁹

Şefaatin, İslâm öncesi cahiliye toplumunun hayatında, geniş bir yer tuttuğu ve bu inancın şiirlere kadar yansıdığı görülür.

Lat hakkı için, Uzza hakkı için!

Onlar yüksek kuğulardır.

Onların şefaatine umut bağlanabilir.

Üçüncüleri Men'at hakkı için.⁴⁰ Sözleriyle Kabe'yi tavaf eden müşrikler böylece putların şefaatine nâil olacaklarına inanırlardı.

Müşriklerin, ölüm ve hayatla ilgili kanaatleri incelendiğinde, âhiret inancından uzak oldukları anlaşılır. Kur'an müşriklerin bu inançlarını şu sözlerle ortaya koyar: "Onlar; 'dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz dirilecek de değiliz.' dediler."⁴¹

Müşriklerin uhrevî hayata karşı takındıkları bu olumsuz tavır, Kur'an'ın çeşitli âyetlerinde eleştirilmekte, onların yeniden yaratılışın imkânsızlığını ifade eden inançlarının temelsizliği, "sizi ilk defa yaratan yeniden yaratacak"⁴² ibaresiyle, onların reddedemeyeceği bir üslupla ortaya konmaktadır. Müşrik Araplar,

"Resul bizim dirileceğimizi haber veriyor.

Yok olduktan sonra yaşam safsatadan ibarettir."

Şeklinde şiirlere de yansıyan âhirete yönelik bu alaycı tutumlarını, bizi öldüren ve yaşatan zaman (dehr) şeklinde zamanı mutlaklaştıran⁴³ bir anlayışla temellendirmeye çalışmışlardır. Tekrar dirilmenin kabul edilmediği dehr inancına göre, ölümle birlikte her şey sona erer, vücut toz toprak olur. Ruh ise bir rüzgar gibi uçup gider.⁴⁴

Cahiliye Araplarının uhrevî hayata karşı takındıkları bu olumsuz tavra karşılık yoğun bir şekilde şfaat inancının hakim olması dikkat çekicidir. Bu tablo içerisinde müşriklerin, âhirete yönelik olumsuz inançlarıyla, şfaati bağdaştırmak oldukça güç görünmektedir.

İlk bakışta uzlaşmaz gibi görünen bu durum, müşrik Arapların dünyaya karşı düşkünlükleri ve aşırı sevgileri dikkate alındığında daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

³⁹ Yûnus 10/18; el-Ankebût 29/61-62.

⁴⁰ İbnü'l-Kelbî, *Kitabu'l-Asnâm*, (çev. Beyza Düzgün), Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1969, s. 32.

⁴¹ el-En'âm 6/29; Ayrıca bk.: ed-Duhân 44/34-35.

⁴² Yâsîn 36/78.

⁴³ el-Câsiye 45/24.

⁴⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1979, s. 118-120.

Yani onların şefaât beklentileri yalnızca bu dünyaya dönük bir umut olmaktan öteye gitmemektedir. Dolayısıyla şefaatten beklenen, bu dünyaya dönük bir aracılık, hayatın zorluklarının giderilmesi, felaketlerden emin olmak ve mutlu bir hayat beklentisinden ibarettir.⁴⁵ Müfessirlerin çoğunluğu da bu hususa dikkat çekmektedirler.⁴⁶ Nitekim yeniden dirilmeyi kabul etmeyen müşriklerin, dünyaya düşkün, refah içinde yaşama arzusuyla dolu, bu uğurda her şeyi mubah gören zeki tüccarlar oldukları bilinmektedir.⁴⁷

Ancak, diğer taraftan putperestlerin: “Bunlar Allah katında bizim şefaâtçilerimizdir” diyerek, örflerine göre ölen kişinin kabri başına bir binek hayvanı bağlamaları, o kişinin binek hayvanı üzerinde haşrolacağına dair inançları, âhirete yönelik tutumlarının büyük bir çelişki arz ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸

“Başına gelecek bir zarardan sonra, tarafımızdan bir rahmet tattırsak Der ki; ‘bu benim hakkımdır. Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum. Ancak diriltilip Rabbime döndürülürsem şüphesiz O’nun yanında benim için büyük bir mükafat (cennet) vardır.’”⁴⁹ Âyetiyle de müşriklerin, âhirete dair yaşadıkları zihin karmaşası ifade edilmektedir.

Dolayısıyla cahiliye Arapları arasında, zayıfta olsa bir âhiret inancının varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak bu inancın, müphem belirsiz bir takım düşüncelerden öteye gitmediği anlaşıyor. Sağlam bir temele oturmayan bu inanç, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’da ve cahiliye şiirinde açık bir şekilde dile getirilmiştir. Yani putperest müşrikler, İslâm’ın ön gördüğü şekilde bir âhiret inancına sahip değillerdir.⁵⁰

Diğer taraftan müşrik Arapların, şefaâtçi olarak kabul ettikleri varlıkların başında melekler gelmektedir. Kur’ân’da da ifade edildiği üzere,⁵¹ meleklerin Allah’ın kızları olduklarına inanan müşrikler, meleklerle tapmak suretiyle onları memnun edeceklerini ve bu yolla meleklerin, Allah katında onlara şefaât edeceklerini düşünmektedirler.

⁴⁵ Suat Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyyet*, İstanbul: Kayahan Yayınları, 1987, s. 296.

⁴⁶ el- Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’an*, Kahire, 1967, III, s. 322.

⁴⁷ Izutsu, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁸ Kardeşinin ölümü üzerine duygularını: “Bir gecelik ayrılığın bana ölüm gibi geldi. Tâ haşre kadar sürecektir ayrılığın nasıl dayanırım.” şeklinde ortaya koyan, Seleme el-Cûfi, örneği, müşriklerin arasında haşir inancına sahip olanların varlığını ortaya koymaktadır. (bk. Izutsu, *a.g.e.*, s. 86.)

⁴⁹ Fussilet 41/50.

⁵⁰ Izutsu, *a.g.e.*, s. 87.

⁵¹ el-Enbiyâ 21/28.

Anlaşıldığı kadarıyla müşrikler, meleklerin Allah katında değerli varlıklar olduğuna inanmış ve kendilerine göre, Allah’a yakın gördükleri meleklerin sûretlerini yaparak onlara tapmaya başlamışlardır. Böylece rızık, dünyanın çeşitli sıkıntılarından kurtulma, iyiliklere ulaşma gibi konularda, meleklerin Allah katında kendilerine şefaathçi olacaklarına inanmışlardır.⁵²

Bunun yanında putları “şefaathleri umulan yüce kuğular” olarak gören müşrikler taştan ağaçtan yapılan varlıkların tapılamayacak kadar aciz oldukları eleştirisine ise aslında onlara yıldızların, semavî ruhların yahut geçmiş peygamberlerin ruhlarını taşıdıkları için taptıklarını söyleyerek, putlara tapma gerekçelerini izah etmeye çalışmışlardır. Yani onlar putların cisminde değil, putların temsil ettiğini düşündükleri, ruhlara taptıklarını iddia etmişlerdir.⁵³

Ayrıca bir kısım müşrikler putları Allah’a ibadet hususunda kıble edinirken, kimisi de her putun üzerinde bir şeytanın olduğuna, bu putlara hakkıyla ibadet edenler için, bu şeytanların Allah katında kendilerine yardım edeceklerine inanmışlardır. Bunların yanında müşriklerden, tabiatüstü olduklarını kabul ettikleri ve cin olarak isimlendirdikleri varlıklara inananlarda olmuştur. Onlara göre bu cinler, Allah’ın kızları olup, hayır ve şer işleri yapmaya muktedir, kayaları, ağaçları, putları mesken edinebilen varlıklardır. Dolayısıyla saygı göstererek onları memnun etmek suretiyle, onların kendileri için hayırlı işler yapmalarını sağlamış olacaklarını kabul ederler.⁵⁴

Müşriklerin bu inançları, Yahudilerin ve Hıristiyanların, Kur’ân’da da dikkat çekildiği üzere⁵⁵ din adamalarını ve liderlerini ilâhlaştırmaları yada ilâha yaklaştıran varlıklar olarak görmelerini hatırlatmaktadır.

Müşrik Arapların putlara tapma ve onları şefaathçi görme inançlarının nereden geldiğinin yanında, bu inancın nasıl böyle kökleştiği üzerinde durmak gerekir. Muhtemelen insanoğlunun kendini yetersiz gördüğü anlarda bir yardımcı arayışı, birinden medet umma psikolojisine sahip olması, şefaath düşüncesinin kökleşmesinde temel etken olmuştur. Cahiliye toplumunda görüldüğü gibi bu duygu, kimi zaman insanı şirke götüren yanlış inançlara yöneltebilmektedir.

⁵² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an Tefsîri*, (çev. Bedrettin Çetiner-Bekir Karlığa), I-XVI, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983, VII, s. 75.

⁵³ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 501.

⁵⁴ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1971, s.105.

⁵⁵ et-Tevbe 9/31.

İslâm'a göre ise yaratılan ile yaratıcı arasına gerek peygamber gerekse melek hiçbir varlık giremez. O'na yaklaşmak için hiç bir vasıtaya gerek yoktur. Çünkü Allah kullarına çok yakındır. O, yapılan bütün dua ve talepleri işitir ve onlara karşılık verir.

Görüldüğü gibi geçmiş din ve kültürlerde çeşitli şekillerde şefaate düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu din ve kültürlerdeki şefaate anlayışlarının bilinmesi, İslâm'ın şefaate bakışını doğru anlama noktasında katkı sağlayabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA ŞEFAAT

I. TEMEL KAVRAMLAR VE TANIMLAR

A- ŞEFAATİN SEMANTİK TAHLİLİ

1- Şefaatin Sözlük Anlamı

Şefa, sözlükte bir şeye bir mislini daha ekleyerek çift kılmak, tek olan bir şeyi bir başka şeyle birleştirmek anlamına gelen, “ş-f-a”nın mastarı, “şef” kökünden türemiştir. Tek anlamına gelen “vetr”in zıddıdır. Çift, eş manasına gelir.⁵⁶ Nitekim Fecr sûresinde “Her şeyin çiftine de tekine de and olsun”⁵⁷ bu manada kullanılmıştır.

Lügat kitaplarında sıklıkla vurgulanan “çift olmak” şeklindeki kök anlam hakkında önemli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlara göre, ihtiyaç sahibi şefaata istemeden önce tek iken, şefaata ile çift oldukları için, şefaata kelimesi bu kökten alınmıştır.⁵⁸ Bu yorum, üzerinde duracağımız, aracılık manasına gelen şefaata anlayışı ile paralellik arz etmektedir.

Komşuluk manasına gelen, “şüf’atün” kelimesi de aynı köktendir. “Eşşef’u” kelimesi ise, bir şeye mislini, bir o kadarını eklemek anlamında kullanılmıştır. “Şef” kelimesi aynı zamanda, gözde meydana gelen, nesneleri çift görmeye sebep olan bir görme kusuru manasına da kullanılmıştır.. Arap dilinde “Şin-fe-ayn” harflerinden türeyen tüm kelimeler, her zaman iki ayrı şeyin birbirine yaklaşması anlamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁵⁹

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1970, “ş-f-a” md.; Ahmed el- Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut, 1988, “ş-f-a”, md.

⁵⁷ el-Fecr 89/3.

⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I-VIII, İstanbul, 1305 III, s. 495.

⁵⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.

Şefaât: Birisine yardımcı olarak katılmak demektir. Bu, genellikle mertebe ve hürmet bakımından yüksek birinin, mertebe ve hürmet bakımından düşük birine katılıp eş olması anlamında kullanılır. Yani kim kıyamet gününde birine eş olur onu desteklerse, onun iyiliğine de kötülüğüne de ortak olmuş olur.⁶⁰ Nitekim şu âyetle bu mana ifade edilmektedir: “Kim iyi bir işe aracılık ederse, onun sevabından ona bir pay vardır.”⁶¹

Bir başkasının ihtiyacını, sultanın karşılamasını isterken, şefaâtçinin ricada bulunup söylediği söz⁶² olarak kullanılan şefaât, bununla birlikte yardım etmek, başka birisi için yardım dilemek, bir kimseden aracılık yapmasını istemek, suçlu ve muhtaç bir kimse için dilek ve tazarruda bulunmak, derece ve mertebe elde etmek için başkasını araya koymak⁶³ gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Arap dilindeki şu kullanım şekilleri de yardımcı olmak anlamını desteklemektedir: “şefaa, şefaaten li fülânin ilâ Rıza” veya “şefaa, şefaaten fîhi ilâ Rıza” denildiğinde, “Rıza’dan ona yardım etmesini istedi” ve “şefaa aleyhi bi’l-adâve” denildiğinde ise, “Düşmanına karşı ona yardım etti ve düşmanıya muhalefet etti” anlamına gelmektedir.⁶⁴

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız anlamlar içerisinde “aracı olmak”, “yardım etmek” anlamları ağır basmakta ve şefaât kelimesi türevleriyle birlikte, Kur’ân’da bu yönüyle hem dünyaya hem de âhirete dönük olarak kullanılmaktadır.

2- Şefaatin Terim Anlamı

Kur’ân’ın nüzûl dönemi muhatapları, şefaât kelimesini farklı türevleriyle çeşitli anlamlarda kullanmışlardır. Meme emen yavrusu varken gebe kalan ve çift yavru sahibi olan deveye “şâfîi” isminin verilmesi, bu kelimenin İslâm’dan önce de kullanıldığını göstermektedir.⁶⁵

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, Beyrut, ts. “ş-f-a”, md. s. 266.

⁶¹ en-Nisâ 4/85.

⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.

⁶³ Fîrûzâbâdî, *el-Okyânûsü’l-basît fî tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît* (çev. Asım Efendi), I-IV, İstanbul, 1988. “ş-f-a”, md.

⁶⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.

⁶⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.; İsfahânî, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, “ş-f-a”, md.

Şefaati; bir kimsenin herhangi bir mükafata nâil olması veya kendisine ulaşacak bir zarardan kurtulması için şefaatiçinin yüksek bir makama aracılık etmesidir. Bir başka tanıma göre ise şefaati; saygınlık ve mevki bakımından yüksek derecede olanların, yardımcı olmak gayesiyle daha aşağı mertebede olanlarla ilgilenmeleridir. Kıyamet günündeki şefaati de bu kabildendir.⁶⁶

Şefaati ile ilgili, dünya ve âhirete dönük sonuçlar doğuran çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapılan bu tanımlarda; pişmanlık duymak, tevbe etmek, dua etmek, yalvarmak, aracılık etmek, fayda sağlamak, bir zararı uzaklaştırmak ve bağışlanma dilemek gibi anlamlar ön planda tutulmaktadır. Bu anlamlar ise şefaati inancının ana unsurlarını oluşturmaktadır.

Bu tanımlardan bazısında şefaati, “dünya veya âhiret ayrımı yapılmaksızın, bir kimsenin herhangi bir menfaate nâil olması yada kendisine zarar verecek bir şeyden kurtulması için şefaatiçinin yüksek bir makama sözlü olarak aracılık etmesi,”⁶⁷ şeklinde genel olarak ifade edilirken, kimi tanımlarda ise, “mahşer gününde veya daha sonra peygamberlerin ve diğer büyük zatların Allah’ın izniyle, yine O’nun razı olduğu ve izin verdiği günahkâr müminlerin azaptan kurtulmaları ve cennetliklerin cennetteki derecelerinin yükseltilmesi için Allah’tan talepte bulunmaları,”⁶⁸ tarzında, şefaatin âhirete dönük sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

“Suç işleyen birisinin günahlarının bağışlanmasını talep etmek,”⁶⁹ bir kimseyi iyi ve hoş olan şeylerden faydalandırmak, kötü ve zararlı olan şeylerden de uzaklaştırmak”⁷⁰ şeklinde yapılan tanımlarda ise bir başkasının bağışlanması için dua etmenin, iyiliğe vesile olmanın ve kötülükten uzaklaştırmanın şefaati olarak değerlendirildiği görülmektedir.

İslâm düşüncesinde şefaati genel olarak üç şekilde anlaşılmıştır.

a- Hz. Peygamber, hayatta iken bir kimsenin hidâyete ermesi ve günahlarının affedilmesi için Allah katında şefaatiçi olur. Allah da peygamberinin şefaatinin kabul

⁶⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, , *Rûhu’l Beyân*, İstanbul, 1969, II, s. 250.

⁶⁷ Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâtî’l fînûn*, (nşr. Ali Dahruc, ve diğerleri.), I-II, Beyrut, 1996, “ş-f-a”, md.

⁶⁸ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 263.

⁶⁹ Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, Beyrut, 1983, “ş-f-a”, mad.

⁷⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l- usûli’l-hamse*, Kahire, 1988, s. 688.

ederek o kulu hidâyete erdirir.⁷¹ Şefaât bu şekli nebevî görevin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

b- Hz. Peygamber'in mahşer günü umûmî bir şefaatte bulunmasıdır. Bu şefaât, “şefaât-i uz mâ” kelimesi ile ifade edilmiştir.⁷²

c- Hz. Peygamber'in, âhiret hayatında hesap gününü müteakip, cennetlikler cennete cehennemlikler cehenneme gittikten sonra şefaât etmesidir. Böyle bir şefaatin imkânı ise tartışmalıdır.⁷³ İleride bu tartışmalardan ve sebeplerinden bahsedileceğiz.

B- ŞEFAATLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- Vesile

Kendisiyle istenilene ulaşılan şey⁷⁴ anlamına gelen, vesile ile şefaât arasında keyfiyet bakımından yakın bir bağ vardır.

Aracılık anlamında vesile Kur'ân'da, Allah'a yaklaştırmaya çalışmak bunun için yol aramak manasında iki yerde geçmektedir.⁷⁵ Her iki âyette de, Allah'a kulluk edenlerin, O'na yakınlaşmak için yaptıkları ibadetler vesile olarak değerlendirilmiştir.

Âyette geçen “O'na vesile arayın” ifadesini İbn Abbas, Mücâhid, Ebû Vâil el-Hasen, Katâde, Abdullah b. Kesîr, Süddî, İbn Zeyd ve daha bir çok müfessir, “salih amellerle Allah'a yaklaştırmak” olarak anlamışlardır. Katâde ise vesile aramayı, “Allah'a boyun eğerek ve O'nu hoşnut edecek ameller işleyerek O'na yaklaştırmak.” Şeklinde açıklamıştır. Yukarıdaki âlimlerin vesileden anladıkları da aslında bundan başka bir şey değildir.⁷⁶

Diğer taraftan İbn Teymiyye ve onun yolunu takip eden Vahhabiler, tevessülü ibadet şeklinde anlayarak Allah'tan başkasına tevessül etmeyi şirk olarak değerlendirmişler ve vesilenin ancak iman etmekle ve peygambere uymakla elde edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

⁷¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, 1999, s. 271.

⁷² Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 272.

⁷³ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 272.

⁷⁴ İbn Manzûr *a.g.e.*, “V-s-l” md.

⁷⁵ el-Mâide 5/35; el-İsrâ 17/57.

⁷⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, s. 53.

Bunun yanında İbn Teymiyye, sahabenin Hz. Peygamber'e sağlığında ve huzurunda tevessül ettikleri ve onunla şefa'at diledikleri konusunda görüş birliğinin olduğunu da söylemektedir.⁷⁷ Nitekim, Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiği üzere kuraklık olduğunda Hz. Ömer'in, Peygamber'in amcası Abbas ile istiskâ ettiği Cenâb-ı Hak'tan yağmur isteyerek "Allah'ım kuraklık zamanında, Peygamberimizle sana tevessül ederdik ve sen bize yağmur verirdin. Şimdi de Peygamberimizin amcası ile sana tevessül ediyoruz bize yağmur ver."⁷⁸ diye dua ettiği ve yağmur yağdığı nakledilmektedir.

Bir Cuma günü, adamın biri gelip Peygamber'den yağmur yağması için dua etmesini istedi. Hz. Peygamber dua edince yağmur yağmaya başladı. O kadar çok yağdı ki bu kez de yağmurun durması için talepte bulundular. Bu seferde yağmurun durması için dua etti ve yağmur kesildi.⁷⁹

Umre için kendisinden izin isteyen Ömer'e, Hz. Peygamber:"Bizi de duadan unutm!" diye dua talebinde bulunmuştur.⁸⁰

Bütün bu rivayetler göz önünde bulundurularak, Kur'ân'da ki "Ona vesile isteyiniz" buyruğundan ne anlaşılmalıdır? Şefa'at, mağfirete ulaşmak için bir vesile olabilir mi? Tevessülden bahseden âyetler, söz konusu bu iki sorunun ışığında değerlendirildiğinde üç tür tevessülden bahsedilebilir.

1- Meşrû Tevessül: Kur'ân'da ve sahih hadislerde meşruiyetine dair delil bulunan tevessül ki, kendi içinde üçe ayrılır.

a- Allah'ın isimlerinden veya sıfatlarından biriyle tevessülde bulunmak. Böyle bir tevessülün meşruluğuna Kur'ân'ı Kerîm şu ifadelerle işaret etmektedir: "Allah'ın güzel isimleri vardır. O'nu onlarla çağırınız."⁸¹

H. Peygamber'in; "Ey Hay ve Kayyûm! Senin rahmetinle senden yardım diliyorum."⁸² şeklinde Allah'ın isimleri ile dua ettiği nakledilmiştir. Yüce Allah, H.

⁷⁷ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, İstanbul, 1986, I, s. 393.

⁷⁸ Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981, "İstiskâ" 3, "Fedâilu Ashâbu'n Nebî" 11.

⁷⁹ Buhârî, "Menâkib" 25; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, "İstiskâ", 2.

⁸⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, "Menâsik", 5; Ebû Dâvud, "Vitr", 23; Tirmizî, *es-Sünen*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, "Daavât", 109.

⁸¹ el-A'râf 7/180; Ayrıca bk. en-Necm 53/19.

⁸² Ebû Dâvud, "Salât", 358; Tirmizî, "Daavât", 109.

Süleyman'ın tevessülünden ise Kur'ân'da şöyle söz eder: “Rahmetinle, beni iyi kullarının arasına kat.”⁸³

b- Dua edenin işlediği sâlih bir amelle Allah'a tevessülde bulunmasıdır. Bu manada ki tevessül Kur'ân'da “O'na vesile dileyiniz”⁸⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu âyetlerdeki “vesile edinmekten” kastın Allah'ı razı edecek sâlih ameller işlemekle, O'na manevi yönden yaklaşılmaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır.

Mağara ehli olan üç kişiden bahseden hadiste bunun için delildir. “Üç kişi mağaraya girer ve (büyük bir kaya ile) mağaranın kapısı kapanır. Bunun üzerine her biri yapmış olduğu iyi amellerle tevessül ederek Rabb'lerine yalvarıp yakarır. Bunun üzerine kapının önündeki kaya yarılr ve böylece dışarıya çıkarlar...”⁸⁵

c- Yaşamakta olan sâlih bir insanın duasıyla yapılan tevessüldür. Ashap zor duruma düştüklerinde Resûlullah'a gider ve ondan kendileri için dua etmelerini dilerlerdi.⁸⁶ Ayrıca bir âmânın, Hz. Peygamber'e gelerek ondan dua etmesini istediği onunda âmâyaya yaptığı dua ile Allah'a tevessül etmeyi öğrettiği nakledilmiştir Dikkat edilirse burada birisinin adını kullanarak Allah'tan bir şey talep etmek değil bizzat o kişinin dua istemesi istenme söz konusudur. Dinen bunda herhangi bir sakınca da yoktur.⁸⁷ Âmâ hadisi ve tevessülle ilgili diğer rivayetler de bu kabildendir.

2- Bidat Olan Tevessül: Bu, zatlarla, makamla, hürmet, büyüklük ve benzeri şeylerle tevessül etmektir. Şöyle demek gibi; “Allah'ım, Muhammed (sav.)'in hürmetine veya Kâbe'nin hürmetine ya da benzeri şeylerle senden diliyorum...” Bu tür tevessüllerin bidat olduğuna dair açık deliller vardır. Bu sebeple hiçbir imam bu tür tevessülü caiz görmemiştir. Âlimler, Resûllerinin, nebilerinin, dostlarının hakkı için veya Beyt'in hakkı için türünden ifadeleri kullanmayı mekruh görmüşlerdir.⁸⁸ Buna benzer bilgiler Hanefî metin ve şerh kitaplarının genelde “el-Mekrûhat” veya “el-Hazr vel-ibâha” bölümlerinde yer almıştır.

⁸³ en-Neml, 27/19.

⁸⁴ el-Mâide 5/35; Âl-i İmrân 3/193-194.

⁸⁵ Buhârî, “İcâre”, 12; Müslim “Zikr”, 100.

⁸⁶ Buhârî, “Cuma”, 34.

⁸⁷ İbn Mâce, “İkâme” 189; Tirmîzî, “Daavât”, 118.

⁸⁸ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, VI, s. 396-397.

Bu tür tevessüle cevaz verenlerin ileri sürdükleri deliller ya sahih olmayan hadisler ya da aslında kendisinden cevaz sonucu çıkmayan naslardır. Bu tür vesilenin caiz olduğunu savunanlar “el-vesile” lafzının geçtiği âyetleri delil gösterirler. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi âyetlerdeki vesileden maksat iyi amellerle yaratıcıya yakınlık ve itaattir.⁸⁹ Ayrıca Peygamber’in amcası Abbas ile tevessül hadisi de aslında zatlarla ve makamlarla vesilenin caiz olmadığının bir başka delilidir. Zira, zatlarla ve makamlarla tevessül etmek caiz olsaydı, vefât etmiş olan Hz. Peygamber’den vazgeçip ondan daha az fazilete sahip olan Abbas ile tevessül etmezlerdi. Çünkü Hz. Peygamber hürmet ve makam açısından sağlığında veya vefatından sonra Abbas’a göre daha yüksektir.

3- Şirk olan Tevessül: Bu ölülerle, dirilerle ve hâli hazırda bulunmayanları aracı yaparak dua etmek ve herhangi bir menfaat sağlamak, sıkıntıları gidermek için seçkin insanlardan yardım istemek veya şefaât ve dua dilemektir. Bu doğru anlamda tevessül olmamasına rağmen, halkın bilgisiz kesimi ve özellikle tarikat ehli bazı çevreler, bu tevessül’ün caiz olduğunu iddia ederler. Halbuki bu Kur’ân’ın yasakladığı tevessüldür. Çünkü Allah, bir şey isteneceği, dua edileceği zaman kullarının doğrudan kendisine yönelmeleri gerektiğini, çeşitli âyetlerde ifade etmektedir.⁹⁰

Kur’ân’da tevessülün varlığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak bu, ölü veya diri bir zatı aracı kılmak ya da kutsal bir takım varlıklar adına istemek şeklinde bir tevessül değildir. Kur’ân’ın ifade ettiği tevessül, Allah’a itaat etmek, yapılacak iyi amellerle O’na yaklaşılmaya çalışmaktan ibarettir. Bu yönüyle şefaât ile tevessül arasında kurulacak bağ, şefaati daha doğru anlamaya katkı sağlayabilir.

2- Dua

Kök itibariyle “çağırma” anlamına gelen dua; ibadet, zikir ve tesbih anlamlarının yanı sıra Allah’tan yardım, mağfiret ve rahmet dilemek, dünyevî herhangi bir tehlikeden korunmak, rahmete nâil olmayı istemek gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹

⁸⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, III, s. 233.

⁹⁰ el-Cin 72/18; ez-Zümer 39/38.

⁹¹ İbn Manzûr *a.g.e.*, “dua” md.; el- İsfahânî, *a.g.e.*, “dua”, md.

Ayrıca küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâkî olan talep ve niyaz anlamında isim olarak da kullanılmaktadır.⁹²

İslam literatüründe Allah'ın yüceliği karşısında, insanın aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içerisinde Allah'ın lütuf ve yardımını dilemesini ifade eden dua, insan ile Allah arasında köklü bir ontolojik ilişkiyi simgelemektedir.⁹³ Kur'ân'da, Hz. Nûh,⁹⁴ Zekeriyâ,⁹⁵ İbrâhim⁹⁶ ve diğer peygamberlerin dualarından bahsedilmekte, Hz. Peygamber'den kendisi ve müminler için dua etmesi istenmektedir.⁹⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in af talebinin kâfirlere, müşriklere ve münafıklara fayda vermeyeceği de vurgulanmaktadır.⁹⁸

Duanın asıl hedefi, insanın halini Allah'a arz etmesi ve O'na niyazda bulunmasıdır. Buna göre dua, kul ile Allah arasında bir diyalogdur. Kelime anlamının yanı sıra Kur'ân'dan da açıkça anlaşıldığı üzere⁹⁹ Allah'tan dünya ve âhirette şefaât ve yardım niyaz etmek duanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Dolayısıyla duanın bu dünyaya dönük olmasının yanında âhiretteki geçerliliği ve duada başkasını aracı kılmanın caiz olup olmadığı şefaati yakından ilgilendiren hususların başında gelmektedir. Her şeyden önce âhiret, insanlar bu dünyada yaptıklarının hesabını verecekleri bir yerdir. O halde böyle bir günde dua ederek veya şefaâtçiler aracılığıyla af ve mağfiret talep etmek ne derece mümkündür? Dua bu dünyada geçerli olduğu gibi âhirette de geçerli olacak mıdır? Kur'ân'ı Kerîm, âhiret gününde Allah katında ancak ahit almış kimselerin şefaât edebileceğine işaret etmektedir.¹⁰⁰ Her hangi bir konuda ahit almak dünyada söz konusu olduğuna göre, şefaât duası aslında bu dünyada iken Allah'a yönelerek yapılmalıdır.

Şefaatin dua ile irtibatına dikkat çeken İbn Teymiyye, her kulun Allah'a dua ederek şefaât isteyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca İbn Teymiyye, dua ve şefaatin Allah'ın takdir ve izni ile gerçekleşebileceğine işaret ederek, şefaât duasını Allah'ın takdir ettiği sebepler bütünü içinde değerlendirmektedir. Şefaât hususunda, kul sadece

⁹² Osman Cilacı, "Dua" *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1994, IX, s. 529.

⁹³ el-Furkan 25/77.

⁹⁴ el-Kamer 54/10.

⁹⁵ el-Enbiyâ 21/89; Âl-i İmran 3/38.

⁹⁶ İbrâhim 14/40; Âl-i İmran 3/8-9.

⁹⁷ el-Bakara 2/116; en-Nisâ 4/64; Tâhâ 20/114; Muhammed 47/19.

⁹⁸ el-Münâfikûn 63/6.

⁹⁹ el-Bakara 2/201.

¹⁰⁰ Meryem 19/87.

dua eder. Şefaata etmek veya etmemek Allah'ın üzerine bir borç değildir. Kula düşen görev sadece Allah'tan talep etmek ve tâzimde bulunarak Allah'ın rahmetinden ümit var olmaktır.¹⁰¹

Hz. Nûh'un, oğlunun kurtulması için yaptığı “Rabbim! Oğlum benim ailemdendir. Doğrusu senin vaadin haktır. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.”¹⁰² şeklindeki talebinin geri çevrilmesi, gerçekte şefaata için elverişli olmayan bir duanın kabul edilmeyeceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca kâfirlerin dualarının kabul edilmeyeceği,¹⁰³ müminlerin ise dua etmelerinin gerekliliği, bunun bağışlanmaya vesile olacağı¹⁰⁴ Kur'ân'da beyan edilmektedir.

Ayrıca “Her peygamberin kabul olunan bir duası vardır. Onlar ümmetleri hakkında dua etmiş ve duaları kabul olunmuştur. Ben de duamı inşaallah kıyamet gününde ümmetime şefaata için saklıyorum.”¹⁰⁵ hadisi de şefaatin dua ile ilişkisini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bu noktada tartışılması gereken bir başka husus da şefaatin dua anlamına gelip gelmeyeceğidir. Çünkü bir kısım müelliflere göre şefaata duadan ibarettir ve yaratılmış tüm varlıkların birbirleri için yaptığı duanın fayda vereceğinde herhangi bir şüphe yoktur.¹⁰⁶ Bu dua ister hayatta olan, isterse ölen birisi için olsun fark etmez. Ancak duada aktif konumda olanın yani dua edenin, hayatta ve etkin bir iradeye sahip olması gerektiği düşünülürse o zaman duanın ve şefaatin gerçekleşme alanının dünya olduğu anlaşılır. Ancak başta peygamberler olmak üzere bazı seçkin kulların âhirette böyle bir iradeye sahip olabileceği, yukarıdaki hadisi de göz önünde bulundurursak, hesap gününün atmosferine aykırı görünmemektedir.

Netice itibariyle şefaatin büyük ölçüde dua ile irtibatlı olduğu bir gerçektir. Şefaatin de tıpkı dua gibi dünyevî veya uhrevî herhangi bir ihtiyacı gidermek ve daha fazla menfaat elde etmek için söz konusu olması itibariyle, dua ile benzerlik gösterdiği ve duanın şefaata talebi için vazgeçilmez bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, I, s. 2005.

¹⁰² Hûd 11/45-47.

¹⁰³ el-Mâide 5/35.

¹⁰⁴ el-Mü'min 40/60.

¹⁰⁵ Buhârî, “Daavât”, 1, “Tevhîd”, 31; Müslim, “İman”, 86.

¹⁰⁶ Zeccâc, *Menâi'l-Kur'ân ve i'râbühû*, Beyrut, 1988, I, s. 337.

3- Tevbe

Tevbe; kulun günahını ve hatasını terk edip dua ve niyaz ile Rabbinden bağışlanma dileyerek, O'na yönelmesi, Cenâb-ı Hakk'ın da kuluna af ve mağfiretle karşılık vermesidir.¹⁰⁷

Kur'ân'da Hz. Peygamber'den hem kendisi hem de müminlerin günahların bağışlanması için dua etmesi istenmekte¹⁰⁸ günah işledikten sonra hemen tevbe edilmesi emredilmektedir¹⁰⁹

Meselâ “Allah kötülüğü bilmeyerek yapıp da, hemen tevbe edenlerin tevbelerini kabul etmeyi üzerine almıştır. Allah işte onların tevbelerini kabul eder. Allah bilendir. Tevbeleri kabul edendir.”¹¹⁰ âyeti bu konuyu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bazı âyetlerde ise Allah'a atfedilen “Tevvâb” isminin “Rahman” ismi ile birlikte kullanıldığı görülmekte¹¹¹ ve ölüm gelmeden önce tevbe etme hususunda insanlar teşvik edilmektedir.

Ayrıca “Kötülükleri işleyip dururken ölüm kendilerine geldiği zaman ‘şimdi tevbe ettim’ diyenler ile kâfir olarak ölenlerin, tevbesi makbul değildir. İşte onlara elem verici bir azap hazırlamışızdır.”¹¹² âyetinde açıklandığı üzere ölüm korkusuyla yapılacak tevbeler kabul edilmeyecektir.

Görüldüğü üzere, Kur'ân'da çirkin fiil ve günahlarından dolayı insanlar istiğfarda bulunmaya teşvik edilmekte, ölüm gelmeden önce tevbe etmelerinin gereğine işaret edilmektedir. Diğer taraftan ise Hz. Peygamber'den başkalarının günahı için bağışlanma dilemesi istenmektedir.

Aslında başkasının günahı için istiğfar dileme ile şefaate arasında büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Çünkü hem şefaatte hem de böyle bir istiğfarda bir başkası için aracılık yapma ve yardım talep etme söz konusudur. Ayrıca tevbe ile şefaate arasında hak edilen cezanın düşürülmesi noktasında da benzerlik vardır. Ancak, şefaatte bir başkası adına aracılık yaparak, onun günahını yine onun adına affettirme talebi söz konusu iken tevbede böyle bir şey söz konusu değildir. Tevbede asıl olan, kişinin

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “tevbe” md.

¹⁰⁸ en-Nûr 24/62; el-Mü'min 40/55; en-Nasr 110/3.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/39; et-Tevbe 9/102; en-Nahl 16/109.

¹¹⁰ en-Nisâ 4/17; el-Bakara 2/159.

¹¹¹ el-Bakara 2/54-128-160; en-Nisâ 4/16; et-Tevbe 9/104.

¹¹² en-Nisâ 4/18.

affedilmesi için bizzat kendisinin talepte bulunmasıdır. Kur'ân'da günahlarından dolayı tevbe edenlerin tevbelerinin kabul edileceği vaadine karşılık, şefaâtçilerin şefaatinin Allah'ın iznine ve belli şartlara tabi olduğu vurgulanmaktadır.¹¹³

Netice itibariyle tevbenin günahları silip azabı kaldırması yönünden şefaatten daha özel ve daha kapsamlı olduğu dikkat çekmektedir. Şefaatin, peygamberlerin ve diğer şefaâtçilerin aracılığı ile kalbinde zerre kadar imanı olan kimselerin, âhiret gününde cehennemden çıkarılması şeklinde gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Tevbede ise kulun günaha dönmeme kararlılığıyla, daha dünyada iken kendini ve dolayısıyla toplumu günahlardan arındırması söz konusudur. O halde şefaatte cehenneme girdikten sonra kurtuluş ihtimali varken, tevbede günahların bağışlanmasıyla daha dünyada iken kurtulma imkânı bulunmaktadır. Dolayısıyla tevbe mekanizması toplumu günahlardan arındırma yönüyle, şefaate nazaran daha büyük bir görevi yerine getirmektedir. Zaten İslâm kelâmcıları tevbenin, işlenen günahtan dolayı hak edilecek cezayı kaldıracağı noktasında görüş birliği içerisinde.¹¹⁴

4- Mağfiret

Allah'ın, kullarının işlediği suç ve günahları örtüp affetmesi, bağışlaması anlamına gelen mağfiret, Kur'an-ı Kerîm'de yirmi sekiz defa geçmektedir.

İsimlerinden biri de “Gaffâr” olan Allah Teâlâ, kullarının hata ve günahlarını bu isminin bir tecellisi olarak affeder. Bu itibarla, Cenâb-ı Hak “Gaffâru'z-Zünûb” (Günahları affeden) olarak bilinir. Mağfiret kelimesinin kökü olan, "Gufrân" da, affetmek, bağışlamak demektir. Allah'ın affedicilik vasfını ifade eden "Gâfûr" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde; yine aynı manaya gelen “Gâfir” kelimesi doksan bir yerde; “Gaffâr” kelimesi ise dört yerde geçmektedir. Bu da Allah Teâlâ'nın kullarına olan af ve bağışının ne derece büyük olduğunun bir ifadesidir.¹¹⁵

¹¹³ Meryem 19/87.

¹¹⁴ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd* (nşr. Esad Temim), Beyrut, 1985, s. 339.

¹¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “g-f-r” md. el-İsfâhânî, “g-f-r” md.

Kur'ân-ı Kerîm de yer alan, bütün namazlarda da okunan bir duada, her Müslüman kendisinin, anne babasının ve bütün müminlerin hesap gününde bağışlanmasını dilemektedir.¹¹⁶

Kur'ân'da, Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığını ifade eden pek çok âyet vardır.¹¹⁷ Allah'ın, nimetlerine karşı nankörlük eden kullarını hemen cezalandırmaması cezayı hak eden toplumu cezalandırırken suçluları kurtarması salih amel sahibi kullarına âhirette hak ettikleri mükâfattan kat kat fazla olarak ihsan etmesi günahkâr kullarının bir çoğunu âhirette affetmesi hep O'nun rahmetinin tezahürleridir.¹¹⁸

Yüce Allah'ın, rahmeti sadece âhirette değil dünyada da insanları kuşatmaktadır. Nitekim kendisine inanan geçmiş kavimlere yardım etmesi ve onları zalimlerin zulmünden koruması rahmetinin eseridir.¹¹⁹ Yine Hz. Mûsâ'yı ve beraberindekileri Firavun'dan ve onun azabından kurtarmış,¹²⁰ müminlere yardım etmiş ve onları zafere ulaştırmıştır.¹²¹ İman ehlini çeşitli dünya sıkıntılarından kurtarmıştır.¹²²

Bütün bu açıklamalarla görüldüğü gibi Allah'ın rahmetiyle mağfiret etmesi, dünyada sıkıntıları aşmada, kurtuluşa erip mutluluğu yakalamada tek çare olduğu gibi, âhirette de azaptan kurtuluşa büyük önem taşımaktadır. Nitekim Kur'ân'da, Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimseden azabın kaldırılamayacağına açıkça işaret edilmektedir.¹²³ Diğer taraftan Kur'ân, Allah'ın kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamayacağını, bunun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlayacağını haber vermektedir.¹²⁴ Bu nedenle küfür ve şirk dışında kalan bütün günahların Allah tarafından bağışlanabileceği ifade edilmektedir. Küfür ve şirkin ise mağfiret tecellisini önleyen engeller olduğu yine Kur'ân'da belirtilmektedir.¹²⁵

Bu arada ilahi mağfiretin tecellisi hususunda, mezhepler arasında farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Mu'tezile küçük günahları bağışlamanın

¹¹⁶ İbrâhim 14/41.

¹¹⁷ el-En'âm 6/54; A'raf 7/156.

¹¹⁸ el-Bakara 2/100; en-Nisâ 4/96; et-Tevbe 9/21; Hûd 11/56; el-Kehf 18/58.

¹¹⁹ el-Enbiyâ 21/71-78.

¹²⁰ eş-Şûrâ 42/65.

¹²¹ el-Enfâl 8/62; el-Kasas 28/35; en-Nasr 110/1.

¹²² Fussilet 41/18; ez-Zümer 39/61.

¹²³ el-En'âm 6/16.

¹²⁴ en-Nisâ 4/48; ez-Zümer 39/53.

¹²⁵ en-Nisâ 4/116.

Allah’a vacip olduğunu, büyük günahların ise tevbe olmadan bağışlanmayacağını düşünmüş ve büyük günah sahiplerinin azabının devamlı olacağını kabul etmiştir.¹²⁶

Allah’ın büyük günah sahiplerini bağışlamasını câiz gören Ehl-i sünnet’e göre ise büyük günah sahiplerine azap edilip edilmemesi tamamen Allah’ın dilemesine bağlıdır. Mutezile’nin, küçük günahların affının Allah’a vacip olduğu görüşüne karşılık, Ehl-i sünnet, küçük günah sahiplerine azap edilmesinin câiz olduğu görüşünü benimsemektedir. “Bunun dışındakileri dilediğine bağışlar”¹²⁷ âyetini de görüşlerine delil olarak gösterirler. Dolayısıyla Ehl-i sünnet inancında, af ve mağfiretin doğrudan Allah’ın dilemesiyle alakalı olduğu görülmektedir.¹²⁸

Netice olarak günahların bağışlanması için bir talep olan şefaât, ilâhî mağfiretin bir tecellisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kur’ân’da rahmet ve mağfiretin tek sahibinin Allah olduğu ifade edilmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla rahmet ve mağfiretin tecellisi olan şefaatinde nihaî merciinin Allah olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰

5- Günah

Farsça bir kelime olan günah, sözlükte “suç” anlamına gelmektedir. Bütün dinlerde var olan günah kavramı,¹³¹ Kur’ân’da ism, zenb, isyan, vizr, cünâh ve hûb kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu kelimelerin her biri insanın yaptığı hataların türünü, onların yapılış mantığını, ya da günahın arkasında yatan niyeti ifade etmektedir. Günahı anlatan her bir kavram, insan davranışının sebebini ve psikolojik yapısını açıklar. Bir başka deyişle günahı ifade eden her bir kelime, yapılan hatanın nasıl bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹³²

Allah’ın buyruklarına aykırı düşen, dinen suç sayılan, İslâm hukukuna ve temiz insan fitratına aykırı olan, insanın Allah’ın rızasını kazanmasını engelleyen,

¹²⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988, s. 188.

¹²⁷ en-Nisâ 4/116.

¹²⁸ en-Nesefî, *et-Temhîd fî usûli’ d-dîn*, Kahire, 1987, s. 96-97.

¹²⁹ el-Enâm 6/16.

¹³⁰ Mürtezâ el-Mutahharî, *Adl-i İlâhî*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1988, s. 308.

¹³¹ Ömer Faruk Harman, “Günah”, *DİA.*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 280.

¹³² Adil Bebek, “Günah” *DİA.*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 283.

Allah'a itaatsizliği ifade eden menfi davranışlar, Arapça'da günah'ın tam karşılığı olan, “ism” kelimesi ile ifade edilmiştir.¹³³

İslâm, Yahudilerde olduğu gibi bir ırk ve sınıfın imtiyazını,¹³⁴ Hristiyanların kabul ettiği şekilde Âdem'in cennetteki aslî günahı sebebiyle insanların günahkâr doğduklarını¹³⁵ ve günahların şahıslar tarafından affedilebileceği ilkesini kesinlikle kabul etmez. İslâm öğretisine göre, doğan her çocuk İslâm fıtratı üzerine tertemiz doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusî yapar.¹³⁶

Genel bir prensip olarak İslâm, insanın bir başkasının işlediği gûnahtan¹³⁷ ve gücünün yetmediği şeylerden sorumlu olmadığını¹³⁸ kabul etmiştir. Ayrıca unutarak, yanlışlıkla¹³⁹ ve uyku halinde meydana gelen günahlardan da insanı sorumlu tutmamış ve sorumluluk için ergenlik yaşına ulaşmayı ve aklın varlığını şart koşmuştur.

İslam'da günah kavramı tevbesiz affedilip affedilmeyeceğine göre, büyük ve küçük günah olmak üzere çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu tasnif Kur'ân'da bulunmakla¹⁴⁰ birlikte nelerin büyük, nelerin küçük günah olduğu belirtilmemiştir. Şirkin en büyük günah olduğu ve bağışlanmayacağı hususu ise açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁴¹

İslâm, günah işleyerek kötü yola düşen bir insanın günahında ısrar etmeyerek hemen tevbe etmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira günahlarda ısrar etmek, imanın merkezi olan kalbi karartır. Günah kalbe işleyip onu karartarak iman nurunu oradan çıkarıncaya kadar kalbi katılaştırır. Her bir günahın içinde küfre götürebilecek unsurlar vardır. Günah, istiğfar (tevbe) ile hemen yok edilmezse, kalbi kötülüğe sürükler ve onu Allah'ın itaatinden çıkmış bir kalp hâline getirir.

¹³³ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut, 1983, s. 9/107/151.

¹³⁴ Ömer Faruk Harman, a.g.md.

¹³⁵ Zübeyr Tekkeşin, “Günah” *Ş/A.*, III, İstanbul: Şamil yayınları, 2000, s. 52.

¹³⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 80; Müslim, “Kader”, 22/25.

¹³⁷ en-Necm 53/38.

¹³⁸ el-Bakara 2/286.

¹³⁹ el-Bakara 2/286.

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/31; eş-Şûrâ 42/37; el-Vâkı'a 56/46.

¹⁴¹ en-Nisâ 4/31; el-Kehf 18/49; eş-Şuarâ 42/37; en-Necm 53/32.

Allah mümin kulların günahlarını, yaptıkları bazı ameller, söyledikleri birtakım söz ve dualar sebebiyle affeder. Elden geldiği kadar günahlardan sakınıldığında Allah'ın küçük günâhları affedeceği, Kur'ân'da¹⁴² beyan edilmiştir.

Hz. Peygamber ise “ ‘Lâ ilâhe illâllâhu vallâhu ekber, velâ havle velâ kuvvete illâ billâh’ diyen her insanın, denizin köpükleri kadar günahı olsa bile onun günahına bu sözün keffaret olacağını”¹⁴³ ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere insanın yaratılışından gelen bir takım zaafı ve bazı hâricî etkenlerle günah işleyebileceği, bu günahların bağışlanmasının ise çeşitli yollarla mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Günahların bağışlanması için en etkili yolun tevbe olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Allah, şartlarına riayet edilerek yapılan tevbeleri kabul edeceğini beyan etmektedir.¹⁴⁴ Günahların bağışlanmasında bir başka yol da Allah'ın mağfiretidir. Allah, kullarına karşı çok merhametli ve onların günahlarını bağışlayandır.¹⁴⁵ Diğer bir yol ise şefaât olarak ifade edilmiştir. Âlimlerimiz tarafından Şefaati konu edinen bazı âyetler, belli şartları taşıyanların, yine Allah'ın izin verdiği bazı kişilere¹⁴⁶ şefaât edecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla günah ile şefaât arasında, şefaatin günahların bağışlanmasına vesile olması yönüyle bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Şefaatin, yukarıda saydıklarımızın yanında tevîd, şirk, nasr, istigâse (sığınmak), istimdat (yardım ve imdat dilemek), istiâne (medet istemek) gibi kavramlarla da uzak veya yakın ilgisi vardır. Şefaatin bu kavramlarla irtibatının dikkate alınması, şefaati doğru anlamada muhataplarına önemli bir açılım sağlayacaktır.

¹⁴² en-Nisâ 4/31; Necm 53/32.

¹⁴³ Tirmîzî , “Vitr”, 15.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/159; en-Nisâ 4/17.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/221; Âli İmran3/133-136; en-Necm 53/32; Hadîd 57/21.

¹⁴⁶ Meryem 19/87.

II. KUR'ÂN'DA ŞEFAAT

Kur'an'ın, âhirete yönelik anlatımları içerisinde ele aldığı önemli konulardan biri olan şefaât, çeşitli fiil ve isim sigalarıyla Kur'ân'da 27 yerde zikredilmiştir.¹⁴⁷ Bu kavramın Kur'ân'da bir çok yerde zikredilmesi konunun önemini ifade etmektedir. Bununla birlikte, şefaati önemli kılan husus, onun Kur'ân'da tevhîdin ispatı ve şirkin reddi bağlamında ortaya konulmuş olmasıdır. Şefaatile ilgili âyetler incelendiği zaman, putların Allah katında şefaâtçi olacağına inanan müşriklerin, bu inancının şiddetle reddedildiği,¹⁴⁸ konunun ağırlıklı olarak bu çerçevede açıklandığı görülmektedir. Bunun yanında şefaât, Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olarak da ifade edilmiştir.¹⁴⁹

Âyetlerde ağırlıklı olarak tevhidin ispatı çerçevesinde ifade edilen şefaatin, Allah'ın iznine bağlı olduğu net bir şekilde vurgulanmıştır. Şefaati reddediyor gibi görünen âyetler ise dikkatli incelendiğinde, burada esasen kavram olarak şefaatin değil, putları şefaâtçi kabul eden inancın reddedildiği görülecektir. Bu sebeple, Kur'ân'da şefaât kavramının bütünüyle değil, çarpık şefaât anlayışlarının reddedildiğini ve bu çarpıklığın artmasıyla birlikte şefaatin reddediliş üslubunun da sertleştiğini söylemek gerekir.¹⁵⁰

Şefaât kavramını incelerken Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemi ve muhataplarının inanç yapısını göz önünde bulundurmamak konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Şefaatin âhirete yönelik uzantılarının yanında, pratik hayatı ilgilendiren bir yönünün olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Bu çerçevede Hz. Peygamber dönemindeki şu olayı, konumuz açısından zikretmek gerekir. Bu örnek şefaatin dünyevî yönünü ve uygulama alanını ortaya koymaktadır. Hz. Aişe'den (ö.56/676) nakledildiğine göre: Mahzum kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu, Kureyş'i fazlasıyla üzer. Kadının affedilmesi için Hz. Peygamber'in nezdinde kimin aracılık yapabileceği araştırılır. Bu iş için Peygamber'in çok sevdiği Zeyd b. Sabit (ö.45/665)'in uygun olduğuna karar verilir. Zeyd, kendinden istenen aracılığı yapar. Ancak Hz.

¹⁴⁷ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2000, s. 342.

¹⁴⁸ el-En'âm 6/94; ez-Zümer 39/3; er-Rûm 30/13; Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/43-44; Hûd 11/45-46; et-Tevbe 9/103.

¹⁴⁹ Yûnus 10/3.

¹⁵⁰ Kesler, a.g.m., s. 125.

Peygamber ona: “Allah’ın emrettiği kuralların çiğnenmesi için aracılık mı yapıyorsun?” diyerek yapılan teklifi geri çevirir.¹⁵¹ Bu örnek, Allah’ın koyduğu kurallara aykırı bir şefaatin (aracılık) kabul görmeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber, dünyaya ait, hiçbir haksızlığa yol açmayacak, iyiliğin yaygınlaşmasına vesile olacak şefaati (aracılığı) ise bizzat teşvik etmiştir. Örneğin, bir Müslüman’ın diğer bir Müslüman hakkında yapacağı duayı iyi bir işe aracılık yapmak (şefaatchi olmak) olarak değerlendirmiş, bunun sevabının olduğunu ifade etmiştir¹⁵²

Şefaath kavramı hakkında sağlıklı bir sonuca ulaşmak için Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemi tanımanın yanında şefaath âyetlerini, konu bütünlüğünü esas alan genel bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. Bunun dışında bir yaklaşımla, yani parçacı bir bakış açısıyla konuyu incelemek, şefaath kavramına Kur’an’ın öngördüğü anlamın dışında çok farklı anlamlar yüklenmesine sebep olabilir.

Kur’ân’da şefaath, ilk bakışta karmaşık, farklı anlayışlara müsait bir konu izlenimi verebilir. Ancak şefaath incelenirken, konunun Kur’ân’daki kavramlaşma süreci ve dönemin putları şefaatchi gören inanç yapısı dikkate alındığında bu karmaşanın büyük oranda ortadan kalktığı görülecektir. Bunun yanında, bazı İslâm âlimlerinin de dikkat çektiği gibi,¹⁵³ şefaath âhirete dönük bir olgu olarak nitelendirildiği ve genel olarak âhirete dönük konuların da müteşabihâtten sayıldığı ön kabulünden hareketle, acaba şefaathin de müteşabihâtten olduğunu söyleyebilir miyiz?

Müslüman’lar tarafından içtenlikle kabul edilen şefaath inancını, Kur’an ne ölçüde desteklemektedir? Bazı âyetlerde, günahkâr kulların kurtuluş ümidi olarak sığındığı şefaathin faydasız bir beklenti olduğu ifade edilirken, bazı âyetlerde şefaathin seçkin birtakım kullara ve topluluklara tanınan bir ayrıcalık olarak ifade edilmesi nasıl yorumlanmalıdır? Şefaate nail olmaları ilahi izne bağlı olanlar kimlerdir? Kimlere şefaath etme izni verilecektir? Hadislerde yoğun bir şekilde ifade edilen şefaathin

¹⁵¹ Buhârî, “Hudud”, 11; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, I-IV, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981. “Hudud”, 8; Ebû Dâvud, “Hudud”, 4; Tirmizî, *es-Sünen*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, “Hudud”, 9.

¹⁵² İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, İstanbul, 1969, II. s. 250.

¹⁵³ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), III, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, II, s. 391.

Kur'ân'da karşılığı var mıdır? Bunlar şefaitle ilgili cevaplanması gereken önemli sorulardır.

A- Putların Şefaatinin Reddedilişi

Kur'ân-ı Kerîm, genellikle bir öğretiyi insanlara beyan edeceği zaman, o konuda yanlış bir inanç yer etmişse, önce bâtılı red arkasından da kendi saf öğretisini ifade etme yolunu seçmiştir.¹⁵⁴ Tevhidin en özlü ifadesi olan kelime-i tevhîdin “lâ ilâhe” yani hiçbir ilah yoktur şeklinde nefî ile başlaması ve daha sonra “illallah” sadece Allah'ın varlığının vurgulanması bunun önemli bir örneğidir.

Mekke'de nâzil olan âyetlerde, tevhid inancı sürekli gündemde tutulmuş, bu inanca zarar veren düşünce ve davranışlara karşı ise çok yönlü bir mücadele ortaya konmuştur.¹⁵⁵ Bu mücadele karşısında, özellikle putları şefaatchi gören zihniyet önemli bir engeldi. Dolayısıyla, bazı sûrelerde yoğun bir şekilde, müşrik Arap toplumunun şefaet anlayışını değerlendiren âyetleri bu açıdan da incelemek gerekir.¹⁵⁶

Bütün inançlarını atalarından alan, atalarının yolunu takip etmeyi gurur vesilesi sayan o günün müşrik toplumunun inancına göre, aşkın bir varlık olan Allah'tan direk olarak bir istekte bulunmak, aracısız olarak ona ulaşmak doğru değildir.¹⁵⁷ Bu anlayışın uzantısı olarak cahiliye döneminde her topluluğun özel putları vardı. Taif halkı Lât adındaki puta, Mekke ahâlisi “Uzza, Menat, Hübel, İs'af, Nâile” adındaki putlara taparlardı.¹⁵⁸

Bu bağlamda putlar, Allah ile kullar arasında birer aracı (şefaatchi) konumundadır. Hatta müşrik Arap toplumunun inancına göre putlar, onları Allah'a yaklaştırmaktadır. Bu inanç ve zihniyetin yanlışlığı Kur'ân-ı Kerîm'de şu âyette ifade edilmektedir:

“And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Yaratılışınızda ortaklarımız

¹⁵⁴ Yaşar Düzenli, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaet*, İstanbul: Pınar yayınları, 2006, s. 45.

¹⁵⁵ Muhammed Gazâlî, *Akâdetü'l-Müslim*, Mısır: Dâru'd-Da've, 1988, s. 249.

¹⁵⁶ Kesler, a.g.m., s. 128.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/170.

¹⁵⁸ Düzenli, a.g.e., s. 134.

sandığınız şefaathçilerinizi de yanınızda göremeyeceğiz. And olsun, aranız açılmış ve (tanrı) sandığınız şeyler sizden kaybolup gitmiştir.”¹⁵⁹

Âyet, Allah’a ortak koştukları putları aynı zamanda birer şefaathçi kabul eden müşriklerin âhiret günü hesap verme esnasında içine düşecekleri durumu gözler önüne sermektedir. Onlar putların kendilerine şefaath edeceğine inanmaktadırlar.. Ancak o gün, bu inançlarının yersiz olduğunu bizzat yaşayarak tecrübe edecek, putların kendilerine fayda veremeyeceğini bütün çıplaklığıyla göreceklerdir. Bu durumda müşrikler, ibadet ettikleri, şefaathçi olacaklarını zannettikleri putları yanlarında bulamayacaklardır.¹⁶⁰

Âyetin nüzûl sebebi olarak, Nadr bin Hâris’in, Lât ve Uzza putları için, “kıyamet günü bana şefaath edecekler” sözü gösterilir. Bu ifade Mekke’li müşriklerin putlara bakış açısını ortaya koymaktadır.¹⁶¹ Bununla birlikte “bir insan kendi eliyle taştan ve tahtadan yaptığı cisimlere nasıl tapınır?” Sorusu hâlâ cevaplanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar ve ortaya konan görüşler, aslında putperestlerin, bu varlıkların her birini kendi içinde özel anlamlar taşıyan birer sembol olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁶² Elmalılı’nın(ö.1942), putperestliğin doğuşuna ve müşrik zihniyetin putlara tapma gerekçelerine dair ortaya koyduğu tespitleri önemine binaen bütünüyle aktarma zorunluluğu duymaktayım. Onun görüşlerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

1- Putperestler, her bir iklim için yüce ruhlardan belli birer ruhun olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar adına birer put yapıp diyorlar ve o puta tapmaktan maksatları o ruha tapmak ve onun yardımını dilemek oluyordu.

2- Yıldızlara ve yıldızlar adına diktikleri putlara tapıyorlardı. Dolayısıyla maksatları da o putun temsil ettiği yıldızla tapmak oluyordu.

3- Putlara ait bazı tılsımlar uyduruyorlar ve bu tılsımlarda bir takım esrarlı güçlerin bulunduğuna inanıyor ve hayal ediyorlardı. Herhangi bir konudaki beklentilerinin yerine gelmesi için de onlara tapıyorlardı.

¹⁵⁹ el-En’âm 6/94.

¹⁶⁰ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 98.

¹⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi’i’t-tenzîl*, I-IV, Mısır, 1936, II, s. 185.

¹⁶² Düzenli, *a.g.e.*, s. 67.

4- Büyük saydıkları kimselerin suretlerini yapıyorlar ve bu timsallere saygı gösteriyor ve tapınıyorlardı. Böyle yapmakla o yüce ruhların, azizlerin kendilerine şefa'at edeceklerine inanıyorlardı. Allah katında onlar makbul kimseler oldukları inancıyla onlardan şefa'at umuyorlardı.¹⁶³

Bütün putperestlik felsefesi bu dört şekil içinde özetlenebilir. Gerçekte şirkin ve putperestliğin kökü, doğrudan doğruya Allah'la karşı karşıya gelmeyi inkar etmeye ve O'na karşı yalan ve hayalden fayda ve teselli beklemeye dayanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de putperestlerin şirk inancına ve onun bilinen gerekçelerine dikkat çeken bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: "Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Bizi sadece Allah'a yaklaştırsın diye onlara kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez."¹⁶⁴

Zümer sûresi içerisinde tevhid düşüncesine önemli bir yer verildiği ve buna bağlı olarak da konularının büyük bir bölümünün âhiret ahvâline ait olduğu görülmektedir. Âhirete dönük yönleri olan şefa'at kavramı sûrede yukarıdakinin dışında iki âyette daha, benzer ifadelerle tekrar edilmektedir.¹⁶⁵

Müşriklerin sahip olduğu inancın önemli bir unsuru olan şefa'at anlayışının iman eksikliğinden ya da yanlış din algısından kaynaklandığını ortaya koyan bu âyet, Allah'tan başka ilâh olduğunu söyleyenleri ve "putlar, Allah katında şefa'atçilerimizdir" diyenleri yalanlamaktadır. Şefa'atin bütün mercii Allah'tır. Nitekim şefa'atine izin verilecekleri ifade eden âyetlerde bulunan iki nokta bu gerçeği açıkça göstermektedir. Buna göre birincisi: Kendileri hakkında şefa'at edilecekler Allah'ın razı olduklarıdır. İkincisi: Şefa'at edecek olanlara da Allah izin verilmiştir.¹⁶⁶

Bütün bu açıklamalarıyla birlikte Kur'an, putları şefa'atçi gören zihniyetin bu beklentilerinin, şefa'atçi gördükleri varlıkların konumları gereği mümkün olmayacağını ifade ederek, putları şefa'atçi edinmenin temel gerekçelerini de ortadan kaldırmaktadır.

¹⁶³ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 501.

¹⁶⁴ ez-Zümer 39/3.

¹⁶⁵ ez-Zümer 39/43-44

¹⁶⁶ Râzî, *a.g.e.*, VII, s. 258-259; Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 349; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, s. 6922-6923; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 506; Bilmen, *a.g.e.*, VI, s. 3080.

Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilir: “(Allah’a koştukları) ortaklarından kendilerine hiçbir şefaâtçi çıkmayacaktır. Zaten onlar, ortak koştuklarını da inkâr edeceklerdir.”¹⁶⁷

Çok güvendiği, bel bağladığı bir yardımcının (şefaâtçi) kendisini terk ettiğini, ona en muhtaç olduğu bir anda yardımına gelmediğini gören insanın, yaşayacağı yalnızlık duygusu, âyette çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Fakat onlar dünyada iken sahip oldukları inançları sebebiyle bu sonucu kendileri hak etmişlerdir.”¹⁶⁸

Kur'ân'ın ifadesiyle insanların elleriyle yaptıkları, akıldan ve şuurdan mahrum, kendilerine fayda sağlamaktan ya da gelecek bir zararı uzaklaştırmaktan aciz olan varlıkların şefaâtçi olamayacağı açıktır.¹⁶⁹

Öyle anlaşıyor ki Mekkeli müşrikler kral gibi algıladıkları bir tanrı inancına sahiptiler. Kralın huzuruna çıkmak için bir aracıya ihtiyaç olduğu gibi Allah’a ulaşmak için de bir aracıya ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı.¹⁷⁰ İşte bu âyetler, belirtilen bu inancı yıkmaktadır. Müşriklerin sahip olduğu bu inanç, insanın gâibi meşhûd ile anlama temayülü taşıyan zihin yapısı çarpıklaştıkça, aşkın varlık olan Allah’a yakınlaşmak, O’na ulaşmak adına nasıl sapkın bir tutumun içerisine girebileceğini göstermektedir.

Şefaât düşüncesinin temelini oluşturan, “yardım etme” ve “sahip çıkma” olgusunun yerini, bu âyetlerde ifade edildiği üzere “terk etme” ve “tanımama” gibi yalnızlığı ve çaresizliği ifade eden iki duyguya bırakması müşrikler için tam bir yıkımdır. “ Şimdi bize kim şefaât edecek.”¹⁷¹ şeklinde dile getirilen bu çaresizlik müşriklerin yaşayacağı kaçınılmaz sonu ifade etmektedir.

Şuarâ sûresinde, terkedilmişlik ve çaresizlik psikolojisinin son noktasının ifade edildiği bu ibarenin hemen öncesinde putperestlerin dünyada reddettikleri hakikatlerle karşılaştıklarında, yaşayacakları pişmanlık ve ümitsizlik yine onların diliyle ifade edilmektedir.¹⁷² Bu sarsıcı ve ürkütücü tabloyla karşılaşmanın etkisiyle birbirlerini, dünyada iken kendilerine bel bağladıkları, yardımcı olacak zannettiklerini suçlayarak “bizi onlar saptırdı” diyecekler.

¹⁶⁷ er-Rûm 30/13.

¹⁶⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 199; Beyzâvî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, Beyrut, 1990, I-II, II, s. 242; Elmalî, *a.g.e.*, VI, s. 261.

¹⁶⁹ Yûnus 10/18.

¹⁷⁰ Şah Veliyullâh, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, (çev Mehmet Erdoğan) İstanbul: İz yayınları, I-II, I s. 323.

¹⁷¹ eş-Şuarâ, 26/100.

¹⁷² eş-Şuarâ, 26/91-103.

Cehennemliklerin, “bizi suçlular azdırdı” ifadeleri, şaşkınlık içerisinde olan insanoğlunun bu çaresizlik tablosundan kurtuluş yolları arayacağını ve kendilerini bu çıkmazın içine sokanları suçlama yoluna gideceklerini göstermektedir. İnkârcılar, “Ah! Keşke bir daha dünyaya dönme imkânımız olsa da inansak”¹⁷³ diyerek pişmanlıklarını beyan ederler. Kâfirlerin, âhiret gününde hiçbir yardımcıları olmayacaktır. Halbuki onlar putların kendilerine şefaathane inandıkları.¹⁷⁴

Putperestlerin zannettiği gibi putların şefaathane hakkı olmadığı ancak Allah’ı birleyen, şahitliğini açık bir şekilde ortaya koyan ihlâslı kimselerin şefaatinin sözü konusu olacağı şu ifadeyle beyan edilmektedir: “Allah’ı bırakıp yalvardıkları şeyler, şefaathane edemezler. Ancak hakkı bilip ona şahitlik edenler bunun dışındadır.”¹⁷⁵

Bu âyette de müşriklerin, Allah’ın ulûhiyetine yönelik müşrikçe düşünceleri eleştirilmekte ve bu düşünce doğrultusunda geliştirdikleri şefaathane anlayışı, Kur’an’ın kendi üslubu içerisinde reddedilmektedir.

Âyetin nüzûlüne sebep olduğu ifade edilen, Nadr bin Hâris ve beraberindekilerin: “Eğer Muhammed’in dediği doğru ise melekler, Muhammed’den daha fazla şefaathane etmeye ehildir.” sözleri de bu yanlış şefaathane anlayışlarını ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Bu söz aslında Mekke’li müşriklerin ciddi bir anlayış problemlerinin olduğunu, gerçekleri kendi zihinlerinde oluşturdukları çarpık düşünce doğrultusunda algıladıklarını göstermektedir. Şefaathane eğer bir kurtuluş vesilesi görülecekse buna ancak bilinçli bir şekilde hakka tanıklık edip bu doğrultuda yaşayanların ulaşacağı açıktır. Tekrar belirtelim ki şefaatin tek mercii Allah’tır. Bu noktada, meleklerle ve diğer varlıklara mutlak şefaathane yetkisi yükleyip, Allah’ı bu konuda sınırlandırma yoluna giden putperestlerin düştüğü gibi bir yanılgıya düşmeme hususunda, tevhid ehlinin de dikkatli olması gerekir. Bu tevhide zarar veren bir yaklaşım olur.

Kur’ân’ın ortaya koyduğu sistem içinde putperestlerin, meleklerle, Hz. İsa’ya ve Üzeyir’e şefaathane kazanmak için dua etmelerinin hiçbir temeli yoktur. Çünkü âyet, şefaathane hak etmenin ancak hakka şahitlik etmekle mümkün olabileceğini

¹⁷³ el-Fecr 89/ 23-24.

¹⁷⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 119; Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 418; Ateş, *a.g.e.*, IV, s. 1876.

¹⁷⁵ ez-Zuhrûf 43/86.

¹⁷⁶ Kâdî Abdülfettâh, *Esbâbü’n-Nüzûl*, (çev. Salih Akdemir), Ankara, 1986, s. 177; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, Beyrut: Mektebü’l-İslâmî, 1987, VII, s. 333.

belirtmektedir. Hakka şahitlik etmek ise bütün âlimlerin ortak açıklaması ile tevhid akidesine sahip olmak demektir.¹⁷⁷ Müşriklerin ise bundan çok uzak olduğu açıktır. Dikkat edilirse âyette putların şefaati reddedilmekte buna karşın istisna yoluyla şefaatin olabileceğine işaret edilmektedir. Bu istisnanın anlamı üzerinde ileride duracağız.

Putları şefaatchi edinen Mekkeli müşriklerin, bu inançlarının hiç bir temelini olmadığı, yukarıda verilen âyetlerde açıklandığı gibi Allah'tan kendilerine böyle bir inancı doğrulayacak herhangi bir bilginin gelmediği ifade edilerek de ortaya konmaktadır.

“Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda yada zarar veremeyen putlara taparlar: ‘Bunlar, Allah katında bizim şefaatchilerimizdir’ derler. De ki: ‘Göklerde ve yerde, Allah'ın bilmediği bir şeyi mi O'na haber veriyorsunuz?’ Allah, onların ortak koşmalarından münezzeh ve yücedir.”¹⁷⁸ âyeti bu durumu ifade etmektedir.

Âyette ince bir üslupla putların şefaati “Allah'ın bilmediği bir şey” olarak zikredilerek yok sayılmıştır. Bir şeyi Allah yok sayınca o zarurî bir şekilde yok demektir. Çünkü Allah'ın ilmi kâinatta her şeyi kuşatmıştır.

Şirkin temel yanılması Allah'la karşılaşmayı ümit edememek ve yaratıcıya karşı yalana dayalı hayalî şeylerden menfaat ve teselli beklemektir.¹⁷⁹ Diğer bir yanılması ise kendi elleriyle yaptıkları putları ilâh kabul edip akılsızca onlardan bir şeyler beklemeleridir. Hâlbuki biraz düşünseler, ibadet edilenin, ibadet edenden daha mükemmel olması gerektiğini putların ise fayda yada zarara mâlik olmayan âciz varlıklar olduğunu anlayacaklardır. İbadet, tâzimlerin en büyüğüdür. Aşağı ve aciz olan varlıklara ibadet edilmez.¹⁸⁰

Kur'ân'da putların şefaatchi olamayacağı, onların yapılarının buna elvermediği vurgulanarak, böyle bir ihtimalin imkansızlığı, şu âyette açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir: “Yoksa o putperestler Allah'tan başka şefaatchiler mi edindiler? De ki; onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da erdiremedikleri halde mi şefaatecekler? De

¹⁷⁷ Râzî, *a.g.e.*, VII, s. 442.

¹⁷⁸ Yûnus 10/18.

¹⁷⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 2692.

¹⁸⁰ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 571.

ki; bütün şefaât Allah'ın iznine bağlıdır. Göklerin ve yerin hükümranlığı ona aittir. Sonra O'na döndürüleceksiniz”¹⁸¹

Tevhîd akîdesinin bütün yönleriyle ortaya konduğu bu âyette, Allah'ın gücü karşısında, putların değersizliği bir kez daha beyan edilmektedir. Müşriklerin eskiden beri sahip oldukları şefaât beklentilerinin temelsiz ve asılsız olduğu ortaya konulmaktadır.

Putperestler putları aracı olarak kabul etmeleri sebebiyle, İslâm'ın öngördüğü imandan uzaklaşmışlardır. İmandan uzaklaşmış olmalarından dolayı da şefaatin kendilerine sağlayacağı kazançlardan mahrum kalacaklardır. Çünkü iman hakikati, insanın hayatındaki bütün kazanımların temel şartı olduğu gibi şefaât için de vazgeçilmez bir şarttır.¹⁸²

Dolayısıyla tüm çeşitleriyle şefaât sadece Allah'a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Öyleyse insana düşen, yerlerin ve göklerin hükümranlığı sadece kendisine ait olan, dilediğini dilediği şekilde yapmaya muktedir olan Allah'a ibadet etmektir. Çünkü en sonunda varılacak yer onun huzurudur.¹⁸³ Ayrıca sûrenin 36. âyetindeki “Allah kuluna kâfi gelmez mi?” ibaresi şayet birisi bağışlanacaksa, bunun için Allah'ın yeterli olacağını beyan etmektedir.

Peygamberlerin dâhi bu noktadaki çabaları, akrabaları hakkında bile olsa, sonucu değiştirmeyecektir. Hz. Peygamberin iman etmeyen amcası hakkında yaptığı bir duanın¹⁸⁴ ardından indiği rivayet edilen, Zümer sûresinin 19. âyetinde, hakkında azap hükmü gerçekleşmiş ve bu yüzden cehennemlik kişiyi kurtaramayacağı¹⁸⁵ çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Yine Hz. Peygamber'in annesi hakkındaki benzer bir talebin geri çevrildiğini daha önce belirtmiştik. Bunun başka bir örneği Kur'ân'da şöyle zikredilir: “Nuh Rabbine seslendi: “Rabbim! Oğlum benim ailemdendi. Doğrusu Senin vaadin haktır. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin” dedi. “Allah: “Ey Nuh! O senin

¹⁸¹ ez-Zümer 39/43-44.

¹⁸² Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992, VIII, s. 646.

¹⁸³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Câmiul- beyân an te'vîli'l- Kur'ân*, I-XVI, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1995, VI, s. 391.

¹⁸⁴ Müslim, “İmân”, 90.

¹⁸⁵ ez-Zümer 39/19

ailenden sayılmaz; çünkü kötü bir iş işlemiştir; öyleyse bilmediğin şeyi benden isteme. İşte sana öğüt, bilgisizlerden olma” dedi.”¹⁸⁶

Âyette görüldüğü üzere, Hz. Nûh’a olumsuz cevap verilme gerekçesi oğlunun iman etmeyiştir. Bu âyet, peygamberlerin bile iman etmeyen bir kimseye hiçbir faydasının olamayacağını açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸⁷ Buna karşın şayet Hz. Nûh günahkâr bir mümin hakkında böyle bir duâ yapmış olsaydı, iman şartı yerine gelmiş olduğundan geri çevrilmeyecekti. Çünkü Allah Teâlâ, Kur’ân’da Hz. Peygamber’i müminlerin günahlarının bağışlanması için duâ etmeye davet etmektedir.¹⁸⁸

İncelemeye çalıştığımız âyetlerde putları şefaathçi edinenlerin bu inançlarının kabul edilebilir hiçbir tarafı olmadığı açıkça ortaya konmaktadır. Zaten fayda ve zarara mâlik olmayan, varlıklarında bile insana muhtaç olan putların, yardım ve fayda temeline dayalı şefaath yetkisine sahip olmaları aklen de mümkün değildir. Müşrikler bunu hesap günü geldiğinde en acı şekilde tecrübe edeceklerdir.

B- Şefaatin Allah’ın İznine Bağlı Oluşu

Şefaath, Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli yönleriyle iç içe ele alınmış bir konudur. Bundan dolayı, bazen aynı âyette hem putların şefaatinin reddedildiğine, hem de şefaate şartlı olarak izin verildiğine şahit olabilmekteyiz. Dolayısıyla bu şekilde olan âyetleri, farklı başlıklar altında tekrar ele alma zorunluluğu doğmuştur.

Konuyla ilgili âyetleri bütüncül ve nüzul sürecini dikkate alarak incelediğimiz de Kur’ân’ın, bu hususta da tarihi arka planı göz önünde bulundurarak, geçmişte kullanılan kavramları kullandığı ve bunları tevhide uygun bir şekilde tashih ettiği görülmektedir. Yani tedricilik kuralı şefaath hakkında da geçerlidir.

Putların şefaathini reddeden âyetleri incelerken, putların şefaatinin ve müşriklerin bu doğrultudaki beklentilerinin yersiz ve bir aldanmadan ibaret olduğunu ifade etmiştik. Bu âyetler üzerinde durulduğu zaman, gerçekte şefaatin bütünüyle değil, müşrik toplumun şefaath algısının reddedildiği görülecektir. Başka bir ifade ile, Kur’ân’da yanlış şekillenen şefaath inancı reddedildikten sonra şefaath, bütün yönleriyle

¹⁸⁶ Hûd 11/45-46.

¹⁸⁷ et-Tevbe 9/113.

¹⁸⁸ et-Tevbe 9/103.

Allah’a ait bir hak ve yine O’nun iznine bağılı olarak birtakım kullara tanınacak bir lütuf şeklinde belirlenmiştir.

Bu tür âyetlerin tamamında gözetilen hedef, Allah’ın birliğini ve O’nun hükümlerliğini insanların gönlüne tam olarak yerleştirmektir.¹⁸⁹ Bu, zaten İslam’ın evrensel bir ilkesidir. Bu ilkeyi ifade eden âyetlerde Allah’ın her şeye gücü yeten bir varlık olduğuna ve O’nun dışındakilerin âcizliğine vurgu yapılmıştır. Dikkatli incelendiği zaman, şefaate olgusunda da tüm yetkinin, Allah’a ait olduğu ilkesinin gözetildiği açıktır. Nitekim şefaate şartlı olarak izin veren âyetlerde de, Allah’tan başka varlıkların, özellikle putların çaresizlikleri muhataplarına yöneltile sorularla ortaya konmuştur.

Şefaatin varlığına delil olarak gösterilen âyetlerde, şefaatin ancak Allah’ın izniyle olacağı, Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaatin fayda vermeyeceği net bir şekilde ifade edilmiştir. Nitekim: “Allah, O’ndan başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde olan ancak O’nundur. O’nun izni olmadan katında şefaate edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Hükümlerliği gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O’na ağır gelmez. O yücedir, büyüktür.”¹⁹⁰ âyeti bunu hiçbir tereddüde ihtimal bırakmayacak açıklıkla ortaya koymaktadır.

Âyete’l-kürsî ismiyle bilinen, bu âyetin tamamında, Allah’ın sıfatlarından bahsedilmekte ve tevhid inancına dikkat çekilmektedir. Tevhid inancının en belirgin özelliği olan Allah’ı her konuda birleme, her türlü tasarrufun O’na âit olduğunu ifade etme şartı şefaate için de geçerlidir. Dolayısıyla Allah, önce her şeye mâlik olduğunu, hükümlerliğinde eşi ve ortağı olmadığını, tasarrufun bütün yönleriyle kendisine ait olduğunu ifade ediyor. Sonra da mülkünde başkasının herhangi bir tasarrufunun, ancak onun izniyle mümkün olabileceğini haber veriyor.”¹⁹¹ Tevhide vurgu yapılan bir girişten sonra, şefaate gündeme getirilerek konunun hassasiyetine dikkat çekilmektedir.

¹⁸⁹ Kesler, a.g.m., s. 134.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/255.

¹⁹¹ Râzî, a.g.e., II, s. 365.

“O’nun izni olmadan” ifadesindeki istisna, bir kısım âlimlere göre, bazı kişilere şefaati izni verileceğine işaret etmektedir.¹⁹²

Aslında kıyamet günü kimse konuşma hakkına sahip değildir. Sadece Allah’ın izin verdikleri o gün konuşabilirler. Zira kıyamet gününün gerçek sahibi ve mâliki Allah’tır.¹⁹³ Zaten ilâh olmanın şartı, her şeye sahip olma, dilediğini dilediği şekilde yapmaya muktedir olmaktır. Mülkünde, muktedir olamayana ilâh denemez. Kur’ân’da sıfatlarıyla anlatılan Allah, her şeyin yegane sahibi ve mâlikidir. Mülkünde dilediğini dilediği şekilde yapmaya muktedirdir. Dolayısıyla, Allah şefaati istediğine vermekte hürdür. Bu konuda O’na hiç kimse eşit ve yakın değildir. Âyet, Allah’ın şanının yüceliğini beyan etmekte, mülkünde yegâne tasarruf sahibi olduğunu¹⁹⁴ Allah’ın kendilerine şefaati etme izni verdikleri haricindekilerin şefaati etmeye cesaret edemeyeceklerini bildirmektedir. Bu Allah’ın büyüklüğü ve ululuğunun neticesidir.”¹⁹⁵

“Yüce Allah’ın huzurunda, O’nun izni olmadan şefaati etmeye kalkışmak kimsenin haddine düşmez. Kaldı ki, Allah’ın mülkünden olan mahlûkâta, hiç kimse Allah’tan daha fazla merhametli olamaz. O’na bilgiçlik taslayarak ilerisini gerisini idrak edemeden, önünü arkasını sayamadan neyin ne olduğunu bilmeden, Allah Teâlâ’nın huzurunda şefaati etmeye kalkışmak, gerek şefaati edenler için gerekse haklarında şefaati edilenler için asla doğru değildir. Allah katından şefaati umulmaz değildir. Bu ise ancak, O’nun izni ve emri ile olabilir. Ancak şefaati edecek olanlar, kendi istedikleri kişilere değil Allah’ın izin verdiklerine şefaati edebilirler. Bundan da anlaşılıyor ki, imansızların ve diğerlerinin Allah katında şefaati edebilecek birisini bulmaları mümkün değildir. Sonra her şefaatiçi için bir sınır konacaktır. Bu ise Allah’ın izninin kapsamı ile alakalıdır.”¹⁹⁶

Şefaatin Allah’ın iznine bağlı oluşu ve bu izni hak edecek olanların taşımaları gereken özellikler; “O gün Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğundan başkasının şefaati fayda vermez.”¹⁹⁷ İbaresiyle açıklanmıştır.

¹⁹² Bursevî, *a.g.e.*, I, s. 402.

¹⁹³ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 153.

¹⁹⁴ Beyzâvî, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-te’vil*, Beyrut, 1990, I-II, I, s. 175.

¹⁹⁵ ibn Kesîr, I, s. 1006.

¹⁹⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, II, s. 151.

¹⁹⁷ Tâhâ 20/109.

Bu âyetin öncesinde, kıyamet sahnelerinden ve İsrailoğullarından bahsedilmektedir. Bu kavmin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, kendilerine yapılan ilâhî lütuflara nankörlük ederek, tevhid inancından uzaklaşıp putperestliğe yönelmeleridir. Böyle bir bağlamdan sonra şefaatin ifade edilmesi dikkat çekicidir. Çünkü putperestliğin temelinde onlardan yardım bekleme, aracı kılma düşüncesi önemli bir unsurdur. Müşriklerin şefaate dair inançlarını temelden reddeden bu âyetle, şefaatin bütün yönleriyle Allah'ın iznine bağlı olduğu ifade edilmekte ve söz konusu izne kimlerin nâil olacakları, “Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu” ifadesi ile ortaya konmaktadır.

Bu âyetin hem şefaate edebileceklere hem de şefaate edileceklerle şâmil olabileceği söylenmişse de hakim olan görüşe göre, şefaate edilecek kişiler hakkındadır. Âyetin şefaate edileceklerle hamledilmesi zaten açık olan bir şeyin izahı olur. Çünkü şefaate edilecek olanların, izin verilen ve razı olunanlar olacağına herhangi bir şüphe yoktur. Bundan dolayı âyetin manasını, haklarında şefaate edilecek olanlara tahsis etmenin daha doğru olacağı söylenebilir.¹⁹⁸

Muhteva bakımından yukarıdaki âyetle benzerlik arz eden, şefaati Allah'ın iznine bağlayan diğer bir ifade ise şöyledir: “Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefâati fayda vermez. Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, derler. O, yücedir, büyüktür.”¹⁹⁹

Bu âyetle de şefaatin Allah'ın iznine tâbi olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Şefaatin, Allah'ın iznine bağlı olduğunu ortaya koyan diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyetin bağlamında da önce Allah'ın yüceliği, azameti, O'ndan başka ilahın olmadığı vurgulanmakta²⁰⁰ daha sonra şefaatin Allah'ın iznine bağlı bulunduğu, ancak O'nun izin verdiklerinin şefaate edebileceği beyan edilmektedir.

“Nihayet yüreklerinden korku giderilince” ibaresinin gerçekte müşriklerin, ümitsiz bir şekilde acaba şefaate ve şefaatchilere izin verilecek mi? diye bekleyişlerini

¹⁹⁸ Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 85.

¹⁹⁹ Sebe' 34/23.

²⁰⁰ Sebe' 34/22.

ifade ettiği, “Rabbiniz ne buyurdu? Hak olanı söyledi derler.” ifadesinin ise razı olduklarına şefaath izni çıktı şeklinde yorumlandığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

Bir başka yoruma göre ise bu âyet, “biz putlara tapıyoruz. Çünkü onlar bize şefaath edecek olan meleklerin suretidir” diyen müşriklere bir reddiyedir.²⁰²

Elmalılı, âyeti yorumlarken, şefaath etmelerine izin verilecekleri zikretmiştir. Buna göre şefaathine izin verilecek olanlar: “Makâm-ı Mahmûd”dan sonra (ilerde bilgi verilecek) sırasıyla mertebelerine göre; peygamberler, melekler ve sâlih kullardır. İzin verilenlerin şefaathine gelince, o hemen oluvmeyecek, dehşetli korku ve heyecanlar içinde bekleyeceklerdir. İzin verildiği zaman ise yalnız Allah Teâlâ’nın razı olduğu kimseler için şefaath edebilecekler.²⁰³ Bu âyet, putperestlerin âhirete dönük şefaath beklentilerini reddetmenin yanında, şefaathın Allah’ın iznine bağlı olduğunu da ispat etmektedir.²⁰⁴

Şefaathi istisna yoluyla Allah’ın iznine bağlayan âyetlerden biri de şudur: “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah’tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefaathçi olamaz. İşte O Rabbiniz Allah’tır. O halde O’na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?”²⁰⁵

Bu âyette de Bakara sûresinde olduğu gibi, önce Yüce Allah’ın büyüklüğünden azamet ve kudretinden bahsedilmekte, ardından O’nun izni olmadan hiç kimsenin şefaath edemeyeceği bir kez daha vurgulanmaktadır. Âyeti, bütün olarak değerlendirdiğimizde buradaki dizilimin, şefaathi ispattan çok ret anlamında olduğunu söyleyebiliriz.

Nebe Sûresi’nde de: “O gün Rahman olan Allah’ın izin verdiklerinden başkası tek kelime bile söyleyemeyecek”²⁰⁶ ibaresiyle aynı konuya dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ’nın hikmetine ve rahmetine bağlı olarak verilen izin üzerine konuşacak olan şefaathçiler de doğru ve sevaptan, yani gerçekten başka bir şey söyleyemeyeceklerdir.

²⁰¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 258.

²⁰² Râzî, *a.g.e.*, III, s. 14-15.

²⁰³ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 375-376.

²⁰⁴ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur’an’ı Kerim’in Meâli Âlîsî ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul, 1965, II, s. 361.

²⁰⁵ Yûnus 10/3.

²⁰⁶ Nebe’ 78/38.

Şefa'at etmelerine izin verilenler, ancak lâ'îk olanlara şefa'at edebilecekler ki, bu liyakatin ilk şartı imandır.²⁰⁷

Öyleyse kim, O'nun emrine karşı gelmeye, kaderini değiştirmeye güç yetirebilir? Bir kimsenin en fazla yapabileceği, O'na yalvararak dua etmekten ibarettir. Bu duanın kabul ya da reddi ise tamamen Allah'ın iradesine bağlıdır.²⁰⁸

Konuya muhteva bakımından açıklık getiren bir başka âyette ise söz konusu iznin verileceği kişilerin kimlikleri hakkındaki genel bilgiler şu ifadelerle ortaya konmuştur: "Rahmanın huzurunda söz ve izin alandan başkasının şefaate gücü yetmeyecektir."²⁰⁹

Bu âyet, ehli sünnetin şefa'at hakkındaki en kuvvetli delilidir.²¹⁰ Allah katında alınan sözü'n, tevhit ve nübüvvet sözü olduğu, şefa'at etmeye ancak ehil ve müstahak olanların güç yetirebileceği, bunların da sâlih amelleri eksik olan günahkâr müminlere şefa'at edebileceği ifade edilmiştir.²¹¹

Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687)'a göre bu ayette ge'çen "söz almak" ifadesi Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek demektir.²¹² Aynı konuda İbn Arâbî (ö. 688/1240) de şunları söylemektedir: Bu âyette bahsedilen "ahitleşme" saflığı tercih eden müminlerin yaptıkları tevbelerinde ve Allah'a olan yönelişlerinde samimi olacaklarına dâir verdikleri bir sözdür. Bu da ancak onların günahlardan tevbe edip nefsi arzularından sıyrılmalarıyla ger'eekleşebilecek bir husustur. Ayrıca onların Rahman'ın sıfatlarıyla mücehhez olmaları ve bu sıfatların bulunduğu kutsî aleme yönelmeleri gerekir. Dolayısıyla bir insan eğer Rahman'dan gelecek rahmeti kabul yolunda bu türden bazı hazırlıklar yapmışsa ancak o zaman şefaate nail olabilecektir.²¹³

Rivayet edildiğine göre Abdullâh b. Mes'ud (ö. 32/652) bu âyeti okuduktan sonra yanında bulunanlara şu çağrıyı yapmıştır. "Allah ile ahitleşin. Çünkü O, kıyamet günü şöyle buyuracaktır: 'Kimin benimle ahdi varsa ayağa kalsın?' Orada bulunanlar:

²⁰⁷ Elmalılı, a.g.e., IV, s. 467.

²⁰⁸ Beyzâvî, a.g.e., I, s. 528; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, s. 3741; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, II, s. 306.

²⁰⁹ Meryem19/87.

²¹⁰ Râzî, a.g.e., V, s. 578.

²¹¹ Beyzâvî, a.g.e., II, s. 47.

²¹² İbn Kesîr, a.g.e., IV, s. 674.

²¹³ İbn Arâbî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 2001, I, s. 295.

‘Ey Abdullah bu ahid nedir?’ diye sorduklarında kendisi bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Hepiniz şöyle deyiniz: ‘Ey gökleri ve yeri yaratan, bilinmeyenleri bilen ve gören Allah’ım! Ben bu dünya hayatında seninle ahitleşiyorum. Beni hayırlı olan şeylerden uzaklaştırıp şerli şeylere yaklaştıracak olan ameller ile baş başa bırakma. Ben sadece senin rahmetine güveniyorum. Kıyamet günü karşılığını vereceğin bir ahidini bana nasip eyle sen vaadinden dönmezsın.”²¹⁴

Abdullah b. Mesud’un şefaatin inancına dâir söylediği bu sözler şefaatin mercii ve kapsamı hakkında yukarıda ortaya konulan düşüncelerle uyumlu mesajlar içermektedir. Buraya kadar incelediğimiz âyetlerden, şefaatin sınırlı ve Allah’ın iznine bağlı bir şekilde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Bu iznin ve şefaatin sınırlarlarının nasıl gerçekleşeceği ise tamamen Allah’ın iradesine bağlıdır.

C- Meleklerin Şefaati

Kur’ân-ı Kerîm’e göre meleklerin görevleri arasında Allah’a ibadet etmek,²¹⁵ elçilik yapmak,²¹⁶ insanların amellerini kaydetmek²¹⁷ ve gerektiğinde onlar için bağışlanma dilemek gibi hususlar bulunmaktadır. Meleklerin bağışlanma dileklerine şu âyette işaret edilmektedir:

“Arş’ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler: “Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yolunda gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!” derler.”²¹⁸

Bu âyette, meleklerin yaptıkları istiğfarın bir uzantısı konumundaki şefaati, özellikle tevbe edip hidayet yoluna tabi olanlarla sınırlandırmaları üzerinde durmak gerekir. Çünkü “mümin olmak”, “günahlardan tevbe ederek arınmaya karar vermek” ve sadece “Allah’a güvenmek” gibi hususlar şefaatin için öngörülen ilâhî sistemin olmazsa olmaz şartlarındandır.²¹⁹

İnsanların amellerinin melekler tarafından kaydedilmesinin, incelemekte olduğumuz âyette sözü edilen istiğfar ile yakından ilgisi vardır. Burada meleklerin

²¹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, s. 125.

²¹⁵ el-Bakara 2/30.

²¹⁶ el-Hac 22/75.

²¹⁷ el-İsrâ 17/78.

²¹⁸ el-Mü’min 40/7.

²¹⁹ Kesler, *a.g.m.*, s. 137.

kaydettikleri söz konusu ameller arasından makbul olanları, daha sonra gerçekleştirecekleri istiğfarda insanların lehine birer delil olarak kullanacakları düşünülebilir. O halde insanların, hayatları boyunca yaptıklarının gözetlendiğini bilmeleri ve ona göre uygun davranışlar sergilemeleri gerekir. Bu durumda meleklerin yapacakları şefaatin insanların doğruya yönelmelerinde teşvik edici bir unsur olduğunu söyleyebiliriz.²²⁰ Meleklerle verilen bu yetki şu ayette daha açık olarak ifade edilmektedir: “Melekler ise Rablerini överek tesbih eder ve yeryüzünde bulunanlar için O’ndan bağışlanma dilerler. Gökler neredeyse çatlayacak. İyi bilin. Allah şüphesiz bağışlayandır, merhametli olandır.”²²¹

Kur’ân-ı Kerîm’de, yukarıdaki ve benzeri âyetlerden anlaşıldığı üzere meleklerin müminler için bağışlanma diyecekleri açıktır. Meleklerin sözleri de fiilleri de Allah’ın irâdesine bağlı olup, onlar O’nun emrine tâbidirler. Emredilmedikleri, izin verilmedikleri bir fiili gerçekleştiremezler. Geçmişte yaptıkları ve gelecekte yapacakları, terk ettikleri ve terk edecekleri her şey Allah’ın izniyledir.²²² Hatta melekler, Allah’ın huzurunda, sadece kendilerine izin verildiğinde konuşabilen varlıklardır. Dolayısıyla onlara tanınan şefaathet yetkisi, onların istemleri dışında tamamen ilâhî irade tarafından bahşedilmiştir. Bu yetkiyi Allah’ın hoşnut olduklarından başkası için kullanmaları da mümkün değildir. Nitekim Kur’ân’da bu gerçek şöyle ifade edilir:

“Allah, onların yaptıklarını da yapacaklarını da, açıkladıklarını da gizlediklerini de bilir. Onlar sadece O’nun razı olduğu kimse hakkında şefaathet ederler. O’na duydukları tazimden ötürü çekinir, titrerler.”²²³

Taberî’ye göre bu âyette Allah, meleklerin, İsâ’nın ve Üzeyr’in şefâathet sahibi olduğunu, bir kısım sahte tanrıların ve putların ise şefâathet edemeyeceklerini istisnâ yoluyla belirtmiştir.²²⁴

Râzî, İbn-i Abbas ve Dehhâk’ın, “razı olunanlar” ifadesiyle “kelime-i tevhidi” söyleyenlerin kastedildiği görüşünde olduklarını nakleder. Kim bu kelimeyi söylerse, o

²²⁰ Kesler, a.g.m., s. 137.

²²¹ eş-Şûrâ 42/5.

²²² Zemahşerî, a.g.e., III, s. 9.

²²³ el-Enbiyâ 21/28.

²²⁴ Taberî, a.g.e., XV, s. 105.

razı olunandır. Rız olunanlar ise, şfaat edilmelerine izin verilecek olanlardır. Bu âyetin, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu zanneden, Huzza kabilesi hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. İbn-i Abbas "önündeki ve arkasındaki" ifadesi ile onların, amellerinin kastedildiğini söylemiştir. Allah Teâlâ, meleklerin yaptığı her şeyi bilirken, onlar, nasıl olurda Allah'ın huzurunda öne geçerek, O'nun rız olmadığı, izin vermediği kişilere şfaat edebilirler.²²⁵ O halde meleklerin Allah'ın rız olmadığı bir kişiye şfaate kalkışmaları mümkün değildir. Meleklerin iradelerinin Allah'ın iradesine bağlı olduğu, incelediğimiz bu âyetin bir evvelinde şöyle ifade edilmektedir:

"Rahman çocuk edindi dediler. hayır; Allah bundan münezzehtir. Melekler şerefli kılınmış kullardır. Allah'tan önce söz söyleyemezler. Ancak Allah'ın emri ile iş yaparlar."²²⁶

"Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyenlere, Allah bu âyette cevap vermektedir. Tekrar belirtmek gerekir ki melekler, Allah'a karşı gelmekten sakınırlar. Onun rız olmayacağı hiçbir işe yönelmezler. O'nun rız olduğunun dışındakilere de şfaat etmezler.²²⁷ Gerçek böyle iken bazı insanlar, tevhid akidesinin ayrılmaz bir parçası olan melek inancına gerekli hassasiyeti göstermeyerek melekleri, sahip oldukları konumdan farklı olarak kabullenmek istemişlerdir. Melekleri tanrılaştıran, onların kendilerine şfaat edeceklerini iddia eden müşriklerin, bu yanlış inançları âyette reddedilmektedir. Çünkü melekler, Allah'a ortak koşanlara şfaat edemezler. Meleklerin şfaatine erebilmek için Allah'ı birlemek ve yalnız O'na kulluk etmek gerekir.²²⁸

Yine aynı çevreler tarafından, meleklerle irtibatlı çığırından çıkmış bir şfaat inancı geliştirilmiştir.²²⁹ İşte bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından sınırları belirlenmeyen böyle bir şfaat inancının kimseye fayda vermeyeceğini şöyle belirtmektedir:

"Allah, dilediğine ve hoşnut olduğuna izin vermedikçe, göklerde bulunan nice meleklerin şfaati bir işe yaramaz."²³⁰

²²⁵ Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 112-113.

²²⁶ el-Enbiyâ, 21/26-27.

²²⁷ Beyzâvî, *a.g.e.*, II, s. 80.

²²⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul:Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, IV, s. 1681.

²²⁹ Kesler, *a.g.m.*, s. 137.

²³⁰ en-Necm 53/26.

Bu âyet meleklerin kendilerine şefaati edeceğini iddia eden müşriklerin ve kafirlerin bu beklentilerinin tamamen boş olduğunu ortaya koymaktadır.²³¹ Çünkü meleklerin şefaati, sadece gerçek anlamda arınanlara fayda verecektir.²³² Öyleyse Allah'ın izni olmadığı sürece melekler bile şefaate güç yetiremeyeceklerdir. Aslında Allah böyle buyurmakla putları şefaatchi edinenlere de şunu demek istemektedir: Allah'ın mükerrer varlıkları olan melekler bile kendi başlarına şefaate ehil değilken taştan ve tahtadan yapılmış zavallı putlar nasıl olurda şefaate yetkili olabilirler. Âyet meleklerin durumunu bildirmekle, putların durumlarını daha zelil göstermektedir.²³³ Âyetin hükmü genelleştirildiğinde inananlara hitap eden bir yönünün de olduğu görülür. Yani Allah'a rağmen, O'nun izni olmadan hiç kimse şefaati etme yetkisine sahip değildir. Şefaati ince bir iştir. Meleklerin hepsi birden “bir kişiye” şefaati etmeye kalkışacak olsalar yine de “o kişiye” fayda veremezler. Meleklerin şefaati, ancak Allah'ın, şefaati edilmeye ehil gördüğü ve izin verdiği kişiye fayda verir.²³⁴ Açıkçası şefaati edecek olanların şefaati de yine O'nun iznine bağlıdır. Şefaati hiç kimseye tanınmış mutlak bir hak değildir. Allah'ın razı olduğu kullarına vereceği bir lütuftur.

Bu âyeti semantik yönden tahlil eden müfessirler, âyette bulunan “ limen” kelimesindeki “lam” harfi cerini iki şekilde düşünmüşlerdir.

Birincisi: Âyette bulunan “ye’zene” fiiline bağlıdır. Buna bağlı olarak izin için iki yön söz konusudur. a) Şefaatin vuku bulması için, şefaati edecek olanların izin verilmiş ve râzı olunmuş olması gerekir. b) Şefaati edilecek olanların izin verilmiş ve râzı olunmuş olmaları gerekir.

İkincisi: fayda anlamına gelen “lâ tü’nî” kelimesine bağlıdır. Bu durumda mâna: “Allah Teâlâ, şefaatchinin şefaatinin dilediğine faydalı kılar” şeklinde olur. Böyle bir ihtimal ise uzaktır. Ayrıca razı olunanların: “Eğer şükrederseniz sizden razı olunur.”²³⁵ âyetine göre şükredenler olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla Allah'ın, razı olduğu kullar için şefaati edilmesine izin verip, bunu kabul edeceği ifade edilmiştir.²³⁶

²³¹ Bursevî, *a.g.e.*, IX, s. 237.

²³² İbn Arâbî, *a.g.e.*, II, s. 278.

²³³ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 720.

²³⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, VII, s. 40.

²³⁵ ez-Zümer 39/7.

²³⁶ Râzî, *a.g.e.*, VII, s. 721-722

Netice itibariyle bütün davranışları ilahi iradeyle şekillenen meleklerin, söz konusu âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Allah'ın izni dışında hiçbir şeye kalkışmayacakları, mutlak ve bağımsız bir şefaathet yetkisine de sahip olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Yani şefaathet, melekler açısından bir hak değil, Allah'ın izniyle gerçekleşebilecek bir lütuftur.

D- Hz. Peygamber'in Şefaatheti

Kur'ân-ı Kerîm'e göre peygamberler zor bir görev üstlenmişlerdir. Onların yaptıkları mücadeleyi konu edinen kutsal metinler ile diğer bazı tarihi belge ve kalıntılar bahsettiğimiz bu görevin ifasında yaşanan güçlüklerin birer vesikasıdır. Bu seçkin kulların, şefaathet yetkisi gibi bir takım ayrıcalıklarla donatılmaları yerine getirdikleri görevlere paraleldir. Peygamberlerin, şartlara göre Allah yolunda can vermelerini talep ettikleri müntesiplerine, âhirette onlara sunabilecekleri bu türden manevi hediyelerle güçlü kılınmaları belki de bir zorunluluktur. Bu açıdan bakıldığında müminleri cezbeden şefaathet inancı, peygamber kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilebilir.²³⁷

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in şefaathet yetkisinin olduğuna delil olarak gösterilen bazı âyetler bulunmaktadır. Her ne kadar bu âyetlerde Peygamber'in şefaathet yetkisinden açık olarak bahsedilmese de bir takım rivayetlerden hareketle, söz konusu âyetler Peygamber'in şefaathetine yorumlanmıştır. Zikredilen âyetlerin bir kısmında, Hz. Peygamber'e çağrı yapılarak, ümmetinin günahlarının bağışlanması için dua etmesi istenmektedir. Bu doğrultudaki bir âyette şöyle buyrulmaktadır: “Allah'ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah'a güven, doğrusu Allah kendine güvenenleri sever.”²³⁸

Râzî, bu âyetin Hz. Peygamberin şefaathetinin en büyük delili olduğunu ifade ettikten sonra şöyle devam etmektedir: “Kur'ân'ın bu ibaresinde geçen; ‘onlar için bağışlanma dile’ şeklindeki emir ile, Hz. Peygamber'den günah sahipleri hakkında af dilemesi istenmektedir. Yüce Allah'ın, bu emrini yerine getiren elçisinin duasına icâbet

²³⁷ Kesler, a.g.m., s. 138.

²³⁸ Âl-i İmrân 3/159.

etmemesi mümkün değildir . Dolayısıyla incelediğimiz âyet, onun bu dünyada büyük günah sahipleri için şefaathane kılındığına işaret etmektedir. Bu şefaatin kıyamet gününde gerçekleşmesi ise daha uygundur.”²³⁹

Hiz. Peygamber’i ümmetinin günahlarının bağışlanması için dua etmeye davet eden âyetlerden birisinde ise şöyle buyrulmaktadır: “Bil ki; Allah’tan başka ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de mümin erkeklerle mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile. Allah, dolaştığınız yeri de, barındığınız yeri de bilir.”²⁴⁰

İslâm âlimlerinin çoğunluğu istiğfarı, başka birisinin bağışlanmasını talep etmek olarak anlamışlardır. Burada istiğfarla şefaathane arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek, istiğfârın, mağfiret talebinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Talepte bulunanın, karşılık beklemesi en tabii hakkıdır. Pek çok rivayete göre, Resûlullah’ı razı edecek karşılık, ümmetinin affa ve mağfirete kavuşmasıdır.”²⁴¹

Bir başka husus Hiz. Peygamber, içinde yaşadığı toplumun ortaya koyduğu bir takım davranışlardan büyük üzüntü duymaktadır. Özellikle fetret dönemini kendilerince yorumlayan müşrikler, Resûlullah’ı inciten sözler etmişlerdir. Böyle sıkıntılı bir anda nâzil olan²⁴² Duhâ sûresindeki şu âyet, Hiz. Peygamber’i hem teselli etmekte hem de gelecekte kendisine sunulacak bir müjdeyi haber vermektedir: “Şüphesiz Rabbin sana verecek ve sende hoşnut olacaksın”²⁴³

Bu âyetin hem dünyaya hem de âhirete ait sonuçlarının olduğu ifade edilmiştir. Ali bin Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve İbn-i Abbas(ö. 68/687)’tan nakledilen bir rivayete göre, Resûlullah: “ümmetimden hiç kimse kalmayıp herkes cennete girinceye kadar razı olmayacağım” buyurmuştur. Allah’ın, kulu Muhammed (sav)’e razı olacağı her şeyi vereceği ise açıktır.”²⁴⁴

Bedir, Mekke’nin fethi, insanların grup grup İslâm dinine girmesi, düşmanlara karşı kazanılan zaferler, Kureyzâ ve Nadiroğulları’na karşı galip gelinmesi, İslâm ordularının uzak diyarlara ulaşması, Hulefâ-i Râşidîn’in fetihleri bu vaadin dünyevî

²³⁹ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 408.

²⁴⁰ Muhammed 47/19.

²⁴¹ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 608.

²⁴² Kâdî Abdülfettah, *a.g.e.*, s. 481.

²⁴³ ed-Duhâ 93/5.

²⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 608.

sonuçları olarak değerlendirilebilir.²⁴⁵ Bu vaadin âhirete dönük yönü ise, Allah'ın Resûlünü ümmeti hususunda utandırmayacağı, ona istediğini vereceği şeklinde ifade edilmiştir. Ancak Peygamber'in rızasının, Allah'ın rızasıyla irtibatlı olduğu da unutulmamalıdır. Buna göre Peygamber, Allah'ın razı olmadığı bir kişinin bağışlanmasını istemeyecektir.²⁴⁶

Hasan-ı Basrî ve Câfer-i Bâkır'da, bu vaadin âhirette gerçekleşecek olan şefaât vaadi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁷ Bundan bir önceki âyetin, “Doğrusu âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.”²⁴⁸ şeklinde olması, bu vaadin şefaât yetkisi olduğuna ve âhirette gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Ayrıca bu âyetin “Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin.”²⁴⁹ beyanından daha kapsamlı müjdeler içerdiği de âlimler tarafından ifade edilmiştir.²⁵⁰

Hız. Peygamber'e şefaât izni verileceğine delil olarak gösterilen bir başka âyet ise şudur: “Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak nafîle (teheccüd) namaz kıl. Belki de Rabbin seni övülecek bir makama yükseltir.”²⁵¹

İbn-i Abbas ve Abdullah bin Mes'ud, âyetteki “makâm-ı mahmûd” (övülmüş makam) ibaresinin, şefaât makamı olduğunu söylemiş,²⁵² müfessirlerin çoğunluğu da buna katılmıştır.²⁵³ Mücâhid, İbn-i Ebû Necih, Hasan-ı Basrî gibi âlimlerin de bu görüşte oldukları nakledilmiştir.²⁵⁴ O makamda Peygamber, günahkârlara ve biçarelere şefaât ettiği zaman, mahşer halkı onu öveceği için bu makama “mahmûd” (övülmüş) makam denilmiştir. Bu makam, herkesin hamd ile öveceği muazzam bir makamdır ki, “livâû'l- hamd” altında “şefaât-i kübrâ” makamıdır.²⁵⁵

“Makâm-ı mahmûd” hakkında şu yorumlar yapılmıştır.

²⁴⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, s. 219.

²⁴⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, IX s. 120-121.

²⁴⁷ İbn-i Kesîr, *a.g.e.*, XV, s. 9500.

²⁴⁸ ed-Duhâ 93/4.

²⁴⁹ ez-Zümer 39/53.

²⁵⁰ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 194.

²⁵¹ el-İsrâ 17/79.

²⁵² Zemahşerî, *a.g.e.*, II, s. 372.

²⁵³ Beyzâvî, *a.g.e.*, I, s. 579.

²⁵⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, s. 4806.

²⁵⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, V, s. 345.

1- Bu makam şefaât makamıdır. Makamın nekre yani belirsiz gelmesi, Hz. Peygamber'in şefaatinin gerçekleşeceğine işarettir.

2- Kıyamet günü kimse konuşamazken Resûlullah çağrılacak ve Rabbini hamd ile tesbih edecek. Bu makam, ilk hamd etme makamıdır.

3- Âkıbeti övülmüş makamdır.

4- İbn-i Mes'ud'dan nakledilen bir hadise göre Allah, Hz. Muhammed'i arşa oturtacaktır. Bu makam bunu ifade etmektedir. Ancak hadis sahih olmadığı için bu görüşe itibar edilmemiştir. Böyle bir şey de zaten imkansızdır. Çünkü "makâm-ı mahmûd" oturanın dâima hamd ettiği bir makamdır. Bu da en yüksek şefaât makamıdır.²⁵⁶

Kulun günahını affetme yetkisinin ancak Allah'a ait olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu affı, dilediği seçkin kullarının vesilesiyle yapmakla, onların şerefini bütün mahşer ehline ilân etmiş ve dünyada iken zor bir görevi ifâ etmiş olan peygamberlerini onurlandırmış olur. Bu şerefe en fazla layık olan da Hz. Peygamber'dir.

Âyetlerde şefaât izni verilenlerin şefaatinin fayda vereceği açık bir şekilde ifade ediliyor. Birisine şefaât izni verilecekse elbette o, en başta Hz. Peygamber olacaktır. O yaratılanların en üstünüdür. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de onun âlemlere rahmet olarak gönderildiği beyan edilmiştir.²⁵⁷

E- Kâfirlere Şefaatin Olmayışı

Kâfirler için şefaatin olmayacağı hususunda, İslâm âlimleri arasında ittifak vardır. Âyetler, bunun aksine meydan vermeyecek derecede açıktır. Bunu ifade eden bir âyette şöyle buyrulur: "Kimsenin kimseden faydalanmayacağı, kimseden bir şefaât kabul edilmeyeceği, kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden korunun."²⁵⁸

Âyette, şefaatin kıyamet günü kimseye fayda vermeyeceği açıkça beyan edilmektedir. Bu ve benzeri âyetler esas alındığında, şefaatin olmadığı söylenebilir.

²⁵⁶ Râzî, *a.g.e.*, V, s. 443.

²⁵⁷ el-Enbiyâ 21/107.

²⁵⁸ el-Bakara 2/48.

Ancak yukarıda incelediğimiz âyetlerden, şefaatin Allah'ın izni çerçevesinde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla konuya dâir diğer âyetleri göz ardı ederek, şefaati bütünüyle reddetmek doğru değildir. Bu durum şefaitle ilgili âyetlerin bir bütün halinde değerlendirilmesi zarureti doğurmaktadır.

Öncelikle bu âyetin, Yahudiler hakkında nâzil olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁹ Çünkü Yahudiler, ataları olan peygamberlerin, kendileri için şefaateceklerini zannediyorlardı. İkincisi âyetin zâhiri, şefaati nefyeyiyor görünse de kapsamı hakkında farklı düşünmekle birlikte, tüm İslâm âlimleri prensip olarak şefaatin hak olduğunu kabul etmişlerdir.

Âyetteki ifade hakkında lafzın umûmîliği yerine, sebebin umûmîliğine itibar edilmelidir. Buradaki korkutma kıyamet gününe dair azap ve sıkıntılarla ilgilidir. Allah bu âyetle kıyamet günü günahkârlara gelecek olan azabı hiç kimsenin engelleyemeyeceğini haber vermektedir. Kıyamet günü hiç kimse başkasının yükünü taşıyamaz. Cezadan bir şey kaldıramaz. Takdir edilen azap hükmünü de değiştiremez..²⁶⁰ Aslında âyette, bir kimsenin bir başkasından bütün yönleriyle azabı uzaklaştırmasının mümkün olmayacağı açıklanmaktadır. Ayrıca bu ve benzeri âyetlerin kâfirler hakkında olduğu ifade edilmektedir. Hitap da bunu desteklemektedir.²⁶¹ Yukarıdaki âyetle benzerlik gösteren bir başka ifade ise şöyledir: “Öyle bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fide kabul edilmez, hiç kimseye şefaate fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler”²⁶²

Önemini ortaya koymak, nasîhatte mübâlağa etmek ve kastedilen manayı te'kit etmek için, konu benzer ifadelerle aynı sûrede tekrar edilmiştir.”²⁶³ Müfessirlerin çoğunluğu, benzer ifadelerle şefaate reddeden âyetlerin, inkârcılar hakkında nâzil olduğu görüşündedir.²⁶⁴ Âyetin bağlamı da hitabın kâfirlere olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâm inancına göre, âhirette ulaşılacak her türlü iyi kazanımın birinci şartı imandır. Nitekim iman etmeyenlerin iyi amellerinin kendilerine fayda sağlamayacağı

²⁵⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 68.

²⁶⁰ Râzî *a.g.e.*, I, s. 348-349; Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 293

²⁶¹ Beyzâvî, *a.g.e.*, I, s. 78-79.

²⁶² el-Bakara 2/123.

²⁶³ Beyzâvî, *a.g.e.*, I, s. 110.

²⁶⁴ Bursevî, *a.g.e.*, I, s. 127.

Kur’ân’da şöyle zikredilir: “İnkâr edenlerin işleri engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah’ı bulur ve O da hesabını görür. Allah hesabı çabuk görendir.”²⁶⁵

Kâfirler şefaatin kendilerine fayda vereceğini zannediyorlar. Ancak onlara şefaatin faydasının olmayacağı Kur’ân’da açık bir şekilde ifade edilmektedir. Onların şefaât beklentisi aldanmadan ibarettir. Kafirlerin şefaât beklentilerinin boş olduğu ve bunu anladıkları zaman yaşayacakları hayal kırıklığı şöyle beyan edilir:

“Kitabın haber verdiği sonuçtan başka bir şey mi bekliyorlar? Sonuç gelip çatdığı gün, önceleri onu unutmuş olanlar, ‘Rabbimizin peygamberleri şüphesiz bize gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaâtçilerimiz var mı ki bize şefaât etsinler? Yahut geriye çevrilsek de işlediklerimizin başka türlüünü işlesek’ derler. Doğrusu kendilerini mahvetmişlerdir. Uydurdukları şeyler onları bırakıp kaçmışlardır.”²⁶⁶

Yüce Allah, önce Kur’ân’ın gerçekleri haber verdiğini ve bunun zamanı geldiğinde ortaya çıkacağını beyan ediyor. Sonra inkârcıların âhirette, hakikati görünce yaşayacakları hayal kırıklığını bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyor. Kâfirler inkâr ettikleri bir şeyi nasıl bekleyebilirler? İnanmayıp terk ettikleri gerçekleri görünce, peygamberlerin bildirdiklerinin hakikat olduğunu anlarlar. Çünkü onlar, bu hakikati gözleriyle görüp yaşamaktadırlar. Bunun üzerine hakettikleri azaptan kurtulmak için iki yol ararlar. Birincisi azabı kaldıracak bir şefaât. İkincisi ise dünyaya geri döndürölüp daha önce yaptıklarının tersini yapmak. Yani Allah’ın birliğini itiraf etmek. Bu söz korkuyla ümit arasında söylenmektedir. Ancak bu arayış hiç bir işe yaramayacaktır.²⁶⁷

Onlar Kur’ân’ın ifadesiyle tüm iyiliklerden ve yardımlardan mahrum olacaklardır: “Ey inananlar! Alışverişin, dostluğun, şefaatin olmayacağı günün gelmesinden önce sizi rızıklandırdıklarımızdan hayra sarf edin. İnkâr edenler ancak yazık edenlerdir.”²⁶⁸

Âyetteki “lâ bey’un” kelimesi, fidye, “lâ hulletün” kelimesi ise, dostluk ve muhabbet anlamına gelmektedir. “Lâ şefaâtün” ibaresi tek başına şefaatin nefyini ifade edebilir. Ancak kesin olan, birçok delille göre, müminler arasında dostluk ve muhabbet

²⁶⁵ en-Nûr 24/39. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/117; İbrahim 14/18.

²⁶⁶ el-A’râf 7/53.

²⁶⁷ Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 223.

²⁶⁸ el-Bakara 2/ 254.

sabittir. Müminler arasındaki dostluk ve muhabbet gibi Şefaatte sabittir. Kıyamet günü dostluk ve Şefaatin olmamasına sebep olan hususlar Őunlardır:

1- Herkes kendi haliyle meŐguldür.

2- Herkes korkunun Őiddetine yenik düşmüştür.

3- Onlara küfür ve isyanları sebebiyle azap edileceği için, bu işleri yapanların hepsi paylarına düŐeni alacaktır. Dolayısıyla âyetin muhatabının kâfirler olduğu açıktır. Atâ b. Yesâr'ın “ İnkâr edenler ancak zulmedenlerdir” ifadesiyle ilgili, görüşleri de bunu desteklemektedir: “Hamd olsun ki, Allah bu ayeti böyle söyledi de, “o zalimler ancak inkar edenlerdir” diye söylemedi. Allah dostluğu ve Şefaati mutlak olarak nefyetti ama hemen arkasından, bunun kâfirlere mahsus olduğunu, “kâfirler gerçekten zulmedenlerdir” buyurarak ortaya koydu. Allah, inkâr edenleri ateşe atar. Çünkü bunu, onlar kendileri hak etmişlerdir.”²⁶⁹

Kıyamet gününü tasvir eden, o gün inkârcıların dost ve yardımcılarının olmayacağını çarpıcı biçimde ifade eden ayetlerden birinde ise Şöyle buyurulmaktadır: “Onları, yüreklerin ağza geleceği, tasadan yutkunacakları, yaklaşan kıyamet günü ile uyar. Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenecek Őefaatisi olur.”²⁷⁰

Âyetteki, “Şefaatçi yoktur” ifadesi nefyin Şefaatte birlikte, itaate de Şamil olduğunu veya Şefaate değil de yalnız itaate Şamil olabileceğini gösterir. Bu tıpkı Şu söz gibidir: “Yanımda satılık kitap yok.” Bu ibarede olmadığı belirtilen kitap olabileceği gibi, yanında kitap olmakla birlikte satılık olmadığı belirtilmiŐ de olabilir. Dolayısıyla varsa bile Şefaatin kâfirlere faydasının olmayacağı açıktır.²⁷¹

Bir başka yoruma göre ise, bu ayette ölüm anı tasvir edilmektedir. Kıyamet günü ve ölüm anında inkârcıların başlarına gelecek olanlar ve o zaman kendilerine Şefaate edecek birisini bulamayacakları anlatılmaktadır.²⁷²

Dikkatle edilirse, Kur'ân'ın Şefaate konusunda göz önünde bulundurduğu hususlardan biri de, insanların Allah'ın rahmetine ve Şefaate güvenerek rehâvete kapılıp kulluklarını ihmal etmelerini önlemektir.²⁷³

²⁶⁹ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 322.

²⁷⁰ el-Mü'min 40/ 18.

²⁷¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, III,s. 365.

²⁷² Beyzâvî, *a.g.e.*, II, s. 372.

Kâfirlere şefaatin olmayacağını ve bundan mahrum olmalarının gerekçelerini ortaya koyan şu âyetler konunun anlaşılması için yeterli olacaktır.

“Onlar (cehennemlikler) derler ki: ‘Namaz kılanlardan değildik. Düşkün kimseyi doyurmuyorduk. Batıla dalanlarla biz de dalardık. Ceza gününü yalan saydık. Ölüm bize o haldeyken geldi.’ Artık onlara şefaatchilerin şefaati fayda vermez.”²⁷⁴

Kur’an’ın nüzul sürecinde şefaah kavramının ilk bahis konusu edildiğı ibare olan bu âyet, cennetliklerle cehennemlikler arasında geçen bir diyalogun ardından²⁷⁵ onların bu husustaki inançlarıyla alay eder bir tarzda gelmiştir. Bir bakıma dünyada iken Allah’ın dışında başka varlıkları mutlak şefaatchi kabul edenlere, “bakın işte şefaatchi edindiklerinizin size bir faydası yok onların faydasının dokunması da zaten mümkün değil” denilmek istenmiştir.²⁷⁶

Bu bölümde incelediğimiz âyetlerin muhatabının kâfirler olduğunda müfessirler ittifak etmişlerdir. Buna paralel olarak kafirler için şefaatin hiçbir fayda sağlamayacağı hususunda da ittifak vardır. Çünkü incelediğimiz âyetler şefaatten istifade edebilmek için Allah’ın rızasını kazanmak gerektiğini ortaya koymaktadır.²⁷⁷ Kafirlerin, razı olunmadıkları açık olduğuna göre, kafirlere şefaatin hiçbir şekilde fayda sağlamayacağı da ortadadır.

Kâfirlere şefaatin olmayacağında şüphe yoktur. Şefaati nefyedenden ancak İslâm âlimleri tarafından, kâfirleri muhatap aldığı ifade edilen âyetlerden ikisine dikkat edilmelidir. Birincisi, “Ey iman edenler” hitabıyla başlayıp arkasından şefaatin nefyedildiğı, Bakara sûresi 254. âyettir. İkincisi ise yukarıda ifade ettiğimiz nüzûl sürecinde şefaatin ilk olarak konu edildiğı âyetin, bağlamında yer alan Müddessir sûresi 41. âyettir. Bu âyet, cennetliklerin hitap ettikleri ve şefaatin fayda vermeyeceğinin ifade edildiğı cehennemlikleri, kâfirler değil günahkârlar olarak nitelendirmektedir. Bu âyetin geçtiğı bölüm şu şekildedir: O gün her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir. Ancak sağdakiler başka. Onlar cennettedirler. Günahkârların durumunu “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” sorarlar. Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik.

²⁷³ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 152.

²⁷⁴ el-Müddessir 76/43-48.

²⁷⁵ el-Müddessir 76/41-43.

²⁷⁶ Bursevî, *a.g.e.*, X, s. 241.

²⁷⁷ el-Enbiyâ 21/28, en-Necm 53/26.

Yoksulu doyurmuyorduk. (Bâtıla) dalanlarla birlikte dalıyorduk. Ceza gününü de yalan sayıyorduk. Sonunda bize ölüm gelip çattı. Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.

Bu naslar aynı zamanda, müminleri âhirete hazırlıklı gitmeleri hususunda uyarma misyonu taşımaktadır. Ayrıca bu ibarelerin çoğunlukla, kâfirlerin zalim olduğu şeklinde tamamlanması, âhirette şefaatten mahrum olacak kitlenin bu grup olduğunu ortaya koymaktadır.

F- İyilik ve Kötülüğe Aracılık Etmenin Şefaât Oluşu

Kur’ân-ı Kerîm’de âhiret gününde gerçekleşeceği ümit edilen şefaatin yanı sıra dünyevî şefaatten bahseden ibareler de yer almaktadır. Bu âyetlerde sosyal bir varlık olan insanın beşeri münasebetlerine dikkat çekilmektedir.

Kur’an, insanın kendi amellerinin yanı sıra, örneklik etmek suretiyle insanların iyilik ve kötülüklerine vesile olabileceğini ve bunlardan dolayı da sorumlu tutulacağını ortaya koymuştur. Kur’an, bu vesileyi şefaât kelimesiyle ifade etmiştir.

“Kim iyi bir işe şefaât (aracılık) ederse, ona onun sevabından bir pay vardır; kim de kötü bir şeyde şefaât (aracılık) yaparsa, ona o kötülükten bir hisse vardır. Allah, her şeyin karşılığını verir.”²⁷⁸

Âyette, iki çeşit aracılıktan bahsedilmektedir.

a) Şefaât-i Hasene: Bir Müslümanın iyiliğini istemek, ondan bir kötülüğü uzaklaştırmak ve bunu da Allah’ın rızası için yapmaktır. Bu, Allah’ın emirlerine aykırı olmayan bir davranıştır.

b) Şefaât-i Seyyie: Bir Müslüman’ın kötülüğünü istemek, ona bir kötülüğün ulaşmasına vesile olmaktır. Böyle bir vesileyi ise Allah yasaklamıştır.²⁷⁹

Âyetin nüzûl sebebinin, münafıkların Müslümanları cihattan alıkoyma girişimleri olduğu ifade edilmiştir. Allah, Peygamber’ini cihada davet etmekle görevlendirmiştir. Allah, bu işle onun, büyük bir mükafat kazandığını ve bu çağrıya

²⁷⁸ en-Nisâ, 4/85.

²⁷⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 186.

uymayanların günahlarının kendilerine ait olduğunu beyan etmiştir. Bazı münafıklar ise kendileri cihada iştirak etmedikleri gibi başkalarının da katılmaması için çalışmışlardır. Bu âyet, münafıkların bu davranışları üzerine inmiştir. Burada münafıkların yaptığı şefaatin (vesile) yanlışlığı ve onların, bu davranışları sebebiyle hesaba çekilecekleri beyan edilmiştir.²⁸⁰

Yukarıdaki âyete göre bir Müslüman, Allah rızası için diğer bir Müslüman'ın hakkını gözetir, ona bir zararın gelmesini önlerse, ona sevap vardır. Ayrıca âyetin dua anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Dolayısıyla kim bir başkası için hayırlı bir duada bulunursa, bu duadan ona sevap vardır.²⁸¹

Görüldüğü üzere Müslümanların, iyi işlere ulaşma ve gelecek zararları uzaklaştırmada yardımlaşmaları ve birbirlerini hayırlı işlere teşvik etmeleri, Kur'ân'da şefaath olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu âyet, şefaatin insanların iyiliğine vesile olma ve bir takım sıkıntılardan kurtulmasını sağlama şeklinde gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır.²⁸²

Nitekim Kur'ân'da, kötülüğü teşvik eden, kötülüğe giden yolları açanlarla bu yolu takip edenlerin, âhirette yaşayacakları diyaloga dikkat çekilmekte ve arkadan gelenlerin önderlerinin azaplarının iki kat artırılması yolundaki talepleri ifade edilmektedir.²⁸³ Aynı durumun, iyi bir çağır açanların mükafatlarının artırılması için de geçerli olacağı anlaşılmaktadır.

Bütün bunlardan şefaatin uhrevî boyutunun yanında, dünyevî boyutunun da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu, müşriklerin inandıkları gibi bazı varlıkları aracı kılarak Allah'a yaklaşmaya çalışmak değildir. İnsanı Allah'a yaklaştıracak olan, onun hayırlı amelleridir. Gerçek şefaath ise insanın bu amellerinin artmasını sağlamak ve bunun için uygun ortamlar hazırlamaktır. Bu yönüyle, iyiliği emretmek kötülükten uzaklaştırmaya çalışmak, dua etmek, İslâm'ın emirlerinin yaşanması için çalışmak, bunu engellemeye çalışanlarla mücadele etmek gibi tüm çabalar şefaath olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Hz. Peygamberin gerçek ve en büyük şefaatinin İslâm dinini tebliğ etmek olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım, şefaati

²⁸⁰ Râzî, *a.g.e.*, III, s. 372-373.

²⁸¹ Beyzâvî, *a.g.e.*, I, s. 291.

²⁸² Elmalılı, *a.g.e.*, III, s. 50.

²⁸³ el-A'râf 7/37-38.

anlamada ve daha geniş bir zemine yaymada, İslâm mensuplarına önemli bir açılım getirebilir.

G- Kur'ân'a Göre Şefaatin Gerçekleşme Şartları

Şefaatin olacağına delil olarak gösterilen âyetlerin, üzerinde hassasiyetle durduğu konu, bu işin Allah'tan bağımsız, O'un izni ve rızası dışında kesinlikle gerçekleşmeyeceği ilkesidir.²⁸⁴ Dolayısıyla O'nun izni ve bilgisi dışında hiç kimsenin şefaet etmeye gücü ve yetkisi yoktur. Bu durum Kur'ân'da, şu âyetle açık bir şekilde ortaya konmaktadır: “O'nun izni olmadan katında şefaet edecek olan kimdir.”²⁸⁵

Bu ve benzeri âyetler, şefaatin gerçekleşmesinin, Allah'ın iznine bağlı olduğunu, izin verilmediği sürece peygamberler melekler de dahil olmak üzere hiç kimsenin şefaate güç yetiremeyeceğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'a göre şefaet izninin gerçekleşebilmesi için en başta gelen şart ise Allah'ın hoşnut razı olması gerektiğidir. Cennete girmek nasıl Allah'ın izin ve rızasına bağlı ise şefaatin gerçekleşmesi de tamamen O'nun rızasını kazanmaya bağlıdır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğundan başkasının şefaati fayda vermez.”²⁸⁶

Şefaet âyetleri, şefaet olunacaklar açısından değerlendirildiğinde ise onların bunu hak etmeleri için bazı özelliklere sahip olmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerin başında ise daha öncede ifade edildiği gibi Allah'ın rızasını kazanma ve sözünden hoşnut olunma şartının geldiği Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “Onlar (melekler), Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaet edemezler. O'nun korkusundan titrerler.”²⁸⁷

Görüldüğü üzere âhiret günü bütün şefaet girişimleri hem şefaet edecekler hem de şefaet edilecekler açısından, ancak Allah'ın izni çerçevesinde geçerlilik kazanabilmektedir. Allah, mahşer yerinde toplanacak bütün insanların geçmiş ve gelecek hallerini hakkıyla bildiğine göre, kimin şefaet edeceğini ve kimin şefaetle

²⁸⁴ el-En'âm 6/51-70.

²⁸⁵ el-Bakara 2/255; Ayrıca bk. Tâhâ 20/109; Yûnus 10/3.

²⁸⁶ Tâhâ 20/109. Ayrıca bk. en-Nebe 78/38.

²⁸⁷ el-Enbiyâ 21/28; Ayrıca bk. es-Sebe 34/23; en-Necm 53/26.

kurtulabileceğini de yalnızca O bilebilir. Her şey O'nun bilgisi dahilindedir. Dolayısıyla şefaât, her yönüyle ancak Allah'ın izni ve bilgisi çerçevesinde gerçekleşebilir.²⁸⁸

Şefaatin gerçekleşme şartları hususunda Kur'an: " Rahman'ın huzurunda söz almış olanlardan başkasının şefaati fayda vermez."²⁸⁹ âyetiyle, önemli bir noktaya dikkat çekmektedir.

Bu âyet, bir taraftan yerleşik Arap şirk toplumunun sahip olduğu şefaât beklentisinin gerçekleşmeyeceğine işaret ederken, diğer taraftan da Müslüman zihinlere, şefaatin şartlarının yalnızca Allah tarafından belirlenebileceği gerçeğini yerleştirmeye çalışmaktadır. Belki de burada, Rahmanın huzurunda söz almanın şartları nelerdir? sorusunun gündeme getirilmesi ve ağırlıklı olarak bunun üzerinde durulması daha isabetli olacaktır. Kur'ân'a göre, Rahmanın huzurunda söz alabilmenin ise ancak şirkten uzak bir Allah inancına sahip olma ve O'nun, emir ve yasakları doğrultusunda hayat yaşamakla mümkün olacağı anlaşılmaktadır.²⁹⁰

Kur'ân'ın, şefaatin şartlarına dair gündeme getirdiği hususlardan biri de; "bilerek hakka şahitlik etmektir."²⁹¹ Bir konuda şahitlik edebilmek o konuda tam bilgiye sahip olmayı gerektirdiği için, hakka şahitlik edebilmek de ancak hakkı bilmekle mümkün olur. Âyetin, Allah'ın dışındaki varlıklardan şefaât bekleyenlerin inançlarını kesin bir redle başlayıp arkasından istisna yoluyla "bilerek hakka şahitlik edenleri" bunun dışında tutması, Kur'an'ın şefaât konusunda benimsediği üslubu ortaya koyması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.²⁹²

Kur'ân'da şefaatin gerçekleşme şartları ifade edildiği gibi onu engelleyen hususlara da değinilmiştir. Mesela, bir şeyi kendine ait yerin dışına koymak, eksiltmek, çoğaltmak, zaman veya mekan bakımından saptırmak şeklinde tarif edilen²⁹³ zulüm kavramı, Kur'ân'da şefaati engelleyen bir unsur olarak şöyle zikredilmektedir: "Yaklaşan gün hususunda onları uyar! Çünkü onlar onda dehşet içinde yutkunurken

²⁸⁸ Mehmed Vehbi, *Hülasatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1979, VIII. s. 3349; Ateş, a.g.e., I, s. 159.

²⁸⁹ Meryem 19/87.

²⁹⁰ Râzî, a.g.e., VII, s. 229

²⁹¹ ez-Zuhrûf 43/86.

²⁹² Râzî, a.g.e., VII, s. 556.

²⁹³ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Ansiklopedisi*, İstanbul: Hürriyet Yayınları 1990 s. 345; Nureddin Turgay, "Zulüm", *ŞİA.*, I-VIII, İstanbul: Şamil Yayınları, 2000, s. 385.

yürekleri ağızlarına gelmiştir. Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaatchisi vardır.”²⁹⁴

Kur'an, zulüm kavramını geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. Allah'a ortak koşmak en büyük zulümdür.²⁹⁵ Bunun dışında, Allah'ı inkar etmek,²⁹⁶ Allah'ın sözünü dinlemeyerek, O'nun yolundan sapmak,²⁹⁷ Allah'ın âyetlerini değiştirmek,²⁹⁸ peygamberlik müessesine ve peygamberlere inanmamak,²⁹⁹ Allah'ın koyduğu kurallara aykırı hareket etmek,³⁰⁰ Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemek,³⁰¹ âhiret hayatını inkar etmek³⁰² gibi hususlar Kur'ân'da zulüm olarak nitelendirilmektedir. Görüldüğü üzere her çeşidiyle zulüm, insanın yaratıcısıyla sağlıklı bir ilişki kuramayışını ifade etmektedir. Allah ile sağlıklı bir ilişki kuramayanlar ise şefaatten faydalanamayacaklardır.

Neticede Kur'ân'a göre şefaet, gerek şefaet edecekler gerekse şefaet edileceklerle ilgili bazı şartlara bağlı olarak gerçekleşecektir. Bu şartları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Şefaatin nihai mercii Allah'tır.³⁰³
2. Şefaet ancak Allah'ın izniyle gerçekleşebilir.³⁰⁴
3. Şefaet edecekler Allah'ın izin vermesi gerekir.³⁰⁵
4. Şefaet olunacaklar için Allah'ın izin vermesi gerekir.³⁰⁶
5. Allah'ın şefaati dilemesi ve şefaet edileceklerden razı olması gerekir.³⁰⁷
6. Şefaatten, ancak Allah katında ahit (söz) alanlar faydalanabilirler.³⁰⁸

²⁹⁴ el-Mü'min 40/18.

²⁹⁵ Lokman 31/13.

²⁹⁶ el-Enbiyâ 21/29.

²⁹⁷ el-Bakara 2/92,

²⁹⁸ el-A'râf, 7/177.

²⁹⁹ en-Nahl, 16/113; el-Furkân, 25/37; el-İsrâ, 17/47.

³⁰⁰ Yûsuf, 12/75; el-Ankebût, 29, 30; Yûsuf, 12/78, 79.

³⁰¹ el-Mâide, 5/45.

³⁰² en-Nahl, 16/33.

³⁰³ el-En'âm 6/51.

³⁰⁴ Yûnus 10/3; Tâhâ 20/109; el-Bakara 2/255.

³⁰⁵ en-Necm 53/26.

³⁰⁶ el-Enbiyâ 21/28.

³⁰⁷ Sebe 34/23.

³⁰⁸ Meryem 19/87.

7. Şefaata edeceklerin bilerek hakka şahitlik etmiş olmaları gerekir.³⁰⁹
8. Şefaata edileceklerin zulümden uzak olmaları gerekir.³¹⁰
9. Kâfirler için kesinlikle şefaata yoktur.³¹¹

H- Şefaata ve İzin

Şefaatten bahseden âyetleri incelediğimizde şefaati reddeden âyetlerin, istisna getirenlerle oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Şefaatin gerçekleşeceğini yöntem olarak kabul eden müfessirlerin en fazla üzerinde durduğu hususlardan biri de izin kavramıdır. Müfessirlerin, Zümer sûresinde ki “şefaata bütünüyle Allah’a aittir.” ifadesi hakkında, şefaati nefyettiğini söyleyenlerin yanıldığını, bu ifadenin gerçekte Allah’ın izin verdiklerinin şefaata edebileceğini ortaya koyduğunu ve bunu, “Allah, kullarından dilediğine, dilediği konuda, dilemesine bağlı olarak izin verir”, şeklinde ifade ederek, konuyu izin kavramıyla irtibatlandırdıkları görülmektedir.³¹² Bu konudaki genel kanaat, şefaata olunacak kişinin razı olunmuş, şefaata edecek kişiye de izin verilmiş olması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

Elmalılı’nın da şefaati izin kavramıyla irtibatlandığı şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Şefaata, Yaratıcıdan umulmayacak bir şey değildir. Fakat şefaata herkesten önce O’nun kendi kudreti altındadır. Şefaata, ancak O’nun izniyle gerçekleşebilir. İşte o zaman şefaata kapısı açılır ve şefaatine izin verilenler, kendi dilediklerine değil, Allah’ın dilediklerine şefaata imkanı bulabilirler”³¹³

Dolayısıyla şefaata için, Allah’ın izninin olmazsa olmaz şart olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada söz konusu olan izin, naslara, bir başka ifadeyle, Allah’ın emrine ne ölçüde tekabül etmektedir? sorusunun açıklığa kavuşturulması zarureti vardır. Nitekim Hz. Peygamberin şefaata edeceği hususu, şefaate dair kesin bir emrin gerçekleşmesinden ziyade, Allah’ın bu konudaki bilgisinden ve o şeyin imkân dahilinde olmasından kaynaklanmaktadır.³¹⁴

³⁰⁹ ez-Zuhrûf 43(86).

³¹⁰ el-Mû’min 40(18).

³¹¹ el-A’râf 7(53)

³¹² Râzî, *a.g.e.*, IV, s. 285.

³¹³ Elmalılı, *a.g.e.*, II, s. 851.

³¹⁴ Düzenli, *a.g.e.*, s. 198.

Şefaatin gerçekleşmesi tamamen izin şartına bağlandığına göre, söz konusu kavramın, Kur’ân’ın bütünlüğü çerçevesinde dikkatlice incelenmesi, şefaati doğru anlamaya önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

“E-z-n” harflerinden oluşan kelimelerin, lafız olarak farklılıklar arz etse de anlam bakımından birbiriyle irtibatlı olduğu görülmektedir. Bir şey hakkında bilgiye sahip olmak, ilan etmek, haber vermek, açıklamak, kulak vermek, ilgi duymak³¹⁵ gibi anlamlara gelen “e-z-n” kelimesi, Kur’ân’da, muhtelif türevleriyle birlikte toplam 102; İzin olarak 25; zamirle birlikte Allah’a nispet edilerek 10; nispet yâ’sı ile 4; aynı kökten gelen “müezzin” kelimesiyle 2 yerde geçmektedir.

Kelimenin sözlük anlamının, genel olarak; kulak vermek, bildirmek ve bilmek anlamları çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kulak vermek anlamındaki “ezine” fiili mecazen herhangi bir işin mubah olduğu anlamında kullanılmıştır. Çünkü konuşan kişinin sözüne kulak vermek, ona yönelmeyi ve talebini mubah kılmayı gerektirmektedir.³¹⁶

İslâm düşüncesinde izin kavramı, ilk zamanlar ilim, bilmek, bildirmek anlamlarında kullanılırken, daha sonra meşiet ve irade anlamlarında kullanılmıştır. Halbuki izinle ilim arasında, iznin ilimden daha hususi olması yönüyle fark vardır. İlim, ister rızaya uygun olsun ister olmasın hepsini içine alırken, izin de ise rızaya uygun olma şartı vardır.³¹⁷ “Bi iznillah” ifadesinin, henüz olmamış bir iş hakkında Allah’ın iznini ortaya koyduğuna, aynı zamanda emir anlamına da geldiğine dikkat edilmelidir.³¹⁸

İzin kavramının taşıdığı anlam hakkında ortaya konan görüşlere bakıldığında, ilim ve irade kavramlarından her ikisini de ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada şefaatin, Allah’ın bilgi alanıyla mı, yoksa irade alanıyla mı ilişkilendirileceği konusu önem kazanmaktadır.

³¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “e-z-n” md.; İsfahânî, *a.g.e.*, “e-z-n”, md. 199-200

³¹⁶ Düzenli, *a.g.e.*, s. 200.

³¹⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, “e-z-n” md.

³¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, (nşr. Ali Özek), İstanbul, 1993, s. 123.

Kur'ân'da, izin kelimesinin geçtiği âyetler incelediğinde; emir,³¹⁹ ilim,³²⁰ Allah'ın, vahiy konusunda kendisi için ilke edindiği yol,³²¹ Allah'ın sınırsız iradesi,³²² bir şeyi uygun bulmak, onun doğruluğuna karar vererek bildirmek,³²³ Allah'ın yaratmadaki ilke ve yasalarının işleyişi,³²⁴ Allah'ın yaratması ve tekvini³²⁵ Allah'ın iradesi ve yardımı,³²⁶ Allah'ın kaza ve kaderi,³²⁷ mubah kılmak, cevaz vermek,³²⁸ Allah'ın gücü ve kudreti,³²⁹ Allah'ın muvaffak kılması, imkan vermesi,³³⁰ Allah'ın emri,³³¹ gibi anlamlarda kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Bu anlamlar içerisinde ağırlık kazanan, Allah'ın gücü, kudreti, muvaffak kılması ve cevaz vermesi gibi anlamlar, şefaate ilişkilendirildiğinde, şefaate konusunda mutlak, nihai merciin Allah olduğu, şefaatin ancak O'nun izniyle gerçekleşeceği ve bunun, Allah açısından vucûbiyet değil bir cevaz ifade ettiği anlaşılır. Ayrıca şefaatin temel öğelerinden biri olan yardımın, mutlak güç sahibi olan Allah'ın izni olmadan gerçekleşemeyeceği, dolayısıyla şefaatin aktif unsurunun, Allah olduğu ortaya çıkmaktadır.

I- Şefaate ve Şahitlik

Şehâdet masterından ismi fail olan “şahid”, bir yerde bulunan, bir şeyi gören ve gördükleri ile bildikleri konusunda bilgi veren kimse, tanık, bir akdin yapılması sırasında taraflardan birinin yanında hazır bulunan, doğrulayan, ispat eden, Allah'ın birliğine şehâdet eden demektir.³³²

Burada Allah'ın emirlerinin, vaad ve vâdinin, insanlara ulaştığını doğrulayıp ispat eden anlamıyla, peygamberlerin âhiret gününde ümmetleri hakkında yapacakları “şahitlik” konusu üzerinde durmak gerekir. Çünkü şefaate etmek ve şahit olmak

³¹⁹ el-Kadr 97/4.

³²⁰ el-Bakara 2/97-98.

³²¹ eş-Şûrâ 42/51.

³²² Hûd 11/105.

³²³ el-Bakara 2/221.

³²⁴ el-Mü'min 40/79-81; el-A'râf 7/58.

³²⁵ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

³²⁶ el-Enfâl 8/66; el-Bakara 2/249-251; Âl-i İmrân 3/152.

³²⁷ Âl-i İmrân 3/166.

³²⁸ el-Haşr 59/5.

³²⁹ el-Hacc 22/65.

³³⁰ Fâtır 35/32.

³³¹ Sebe 34/12.

³³² İbn Manzûr, a.g.e., “ş-h-d” md.; İsfahânî, a.g.e., “ş-h-d”, md.; Halil bin Ahmed, a.g.e., “ş-h-d” md.

kelimelerinin birbirlerine yakın anlamlar taşımaktadır. Abdullâh ibn Abbas, “şahit” kelimesinin, “yardım eden” anlamına geldiğini ifade etmiştir.³³³ Dolayısıyla şahitlik yapmak, şahitliğe ihtiyaç duyana sağlanan bir yardım ve kolaylık demektir. Bu yönüyle şahitlik yapmak, şefaate olmaya benzemektedir. Zira her iki fiilde de yardım etmek temel öğedir. Nitekim Hz. Peygamber, şehitlerden bahsettiği şu hadisi şerifinde bu iki kelimeyi birlikte kullanmıştır: “Ben onların Allah yolunda canlarını verdiklerine şahit ve şefaateyim.”³³⁴ Ancak Allah katındaki şahitliğin, iyilerin iyiliğinin ispatı yanında kötülerin kötülüğünün ispatı şeklinde, her iki yönde de olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Kur’an, şahitliğin dünya hayatından önce, insanın ruhlar âleminde Rabbine yaptığı şahitlik, dünyadaki şahitlik ve âhiretteki şahitlik olmak üzere üç boyutuna dikkat çekmektedir. Bunlardan özellikle âhiretteki şahitliği beyan eden âyetlerin bir kısmında, şahitlik kelimesinin şefaate yakın anlamda kullanıldığı hatta onunla iç içe olduğu görülmektedir. Bu âyetlerden birisinde Hz. Peygambere hitaben şöyle buyurulmaktadır: “Her ümmete bir şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit getirdiğimiz vakit durumları nasıl olacak?”³³⁵

Bu âyette geçen “her ümmetten bir şahit” ibaresinin “her ümmetten bir peygamber” anlamına geldiği ifade edilmiştir.³³⁶ Ayrıca Hz. Peygamber’in ümmetinin diğer ümmetlere yapacağı şahitliğinden de bahsedilmektedir.

Hz. Peygamber, Allah’tan gelen âyetlere O’nun istediği şekilde iman edip bu doğrultuda müslümanca bir hayat yaşama konusunda ve Allah’ın âyetlerini, bir harfini bile gizlemeden insanlara tebliğ etmede şahitliğini yerine getirmiştir. Peygamber, Allah’ın insanlardan istediği kulluğu bizzat yaşayarak ashabına tam ve mükemmel bir örnek olmuş ve Allah’ın dinine en güzel bir şekilde şahitlik yapmıştır. Hz. Peygamber’in ümmetinin şahitliği ise Allah’ın dinini yaşamak suretiyle insanlara örnek olma şeklinde gerçekleşecektir.

Kur’ân’ın şu âyetinde de görüleceği üzere, şahitlik etmek, (şefaate etmek) Hz. Peygamber’in nebevi görevleri arasında sayılmaktadır: “Ey Muhammed şüphesiz biz seni bir şahit bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”³³⁷

³³³ İsfahânî, .a.g.e., “ş-h-d”, md.

³³⁴ Kesler, a.g.m., s. 138.

³³⁵ en-Nisâ 4/41.

³³⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, İstanbul, 1979, I, s. 127.

Bazı müfessirlere göre Hz. Peygamber bu âyette bahsedilen şahitliği kıyamet gününde ümmeti için yapacaktır. Bu da âhiretteki şahitliğin şefaathetmek şeklinde gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır.³³⁸

Kur'an, ayrıca insanın amellerinin ve uzuvlarının; ellerinin, ayaklarının, şahitliğinden de bahsetmektedir. Bu şahitlik, gerçeğin ortaya çıkması ve insanın yaptıklarını inkar etmesine fırsat vermemeye yönelik bir şahitlik olacaktır.³³⁹

Şefaatin ve şahitliğin temelinde yardım etme duygusunun hakim olduğu gerçeğinden hareketle; şefaatin bir nevi şahitlik, şahitliğinde şefaathetmek şeklinde gerçekleşeceğini, Peygamber'in şefaatinin ise Allah'ın dinini insanlara tebliğ ettiğine, onlarında bunu kabul ettiklerine şahitlik ederek, ümmetinin hatalarına karşılık imanlarını ön plana çıkarmak suretiyle, onların bağışlanmalarını talep etme şeklinde vuku bulacağını söyleyebiliriz.

J- Nüzûl Sırasına Göre Şefaathetle İlgili Âyetler

Kur'an'ın bütünselliği içerisinde konuya baktığımız zaman, şefaathet reddeden ifadelerin yanında, şefaathet reddetmeye imkan vermeyecek ölçüde onun varlığını ortaya koyan âyetlerin de olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta tezat gibi görünen bu durumun aslında dikkatli incelendiğinde Kur'an'ın nüzûl süreci ve muhataplarının inanç yapısıyla yakından ilgili olduğu ve bir tezat oluşturmadığı görülecektir. Hatta bu durum Kur'an'ın, bir taraftan putperest toplumun inanç yapısının temelini oluşturan, tevhitte uzak, yanlış şefaathet olgusunu reddederken öbür taraftan kendi saf akidesini hakim kılma sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak düşünülmelidir.

Nüzûl süreci dikkate alındığında, şefaathet konu edinen ilk âyetlerin, putları şefaathetçi gören müşrikleri muhatap aldığı anlaşılmaktadır. Müşriklerin bu yanlış inançları kesin bir dille reddedilip, zihinlere putların şefaathetçi olamayacağı gerçeği yerleştirildikten sonra, Allah'ın iznine bağlı olarak şefaathet istisna getiren âyetlerin nâzil olduğu görülmektedir. Nüzûl sürecinde şefaathet bahseden son âyetlerde ise âhiret günü Allah'tan başka dost ve yardımcının olmayacağına, hiçbir şefaathetçinin şefaatinin fayda vermeyeceğine dikkat çekilmektedir. Şefaathet bahseden son âyetlerde şefaathet olgusunun

³³⁷ el-Ahzâb 33/45.

³³⁸ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, İstanbul, 1984, IV, s. 157.

³³⁹ Yâsîn 36/65; en-Nûr 24/24; Fussilet 41/21-23.

reddedilerek, âhirette böyle bir beklentinin karşılık bulmayacağını ifade edilmesi ise tüm insanlara, cennetin ancak Allah’a iman ve O’nu razı edecek amellerle kazanılabileceği mesajını vermektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şefaât âyetlerinin nüzûl sırası şu şekildedir:

1. *el-Müddessir* 74/48.

“Onlar (cehennemlikler) derler ki: ‘Namaz kılanlardan değildik. Düşkün kimseyi doyurmuyorduk. Batıla dalanlarla biz de dalardık. Ceza gününü yalan saydık. Ölüm bize o haldeyken geldi.’ Artık onlara şefaâtçilerin şefaati fayda vermez”

2. *en-Necm* 53/26.

“Göklerde nice melek var ki onların şefaâtleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.”

3. *el-A'râf* 7/53.

“Kitap'ın haber verdiği sonuçtan başka bir şey mi bekliyorlar? Sonuç gelip çatdığı gün, önceleri onu unutmuş olanlar, ‘Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaâtçilerimiz var mı ki bize şefaât etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım?’ Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdıkları şeyler (putlar) da kendilerinden kaybolup gitti.”

4. *Yâsîn* 36/23-24.

“O’ndan başka tanrılar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefaati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar. ‘İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum.’”

5. *Meryem* 19/85-87.

“Takvâ sahiplerini heyet halinde çok merhametli olan Allah'ın huzurunda toplayacağımız gün, günahkârları da susuz olarak cehenneme süreceyiz. O gün Rahmân (olan Allah)'ın nezdinde söz ve izin alandan başkalarının şefaate güçleri yetmeyecektir.”

6. *Tâhâ* 20/109.

“O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez.”

7. eş-şu'arâ 26/100-101

“şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var. Ne de yakın bir dostumuz.”

8. Yûnus 10/3.

“şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte O Rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâla düşünmüyor musunuz!”

9. Yûnus 10/18.

“Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve: ‘Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir’ diyorlar. De ki: ‘Siz Allah'a göklerde ve yerde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?’ Hâşâ! O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.”

10. el-En'âm 6/51.

“Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi vardır; belki sakınırlar.”

11. el-En'âm 6/94.

“And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi da yanınızda göremeyeceğiz. And olsun, aranız açılmış ve (tanrı) sandığınız şeyler sizden kaybolup gitmiştir.”

12. el-En'âm 6/70.

“Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dûçar olmaması için Kur'an ile nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi. o, bütün varını fıdye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.”

13. Sebe' 34/23.

“Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, derler. O, yücedir, büyüktür.”

14. ez-Zümer 39/43-44.

“Yoksa onlar Allah’tan başkasını şefaathiler mi edindiler? De ki: ‘Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (Şefaathiler edineceksiniz)?’ De ki: ‘Bütün şefâat Allah’ındır. Göklerin ve yerin hükümrânlığı O’nundur. Sonra O’na döndürüleceksiniz.”

15. el-Mümin 60/18.

“Yaklaşan gün hususunda onları uyar! Çünkü o anda dehşet içinde yutkunurken yürekleri ağızlarına gelmiştir. Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaathisi vardır.”

16. ez-Zuhrûf 43/86.

“Allah’ı bırakıp da taptıkları putlar, şefaath edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır.”

17. el-Enbiyâ 21/27-28.

“Onlar, O’ndan (emir almazdan) önce konuşmazlar. Onlar, sadece O’nun emri ile hareket ederler. Allah, onların önlerindeki de, arkalarındaki de (yaptıklarını da, yapacaklarını da) bilir. Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaath etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler!”

18. er-Rûm 30/12-13.

“Kıyametin kopacağı gün, günahkârlar (ümitsizlik içinde) susacaklardır. (Allah’a koştukları) ortaklarından kendilerine hiçbir şefaathiler çıkmayacaktır. Zaten onlar, ortaklarını da inkâr edeceklerdir.”

19. Es-Secde 32/4

Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde (devirde) yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah’tır. O’ndan başka ne bir dost ne de bir şefaathiniz vardır. Artık düşünüp öğüt almaz mısınız?

20. en-Nisâ 4/85.

“Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir.”

21. el-Bakara 2/48.

“Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaath kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”

22. el-Bakara 2/123.

“Öyle bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaata fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.”

23. el-Bakara 2/254.

“Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve şefaata bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.”

24. el-Bakara 2/255.

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaata edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.”

III. HADİSLERDE ŞEFAAT

A- Şefaatin Kapsamı ve Muhtevası

Hadis kaynaklarında, şefaate ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Şefaatin konusu hadislerde çoğunlukla kıyamete dair tasvirler arasında zikredilmekle birlikte dünyaya ait bazı hususların da şefaatin kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Hadislerde, şefaatin açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu hadisler, şefaatin hangi şartlarda gerçekleşeceği, dünyevî ve uhrevî boyutunun sınırları, kimin kime hangi ölçüde şefaatin edebileceği gibi hususlara açıklık getirmektedir. Şefaate ilgili hadisler, Buhârî’de: kitâbü’t tevhid, tefsir, enbiya, rikak, ezan, daavât, ilim ve teyemmüm; Müslim’de: kitâbü’l iman, fedâil, salât, zühd ve mesâcid; Tirmîzî’de: kıyame, daavât, menakib, salât ve tefsir; İbn Mâce’de: zühd; Dârimî’de: mukaddime ve rikak; Neseî’de: tatbik ve ilim başlıkları altında bulunmaktadır. Bunun yanında şefaatin aleyhine yorumlanabilecek ibarelere de rastlamaktayız. Ancak bunlar diğerlerine göre az kalmaktadır.

Şefaate ilgili hadisleri ana hatlarıyla şöyle tasnif edebiliriz:

A - Şefaatin varlığına delil olan hadisler:

- 1- Hz. Peygamber’in, mahşer günü hesabın başlamasını ifade eden ve bütün insanları kapsayan “Şefaatin Uzma” hadisi
- 2- Hz. Peygamber’in şefaatiyle, cehennemliklerin cehennemden çıkarılarak cennete konulacağına dair hadisler.
- 3- Hz. Peygamberin ümmetinin yarısının bağışlanmasına karşılık şefaati seçtiğini ifade eden hadisler.
- 4- Ezan duasının şefaate vesile olacağını bildiren hadisler.
- 5- Her peygamberin dünyada kabul olunan bir duasının olduğunu, Hz. Peygamber’in ise bu duasını âhirette ümmetine şefaatin etmek için ayırdığını beyan eden hadisler.
- 6- Hz. Peygamber’in diğer peygamberlere göre şefaatin yönünden ayrıcalığını ortaya koyan hadisler.
- 7- “Makam-ı mahmûd”un şefaatin makamı olduğunu bildiren rivayetler.

8- Şefaate en fazla layık olanların kelime-i tevhidi söyleyenler olduğunu belirten hadisler.

9- Şefaatin büyük günah işleyenlere olacağını ifade eden hadisler.

10- Medine’de ölmenin şefaath vesilesi olduğunu bildiren hadisler.

11- Dünyada hayırlı bir iş vesile olmayı şefaath olarak değerlendiren hadisler.

12- Cenaze namazı kılanların cenazeye şefaath edeceğini beyan eden hadisler.

B- Şefaatin olmayacağına delil olabilecek hadisler:

1- Hz. Peygamber’in, kıyamet günü hiç kimseye fayda sağlayamayacağını belirten hadisler

2- Dünyada Allah’ın koyduğu sınırları ihlal edenlere şefaatin olmayacağını ortaya koyan hadisler.

3- Herkesin kendi amelinin karşılığını göreceğini beyan eden hadisler.

4- Hz. Peygamber’in âhirette, dünyada iken ibadetlere devam edenlerle beraber olacağını, ibadetlerini yapmayanların havzın başından kovulacağını ifade eden hadisler.

Ana hatlarıyla sınıflandırmaya çalıştığımız bu hadisleri yeri geldikçe ilgili bölümler içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

1- Dünyada Şefaath

Kur’ân’da şefaath konusunu incelerken, dünya hayatında iyilik ve kötülüğe vesile olmanın, kişiye dünyevî ya da uhrevî olarak sağlayacağı kazançlar veya zararlar sebebiyle şefaath kelimesiyle ifade edildiğini zikretmiştik.³⁴⁰ Dünyada iyi veya kötü bir işe aracı olmak, yardım etmek, öncülük yapmak, vesile olmak, çığır açmak “şefaath” veya “sünnet” kavramı içinde değerlendirilmiştir.³⁴¹ Kur’ân’da, insanlar iyi şeylerde yardımlaşmaya çağılmaktadır: “İyilik ve takvâ (Allah’ın yasaklarından sakınma) üzerinde yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah’tan korkun; çünkü Allah’ın cezası çetindir.”³⁴²

³⁴⁰ en-Nisâ 4/85.

³⁴¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, s. 549.

³⁴² el-Mâide 5/2.

Hiz. Peygamber’de dünyevî işlerde şefaatte bulunmayı tavsiye etmiştir. Bir başkasının hukukunu zâyî etmeye sebep olmayan ve hadlerle ilgisi bulunmayan her konuda şefaate teşvik edilmiştir: “Şefâat edin, ecir kazanın. Allah da Resûlünün diliyle dilediğine hükmetsin.”³⁴³ Buradaki şefaatin iyilik yapmak ve iyiliğe vesile olmak şeklinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Ayrıca Hiz. Peygamber’in daha dünyada iken âhirete dönük şefaate girimini ifade eden rivayetler de bulunmaktadır. Bu çerçevede Peygamber’in bazen gece yatağından kalkarak ölümlere şefaatte bulunmak üzere Bâkî mezarlığına gittiği rivayet edilmiştir.³⁴⁴ Bu tür bir şefaatin ölümler hakkında Hiz. Peygamber’in duasından ibaret olduğunu belirtmek gerekir.

Bununla birlikte Hiz. Peygamber’den, “ölüye dua edilmesi ve bunun ona faydası olacağı” yönünde nakledilen³⁴⁵ rivayetler sebebiyle, ölen kişiye dua etmek, Müslümanlar tarafından son görev olarak kabul edilmiş ve bunun ona faydası olduğuna inanılmıştır.³⁴⁶ Bu şekildeki şefaate, cenazenin bağışlanması için bir talep ve dua olarak değerlendirilebilir.

İslâm düşünce tarihinde, iyiliğe vesile olmak, iyilik yapmak şeklinde anlaşılan dünyevî şefaate hakkında ittifak vardır. Ayrıca Kur’ân’ın ve peygamberlerin gönderiliş gayesi, insanları iyiliğe yöneltmek, hayra sevk etmektir. Dolayısıyla hidayete vesile olmak amacıyla Allah’ın gönderdiği kitaplar ve peygamberler, en başta gelen şefaateçilerdir.

Şefaate konusunda önemli prensipler ortaya koyan bir rivayeti, burada tekrar hatırlamak gerekir. Hırsızlık yapan bir kadının bağışlanması için Peygamber’e şefaateçi olarak gönderilen Zeyd’e, Hiz. Peygamber, “Allah’ın koyduğu kuralların çiğnenmesi için şefaate mi ediyorsun?”³⁴⁷ buyurmuştur. Bu rivayet, dünya hayatında Allah’ın koyduğu kuralları çiğneyen kişi hakkında, çok sevilen birisi tarafından da olsa, yapılacak aracılığın (şefaate) kabul edilmeyeceğini ortaya koymaktadır.

³⁴³ Buhârî, “Edeb”, 37; Müslim, “Birr”, 145; Tirmizî, “İlim”, 14; Neseî, “Zekât”, 65.

³⁴⁴ Buhârî, “Zekât”, 52; Müslim, “İman”, 84.

³⁴⁵ Müslim, “Zühd”, 18.

³⁴⁶ Müslim “Zühd”, 17; Tirmizî, “Daavât”, 117

³⁴⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Hudud”, 11; İbn Mâce “Hudud”, 6; Tirmizî, “Hudud”, 6.

Netice olarak hadislerle göre dünyevî şefaât; bir müminin, hayatta yada ölmüş olan diğer bir mümin için, Allah'ın koyduğu sınırlar içerisinde, yapacağı her türlü iyiliği, duayı ve aracılığı kapsamaktadır.

2- Âhirette Şefaât

Şefaatten bahseden hadisler çoğunlukla kıyamet tasvirleri içerisinde yer almaktadır. Âhirette inananlara yardım anlamına gelen şefaatin gerçekleşeceğine dair pek çok rivayet mevcuttur. Bütün insanların bir araya toplanacağı mahşer gününden ve bu günde gerçekleşecek şefaatten bahseden hadislerin ortak noktaları şöyle özetlenebilir.

İnsanlar yeniden diriltildikten sonra zorlu bir imtihan süreci yaşayacaktır. Bu süreçte karşılaşacakları sıkıntılardan kurtulmak için bir yardımcı ve dost arayacaklar. Kendi peygamberlerine sonra Hz. Âdem'e, Nûh'a, Mûsâ'ya İbrâhim'e gidecekler. Onlar şefaate yetkili olmadıklarını söyleyerek bir sonraki peygambere gönderecekler. En son Hz. İsâ, Hz. Muhammed'e gitmelerini söyleyecek. Nihayet Hz. Peygamber'e gelecekler. O da hamdü senâdan sonra Allah'tan hesabın başlamasını talep edecek ve bu talebin ardından hesap başlayacak. Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme gönderildikten sonra, cehenneme giden günahkâr müminler için Peygamber tekrar şefaât dileyerek kendisine izin verilince müminlerden bir kısmını cehennemden çıkaracak. Yeniden şefaât dileyerek böylece üç defa tekrarlanacak süreçten sonra kalbinde hardal tanesi kadar imanı olanlar cehennemden çıkarılmış olacak.³⁴⁸ Hadis kitaplarının hemen hemen hepsinde yer alan bu rivayet, şefaatin gerçekleşme sürecini ortaya koymaktadır.

Âhirette şefaatten istifade edecek olanların özelliklerine dair bilgiler veren hadislerden birinde ise ancak şirkten uzak, saf bir tevhid inancına sahip olanların, şefaatten faydalanacağına dikkat çekilmektedir.³⁴⁹ Bununla birlikte dünya hayatında, Allah'ı razı edecek salih ameller yapmış olma, şefaatten istifade edebilmenin bir başka şartı olarak ifade edilmektedir.³⁵⁰ Yine Kur'an okuyan, onun hükümleriyle amel edenler

³⁴⁸ Buhârî, "Tevhid", 19/36; Müslim, "İman", 327; Tirmîzî, "Kıyamet", 11.

³⁴⁹ Buhârî, "Tevhid", 37, "Daavât", 1; Müslim, "İman", 322-334.

³⁵⁰ Buhârî, "Büyü", 98, "İcâre", 12, "Hars", 13, "Edeb", 5; Müslim, "Zikr", 100.

de şefaatten istifade edebileceklerdir.³⁵¹ Bu temel prensipler yanında bazı fiilleri yapanların, şefaatten faydalanacağını belirten rivayetler de vardır. Meselâ, Bir bardak su ikram etmek şeklinde de olsa iyilik yapanların,³⁵² Hz. Peygamber'e salat ve selam getirenlerin,³⁵³ Allah'ın isimleriyle O'ndan şefaate dileyenlerin,³⁵⁴ Cenaze namazına tevhid ehli yüz kişi veya kırk kişi veya üç saf cemaatin katıldığı kişilerin,³⁵⁵ büyük günah işleyen müminlerin³⁵⁶ âhirette şefaatten istifade edeceklerine dair rivayetler nakledilmiştir.

Hadislere göre Hz. Peygamber'in şefaati, cehennemlikler yanında cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesine de vesile olacaktır. Hz. Peygamber, kendisinin cennette şefaate edeceklerin ilki olduğunu beyan etmiştir.³⁵⁷ İnsanların âhiretteki mevkileri ne olursa olsun hepsinin şefaate ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in, cennetteki müminlerin derecelerinin yükseltilmesi yani durumlarının daha iyi hale gelmesi ve daha fazla nimetlerden istifade edebilmeleri için de şefaate edeceği anlaşılmaktadır.

Bunun yanında imansız olarak ölenlerin,³⁵⁸ şirk koşanların,³⁵⁹ çok lânet edenlerin,³⁶⁰ birbirini aldatan, kul hakkına riâyet etmeyenlerin³⁶¹ ise şefaatten istifade edemeyecekleri beyan edilmiştir. Hz. Nûh'un oğlu hakkında yaptığı dua örneğinden³⁶² anlaşıldığı üzere, şartlarına uygun olmayan şefaate talebinin ise hem dünyada hem de âhirette karşılık bulmayacağı, Kur'ân'da ve hadislerde³⁶³ bildirilmiştir.

Bu rivayetlerde görüldüğü gibi âhirette şefaate bir takım şartlara bağlı olarak gerçekleşecektir. Bu çerçevede şefaatten istifade edebilmek için, en başta şirkten uzak bir tevhid inancına sahip olmak temel ve zorunlu şarttır.

³⁵¹ Müslim, "Müsâfirin", 252.

³⁵² Tirmîzî, "Kıyâmet", 11.

³⁵³ Müslim, "Salât", 11; Ebû Dâvud, "salât", 36; Tirmîzî, "Salât", 154.

³⁵⁴ Tirmîzî, "Daavât", 109; Ebû Dâvud, "Salât", 352.

³⁵⁵ Müslim, "Cenâiz", 58; Tirmîzî, "Cenâiz", 40.

³⁵⁶ Tirmîzî, "Kıyâmet", 12; Ebû Dâvud "Sünnet", 23.

³⁵⁷ Müslim, "İman", 85.

³⁵⁸ Buhârî, "Rikak", 51; Müslim, "İman", 360.

³⁵⁹ Tirmîzî, "Kıyâmet", 12; Ebû Dâvud, "Sünnet", 23.

³⁶⁰ Müslim, "Birr", 85; Ebû Dâvud, "Edeb", 53.

³⁶¹ Tirmîzî, "Menâkib", 39.

³⁶² Hûd 11/45-46.

³⁶³ Buhârî, "Hudud", 11/12/14; Müslim, "Hudud", 8.

B- Şefaât Yetkisi ve Şefaât Edecekler

Şefaât inancı, Kur'an âyetlerinin yanı sıra birçok hadis-i şerifte de çeşitli yönleriyle ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Hz. Peygamber, gelişen olaylara ve kendisine yöneltilen sorulara paralel olarak bu konuyu farklı boyutlarıyla değerlendirmiştir. Şefaât inancıyla ilgili haberlerin ortak yönü; onun ayrıcalıklı ve saygın bir yetki olarak, Allah tarafından bütün peygamberlere ve diğer seçkin kullara verilmiş olmasıdır. Aynı haberlerde üzerinde durulan bir başka husus ise, kimlere şefaât olunacağıdır. Öncelikle hadislerle göre kimler şefaât etme, bir başka deyişle şefaâtçi olma yetkisine sahiptir? Sorusunun cevabını aramaya çalışacağız.

Bu soruya cevap teşkil edecek nitelikteki hadislerle göre kıyamet gününde şefaât etmelerine izin verilenlerin tamamı, kul olmanın onurunu en üst düzeyde yaşayan peygamberler, melekler, müminler, âlimler ve şehitlerdir. Bunların yanı sıra adabına, erkanına, ve gayesine uygun olarak ifa edilen ibadetlerin ve yapılan hayırlı amellerin de sahiplerine şefaât edecekleri ifade edilmiştir.

1- Meleklerin Şefaati

Allah'a mutlak itaatle görevli, nurânî varlıklar olan meleklerden bahseden âyetlerde, meleklerin, yeryüzündekiler için istiğfarda bulunduklarını,³⁶⁴ve ilgili âyetlere göre âhirette mümin kullar için şefaât etmelerine izin verileceğini ifade etmiştik.

Âyetlerin yanı sıra bazı hadislerde de meleklerin şefaâtinden bahsedilmektedir. Bunlardan birisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kıyamet günü peygamberler, melekler ve müminler şefaâtçi olacaklardır. Daha sonra cebbâr olan Allah, benim şefaâtım kaldı diyerek cehennem ateşinden bir avuç alacak ve onunla yanan kavimleri cehennemden çıkaracaktır.”³⁶⁵

Müslim'de geçen uzunca bir hadisin ilgili bölümünde ise meleklerin şefaâtinden şöyle bahsedilmektedir “... Allah Teâlâ şöyle buyurur: melekler şefaât etti, peygamberler şefaât etti, müminler de şefaât ettiler. Ancak Erhamürrahiminden başka şefaât edecek kalmadı.”³⁶⁶

³⁶⁴ eş-Şûrâ 42/5.

³⁶⁵ Buhârî, “Tevhid”, 24.

³⁶⁶ Müslim, “İman”, 81.

Bu hadisler meleklerin de şefaate edeceklerini ortaya koymaktadır. Burada meleklerin bilinen şefaathlerinin yanında, onlara verilen ilâhî görevin âhiretteki uzantısı olarak farklı bir şefaatte daha bulunacaklarını ifade etmek gerekir. Kur'ân-Kerîm'de, bazı meleklerin, insanların üzerinde bir koruyucu ve onların iyi ve kötü amellerini kaydedici bir görevlerinin olduğundan bahsedilmektedir.³⁶⁷ Dolayısıyla meleklerin kıyamet gününde yapacakları şefaatin bir anlamda, dünyada gözlemledikleri insanların amellerinden hareketle, yine onlar hakkında yapacakları şahitlikle yakın irtibatı vardır. Zaman ve mekan mefhumları bakımından olağanüstü bir donanıma sahip olan bu varlıkların, insanların amellerini kaydetmelerinin yanında, şefaate ve şahitlik gibi vasıflarla donatılmış olmaları, insanları iyi ameller yapmaya teşvik eden önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.³⁶⁸

Bütün amellerinin bu şekilde kaydedildiğini bilen bir insan, işleyebileceği hatalardan vazgeçerek, daha düzgün bir hayatı tercih edecektir. Dolayısıyla meleklerin, âhirette müminler için yapacakları şefaate kadar, daha dünyada iken, şahitlik etmek suretiyle insanları iyiliğe teşvik ve kötülükten caydırma bakımından, onların temiz bir hayat yaşamalarına vesile olmaları ayrıca önem arz etmektedir.

2- Peygamberler ve Hz. Peygamber'in Şefaati

Bu başlık altında peygamberler ve özellikle Hz. Peygamber'in şefaate yetkisi üzerinde duracağız. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere ümmetlerinden, sahip oldukları inançları uğrunda maddi ve manevi anlamda bazı sıkıntılara katlanmalarını, hatta gerektiğinde Allah yolunda canlarını vermelerini talep eden peygamberlerin, şefaate yetkisiyle güçlü kılınmaları, risâlet müessesesinin tabiatına uygun görünmektedir. Belki de bu şekilde peygamberler, ümmetlerinin kıyamette en çok ihtiyaç duyabilecekleri bir hediye, dünyadaki özverilerinden dolayı onlara sunmayı arzu etmişlerdir.³⁶⁹ Şu hadis, her peygamberin böyle bir yetkiyle donatıldığını bildirmektedir:

“Kıyamet gününde insanlar grup grup olurlar, her ümmet kendi peygamberinin ardına düşer ve ‘bize şefaate et’ diyerek ondan dilekte bulunurlar...”³⁷⁰

³⁶⁷ el-İnfitâr 82/10-12.

³⁶⁸ Kesler, a.g.m., s. 149.

³⁶⁹ Kesler, a.g.m., s. 142.

³⁷⁰ Buhârî, “Tefsir”, 17.

Şefaât konusunu peygamber ve ümmet çerçevesinde ele alan bu haber, aynı zamanda müminlerin bu konuda mutlak bir beklenti içerisinde olduğuna da işaret etmektedir. Aynı hususla ilgili başka hadislerde ise, peygamberlerin, ümmetlerini bazı işaretlerden, meselâ secde izlerinden tanıyacıkları belirtilmektedir. Öyleyse peygamberler sadece kendileriyle ibadet bağlamında tanışık oldukları yani ibadetlere duyarlı olan müminlere şefaât edeceklerdir. Bu doğrultuda secde izleri, şefaatin sağlayacağı haklardan yararlanabilecek müminlerin kimliğini tespitinde önemli bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şu hadis ise peygamberlerin kıyamet gününde yapacakları şefaati bazı zorunlu şartlara bağlamaktadır: “Kıyamet günü peygamberler Allah’ın birliğine ve O’ndan başka ilâh olmadığına samimiyetle inanan herkese şefaât edeceklerdir. Allah, onlara rahmetiyle muamele edecek ve kalbinde zerre kadar iman olan kimse cehennemde kalmayacaktır.”³⁷¹

Burada söz konusu edilen şefaatin “samimi müminlerle” sınırlandırılması, peygamberlerin, bunun dışındaki kişiler hakkında, akrabaları bile olsa yapacakları şefaât girişiminin fayda vermeyeceğini ortaya koymaktadır. Şefaatin gerçekleşmesi için gerekli olan bu şart, Hz. Peygamber’in şu sözlerine de yansımaktadır: “Benim şefaâtım, ümmetimden, Allah’a şirk koşmaksızın ölenler içindir.”³⁷²

Aynı husus Ebû Hüreyre’den rivayet edilen şu haberde de bulunmaktadır. Onun, Hz. Peygamber’e: “Ya Resûlallah! Kıyamet gününde senin şefaatine en çok kim nâil olacaktır?” şeklinde yönelttiği soruya şu cevabı almıştır: “Ey Ebû Hüreyre! Hadis konusuna olan düşkünlüğünden dolayı senden önce bu soruyu kimsenin sormayacağını biliyordum. Kıyamet günü şefaatime en çok nail olacak kimse kalbinden halis bir niyetle ‘Lâ ilahe illallah’ diyendir.”³⁷³ Bu haber, ashabında şefaât beklentisi içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Müminlerin hatalarının affedilmesi ve şefaât inancının da bu konuda tayin edici bir rol oynaması Hz. Peygamber’in içtenlikle arzuladığı bir şeydir. Şu hadis onun bu

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, s. 12.

³⁷² Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 13.

³⁷³ Buhârî, “İlim”, 33.

arzusunu ifade etmektedir: “Her peygamberin, Allah’a yaptığı, kabul olunan bir duası vardır. Ben, bu duâmı kıyamet gününde ümmetime şefaath etmek için saklıyorum.”³⁷⁴

Bu hadisin, muhtevasıyla benzerlik arz eden bir başka rivayette ise şöyle buyurulmaktadır: “Her peygambere bir hak verilmiştir. Hepsi de acele ederek bu haklarını dünyada kullanmışlardır. Ben ise bu hakkımı ümmetime şefaath için âhirette kullanacağım...”³⁷⁵ Her iki hadis de, Hz. Peygamber’in bu dünyada kendi lehine gerçekleşebilecek olan ilâhî bir vaadi, âhirette sıkıntılı bir süreç geçirebileceğini düşündüğü ümmeti için tercih ettiğini, dolayısıyla bazı günahkâr müminlerin uhrevî endişelerini daha bu dünyada iken bir umuda dönüştürdüğü görülmektedir. Onun ümmetine düşkünlüğü Kur’ân’da da: “And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”³⁷⁶ âyetiyle ifade edilmektedir.

İnceleyeceğimiz şu hadise göre ise Hz. Peygamber’in şefaath yetkisi, onun risalet hayatı boyunca geliştirdiği ümmet bilincini özellikle âhiretteki hesap verme sürecinde canlı tutmaktadır:

“Ümmetimin yarısının cennete girmesi” ile “şefaath” birisini seçmem konusunda bana tercih hakkı verildi. Ben şefaath hakkını tercih ettim; çünkü o daha kapsamlıdır...”³⁷⁷

Bu hadiste söz konusu edilen Peygamber’in ümmetini sahiplenmesi, “peygamber-ümmet” ilişkisi çerçevesinde şu iki hususu ön planda tutmaktadır. Bunlardan birincisi, müminlerin dünyadaki salih amellerinin yanı sıra işledikleri birtakım hatalardan kıyâmet gününde, Hz. Peygamber’in vesilesiyle kurtulaabilecekleri. İkincisi ise; ümmetinin çokluğu ile övüneceğini belirten Peygamber’in, yapacağı şefaath vesilesiyle, onları bir arada görerek bu temennisini gerçekleştirmesidir.

Ayrıca şu hadis, onun şefaath konusunda diğer peygamberlerden çok daha fazla söz hakkına sahip olduğunu ve önceliği bulunduğunu bildirmektedir: “Ben, kıyâmet gününde peygamberlerin önderi ve onlar arasında şefaath edecek olanların ilkiyim.”³⁷⁸

³⁷⁴ Buhârî, “Tevhid”, 31; Müslim, “İman”, 86.

³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III. s. 20.

³⁷⁶ et-Tevbe 9/128.

³⁷⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 37; Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyame”, 13.

³⁷⁸ Tirmizî, “Menâkib”, 1.

Anlam bakımından bu hadise benzeyen ancak vermek istediği mesaj bakımından ondan farklılık arz eden bir başka hadiste ise şöyle buyurulmaktadır: “Ben, daha önce gönderilen peygamberlere verilmeyen ve sadece bana verilen beş şey ile onlara karşı üstün kıldım... Bu beş şeyden birisi de; bana verilen şefaathet yetkisidir.”³⁷⁹ Daha önce incelediğimiz hadislerde bütün peygamberlerin şefaathet yetkilerinin bulunduğu ifade edilmekteydi. Ancak bu hadis, şefaathet yetkisini sadece Hz. Peygamber ile sınırlandırmaktadır. Bu durum, Hz. peygamber’in risâletinin evrensel oluşuna paralel olarak ona, diğer peygamberlerden farklı bir şefaathet yetkisinin verileceği şeklinde izah edilmiştir. İncelediğimiz bu ve bir önceki hadisin, şefaathetin kıyâmet gününde gerçekleşme biçimini konu edinen, şu hadisle tefsir edilmektedir:

“Müminler kıyâmet gününde bir araya gelirler ve ‘Rabbimizin katında bizim için şefaathetçi olacak birisini bulalım’ derler. Daha sonra Âdem’e gelerek, ‘Sen, insanların babası, Allâh seni yarattı, sana her şeyin ismini öğretti ve melekleri sana secde ettirdi. Bizim için O’nun katında şefaathetçi ol da Allah, bizi içinde bulunduğumuz bu sıkıntılı durumdan kurtarsın’ derler. Âdem, daha önce cennette işlediği günahı hatırlayıp utanır. Daha sonra müminlere şöyle der: ‘Ben, bunu yapamayacağım, siz, bu iş için Nûh’a gidin; çünkü o, Allah’ın, yeryüzünde gönderdiği ilk elçisidir.’ Bunun üzerine insanlar, Hz. Nûh’a gidip, ‘Ey Nûh! Sen yeryüzü ahalisine gönderilen resûllerin ilkesin. Allah seni çok şükreden bir kul diye isimlendirdi. İçinde bulunduğumuz şu hali görmüyor musun? Başımıza gelenleri görmüyor musun? Rabbin nezdinde bizim için şefaathet bulunmaz mısın?’ derler. Nûh aleyhisselâm da şöyle cevap verir: ‘Bugün Rabbin çok öfkeli. Daha önce hiç bu kadar öfkelenmedi, bundan sonra da böylesine öfkelenmeyecek! Benim bir dua hakkım vardı. Ben onu kavmimin aleyhine (beddua olarak) yaptım. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. Siz İbrâhim’e gidin! Çünkü O Halilullah’tır der. Sonra İnsanlar sırasıyla Hz. İbrâhim’e, Mûsâ’ya İsmâ’ya giderler. Ancak onlardan her biri yaşadığı bir hadiseyi gerekçe göstererek müminleri bir sonraki nebiye gönderirler. En son Hz. İsmâ onlara: ‘Ben buna yetkili değilim. Lâkin Muhammed’e gidin! O’nun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır’ der. Böylece bana gelirler. Ben onlara, ‘Ben şefaathet yetkiliyim!’ derim. Gidip Rabbinin huzuruna çıkmak için izin talep ederim. Bana izin verilir. Rabbinin huzuruna varınca, Rabbinin

³⁷⁹ Buhârî, “Teyemmüm”, 1, “salat”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 3.

bana ilham edeceği ve şu anda muktedir olamayacağım hamdlerle Allah’a medhu senâda bulunarak secdeye kapanırım. Bir müddet secdede kaldıktan sonra Allah, ‘Ey Muhammed! Başını kaldır! Dilediğini söyle, söyledigine kulak verilecek. Ne arzu ediyorsan iste, talebin yerine getirilecektir! Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilecektir!’ buyurur. Ben de: ‘Ey Rabbim! Ümmetimi, ümmetimi istiyorum!’ derim. Allah Teâlâ, ‘Çabuk onların yanına git! Kimlerin kalbinde buğday veya arpa danesi kadar iman varsa onları ateşten çıkar!’ der. Ben de hemen gidip bunu yaparım! Sonra Rabbime dönüp, önceki hamdu senâlarla hamd ve senâlarda bulunup tekrar secdeye kapanırım. Bana, öncekinin aynısı söylenir. Ben de: ‘Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!’ derim. Bana yine: ‘Var git kimlerin kalbinde hardal danesi kadar iman varsa onları da ateşten çıkar!’ denir. Ben derhal gidip bunu da yapar ve Rabbimin yanına dönerim. Aynı hal üç defa tekrarlanır. Dördüncü seferde ben ‘Ey Rabbim! Benim Lâ ilâhe illallah diyenlere şefaate etmem için izin ver!’ derim. Bunun üzerine Hak Teâlâ: ‘Bu hususta sana izin yok! Lâkin izzetim, celâlim, kibriyâm ve azametim hakkı için Lâ ilâhe illallah diyenleri de ateşten çıkaracağım!’ buyurur.”³⁸⁰

Farklı varyantlarıyla hadis kitaplarında nakledilen bu haber, Hz. Peygamber’in bütün ümmetlere şamil, bu yönüyle de diğer peygamberlerden farklı bir şefaate yetkisiyle donatıldığını ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili Abdullah bin Abbas’ın şu yönde bir açıklaması vardır: “ Kıyamet gününde grup grup olan insanlar, şefaate talebiyle kendi peygamberlerinin peşine düşerler. Sonra onların bu istekleri Hz. Peygamber’e ulaşır. Bu şefaate olayı Allah’ın, Hz. Peygamber’i ‘makam-ı mahmûd’a ulaştırdığı gün gerçekleşir.”³⁸¹

Bu bölümde incelediğimiz hadislerin işaret ettiği hususları, maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Hz. Peygamber kendisinden yardım isteyen müminlere ancak Allah’a dua edip onun iznini aldıktan sonra olumlu cevap verebilmiştir. Kıyamet gününde gerçekleşecek olan bu olay daha önce incelediğimiz “... Rahman’ın izin verdiği...” âyetinin ortaya koyduğu anlam ile paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla Hz Peygamber, kendisine şefaate izni verilenlerdendir.

³⁸⁰ Buhârî, “Tevhid”, 19/36/37, “Tefsir”, 2; Müslim, “İman”, 84; İbn Mâce, “Zühd”, 37.

³⁸¹ Buhârî, “Tefsir”, 17.

2. Hz. Peygamber, kendisine yapılan ilâhî vaadin ve onun neticesi olan şefaât izninin gerçekleşmesi için ümmetinden, Allah’a yalvarmalarını talep etmektedir. Ezan duası bunun için örnektir. Dolayısıyla af ve affetme salahiyetinin, sadece Allah’a ait bir hak olduğu peygamberî bir ifadeyle tekrar ortaya konmuş olmaktadır. Hatta Hz. Peygamber, dile getirilen bu hedefin de ötesinde, peygamberlerini ilahlaştıran bir takım insanların yaptığı hataya düşmemeleri için ümmetini uyarmak istemiştir. Çünkü bu hususta ortaya atılan iddiaların aksine, hiçbir peygamber günahları affetme ve insanların günahlarının affedilmesi için kendini feda etme yetkisine sahip değildir.

3. Kıyamet günü Hz. Peygamber’e verileceği vaat edilen şefaât yetkisinin şartları ve gerçekleşme şekli ne olursa olsun, bütün bu haberlerden ona bu konuda bir iznin verileceği anlaşılmaktadır.³⁸²

Hz. Peygamber’in şefaât inancıyla ilgili diğer hadislerine geçmeden önce, onun bu konuya temel bir yaklaşım niteliğindeki şu ifadelerini aktarmak faydalı olacaktır.

“Ne mutlu o kula ki, kendisine haksızlık yaptığı bir kardeşiyle kıyamet gününden önce daha bu dünyada iken helalleşir. Çünkü orada ne dinar ne de dirhem vardır. Haksızlık yapanın sevabı varsa, yapılan haksızlık kadarı alınıp haklıya verilir. Eğer sevabı yoksa hak sahibinin günahlarından alınarak haksızlık yapana yüklenir.”³⁸³

Peygamberlerin şefaât yetkilerinin sınırlandığı buna paralel olarak müminlerin de uyarıldığı bu ibarelerde, kul hakkının ancak dünyada iken halledilmesi gerektiği, dolayısıyla böyle bir günahın, şefaât olayına konu edilemeyeceği belirtilmektedir.

Netice olarak Hz. Peygamber’in, hayatı boyunca bir tutku haline getirdiği şefaât beklentisini, müminlere uhrevî bir vaad olarak sunduğunu söyleyebiliriz.

3- Şehitlerin Şefaati

Bazı âyet ve hadislerde, şehitlerin nâil olacağı mükafatlara dair, övgü dolu ifadeler, bu makamın, müminler arasında gıpta edilecek bir konuma gelmesine vesile olmuştur. Şehitlerin, Allah yolunda ortaya koydukları en büyük fedakarlık sebebiyle, onlara bahşedilecek ilâhî lütfun bir parçası olarak düşünülecek şefaât yetkisi şu hadiste

³⁸² Kesler, a.g.m., s. 147.

³⁸³ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyame”, 2.

bildirilmektedir: “Kıyamet günü şu üç grup insan şefaatçi olacaktır: peygamberler, âlimler ve şehitler.”³⁸⁴

Gerçekten de imanındaki samimiyeti, en değerli varlığı olan canını Allah yolunda feda etmek suretiyle ortaya koyan bir müminin bu uğurda ortaya koyabileceği başka bir fedakarlık ve ulaşacağı makam kalmamıştır. Şehit, taşıdığı misyon ve nâil olacağı vaadedilen mükafat açısından diğer müminler için bir modeldir. Sadece razı olunan kullara bahşedilen şefaat yetkisinin onlara da tanınacak olması, onların iman ve amellerinin makbul olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla diğer müminler de kendi iman ve amellerinin samimiyet derecesini şehitlerin ortaya koyduğu fedakarlığa bakarak anlayabilirler.

Şehitlerin gösterdiği bu samimiyet sebebiyle onların akrabalarından bazıları için şefaatçi olmalarına izin verileceği şu hadiste beyan edilmiştir: “ Şehit ailesinden yetmiş kişiye şefaatçi olacaktır.”³⁸⁵

Kanaatimizce bu hadisle iki hedef gözetilmiştir. Birincisi, Şehit yakınlarına Akrabaları olan şehit vasıtası ile manevi bir hediye olarak şefaate ulaşma imkanı tanınmakla onların üzüntüleri giderilmiştir. İkincisi, tevhid dininin ikamesi uğrunda bazen can vermek gerekebilmektedir. Müminlerin dikkatini bu noktaya çeken ve onları teşvik eden şefaat yetkisi, aynı zamanda şehitlere akrabalarıyla cennette bir araya gelme garantisi vermektedir. En önemlisi de, şehitlere verilen şefaat yetkisi, müminlerin iman ve amel bakımından samimiyetin en üst dercesine ulaşmalarında teşvik edici bir rol oynamaktadır.³⁸⁶

4- Âlimlerin Şefaati

İslâm’ın ilme ve âlimlere verdiği değerin gereği olarak, âlimler özel ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Onların üstünlüğünü konu edinen bir âyette şöyle buyurmaktadır: “ Allah’a karşı, kulları içinde ancak âlim olanlar derin saygı duyarlar”³⁸⁷

³⁸⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 37.

³⁸⁵ Ebû Dâvud, “Cihad”, 26.

³⁸⁶ Kesler, a.g.m., s. 150.

³⁸⁷ Fâtır 35/28.

Bu âyet, âlimlerin dünya hayatında ilâhî rızaya nâil olduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla onlarda kıyamet gününde razı olunan kullar arasında olacaklardır. Bu çerçevede âlimlerin de, “O gün Rahmân’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.” âyetinin kapsamına girdikleri ve onlara da şefaati izni verileceği söylenebilir.

Allah’ın dilemesine bağlı olarak cennete sadece âlimler değil, diğer müminler de gireceklerdir. Daha dünyada iken böyle bir övgüye mahzar olan âlimlerin, âhirette farklılıklarının olması gerekir. Âlimlerin ayrıcalığının, Kur’ân’da, “sözünden hoşnut olunan” kullara verileceği vaadedilen şefaati yetkisi olacağı söylenebilir. Zaten onlar ifa ettikleri görev ve sahip oldukları kimlik sebebiyle, yukarıda ki âyette tasvir edilen özelliklere, peygamberlerden sonra en fazla layık olanlardır. Âlimlere verilecek olan şefaati yetkisi şu hadislerle de teyit edilmektedir:

“Kıyamet günü şu üç grup insan şefaati edecektir: Peygamberler, âlimler ve Şehitler.”³⁸⁸

Âlimlere verilen bu yetkinin, diğer müminler için teşvik edici bir unsur olacağına şüphe yoktur. Her konuda bilgi sahibi olma ve bilgiyi aktarma yoluyla hayatın her alanına nüfuz eden âlimlerin, toplumda ifa ettikleri görevin değeri düşünülürse, böyle bir yetkinin onlara verilış sebebi ve diğer müminler üzerinde bırakacağı tesir daha iyi anlaşılır.

5- Kur’ân’ın Şefaati

Kur’ân’da, iyilik ve kötülüğe vesile olmanın da bir nevi şefaati olarak değerlendirilebileceği yönünde ifadelerin bulunduğunu yukarıda zikretmiştik. Kur’ân’ın, gönderiliş maksadı insanları hidayete sevk etmek olduğuna göre bu yönüyle Kur’an en büyük şefaatiçidir. Hz. Peygamber, Kur’an’ın, âhiretteki şefaatiğini belirten hadisinde şöyle buyurmaktadır:

“Kur’ân’da otuz âyetlik bir sûre vardır ki, sahibi (okuyan) bağışlanıncaya kadar onun için şefaati eder. O sûre, Mülk sûresidir.”³⁸⁹

Hiz. Ali’den nakledilen ve konuya farklı bir açılım getiren, bir başka rivayete göre ise Kur’ân’ı ezberleyenlerin şefaati yetkisine sahip olacakları şöyle ifade edilmiştir:

³⁸⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 37.

³⁸⁹ İbn Mâce “Edeb”, 52.

“Kim Kur’ân’ı okur ve ezberlerse, bu kimse yakınlarından cehennemi hak etmiş on kişiye şefaathçi olur.”³⁹⁰ Hadisin farklı bir rivayetinde ise hafızın yüz kişiye şefaath edeceği ifade edilmiştir.

Tabi ki burada hafızların Kur’ân’ın emirleriyle amel etme şartı, göz ardı edilmemelidir. Zira Kur’ân’ı okuduğu halde onun emirleriyle amel etmeyenlere, lanet edileceği ifade edilmiştir:

Kur’ân’ın şefaathine dikkat çeken bir başka hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kur’an okuyun, çünkü o, kıyamet günü okuyucusuna şefaath edecektir. Özellikle Bakara ve Âli İmrân sûrelerini okuyun, çünkü bu iki sûre kıyamet günü iki bulut ve iki gölgelik olarak gelerek okuyucularına şefaath edecektir.”³⁹¹

“Kur’ân’dan bir sûre veya üç âyet okuyana bunlar şefaath edecektir. Bu şefaath sebebiyle o kişinin günahları bağışlanır.”³⁹²

Zikrettiğimiz hadisler, Kur’ân’ın şefaath edeceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şefaathin, dünyevî açıdan hidayete yöneltme iyiliğe sevk etme şeklinde gerçekleşeceği açıktır.

Kur’ân’ın şefaathıyla birlikte şahitliğine de dikkat çekilen bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kur’an, kıyamet günü okuyucusuna şefaath edecektir. Onun cennete girmesine vesile olacak ve onun hakkında şahitlik edecektir.”³⁹³

Kur’ân’ın şefaathini konu edinen hadisler, müminler için hayati öneme sahip olan bu kitapla, onların her zaman samimi ve yakın ilişki içerisinde olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

Okunmayı, anlaşılmayı ve yaşanmayı bekleyen bu ilâhî kitaba gösterilecek ilgi, özellikle onun mesajı karşısında ilgisiz kalan toplumlar açısından daha bir önem arz etmektedir. Kur’ân’ı okuma gayreti, onunla tesis edilecek sağlıklı bir birlikteliğin ilk adımını ve bu birlikteliğin devamını sağlayacak, zaruri bir başlangıcı ifade etmektedir. Dolayısıyla vahyi anlama ve hayata taşıma noktasın da gayret gösterenler için, Kur’ân’ın şefaath edeceğinin beyan edilmesi, İslâm’ın özüne uygun görünmektedir.

³⁹⁰ Tirmîzî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 13; İbn. Mâce, “Edeb”, 53

³⁹¹ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 42.

³⁹² İbn Mâce, “Edeb”, 52

³⁹³ Dârimî, “*es-Sünen*”, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, “Fedâilü’l-Kur’an”, 1.

6- Bazı Müminlerin Şefaati

Allah’a imanla şereflenmiş bu yönüyle inkarcılardan ayrı ve üstün bir konuma sahip olan müminlerin de şefaati edeceklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan birinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Kıyamet günü peygamberler, melekler ve müminler şefaati edecekler. Sonra cebbâr olan Allah, benim şefaati kaldı diyerek cehennem ateşinden bir avuç alacak ve onunla, yanan kavimleri cehennemden çıkaracaktır.”³⁹⁴

Kıyamet günü peygamberler ve meleklerin yanı sıra müminlerin de şefaati edeceğini beyan eden bu hadis, Asıl itibarıyla müminlerin şefaati bekleyen değil, şefaati edebilecek bir konuma yükselmelerini sağlayacak vasıflarla donanmaları gerektiğini ortaya koyarak, ümit vaat edici bir tavır sergilemiştir.

Benzer bir ümidi ifade eden, diğer bir hadis ise şu şekildedir: “Ümmetimden bir kişinin şefaati ile Tenim oğullarından daha fazla kişi cennete girecektir.” Denildi ki; ‘Ey Allah’ın Resulü! O kimse sizin dışınızda birisi midir?’ O da: ‘Evet benim dışımda birisidir.’ dedi.”³⁹⁵

Bir müminin, hadiste işaret edilen hedefi gerçekleştirebilmesi için yapması gereken şey, Kur’ân’ın işaret ettiği ve Hz. Peygamber’in bizzat yaşayarak ortaya koyduğu,³⁹⁶ Allah’ın rızasına ulaştıracak temel ilkelere tabi olmaktır. İşte bu doğrultuda yaşayan ve İslâm toplumunda model olarak bilinen Müslümanlar hakkında ki olumlu kanaatler, diğer bir deyişle şahitlik gerçekten önemlidir. Hadislerde, bu olumlu kanaatlere sahip olan müminlerin kıyamet günü, şefaati yetkisiyle diğer müminlere göre bir ayrıcalık kazanacağı ifade edilmiştir.

7- Bazı İyi Amellerin Şefaati

İnsanın bütün amelleri, ilâhî bir kayda geçmektedir. Bu çerçevede onun işlediği zerre miktarı bir iyiliğin veya kötülüğün kıyamet günü kendisini bulacağı,³⁹⁷ hatta işlediği kötülükler hakkında bazı organlarının aleyhine şahitlik yapacağı,³⁹⁸ Kur’ân’ın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu durumu ifade eden bir âyette, şöyle buyurulmaktadır:

³⁹⁴ Buhârî, “Tevhid”, 24.

³⁹⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 37.

³⁹⁶ el-Ahzâb 33/21.

³⁹⁷ ez-Zilzal 99/7-8.

³⁹⁸ Yâsîn 36/65.

“Onlar derilerine ‘niçin aleyhimize şahitlik yaptınız?’ derler. Derileri ise ‘bizi her şeyi konuşuran Allah konuştu’ derler.”³⁹⁹

Bu âyet, insanın işlediği kötü amelleri hakkında yine kendi derisinin aleyhte şahitlik yapacağını ortaya koymaktadır. Burada insana verilmek istenen asıl mesajın; onun mutlak bir gözetim altında olduğu, dolayısıyla dünyada iken yapıp ettikleri hakkında dikkatli olması gerektiğidir. dolayısıyla bu ifadeler, insanın kötülüklerden kaçınması noktasında caydırıcı bir özellik taşımaktadır.

Diğer taraftan bu gerçeğe paralel olarak, insanın iyi amellerinin de kendi lehine şehitlik yapması, ilâhî adaletin bir gereği olarak görülmelidir. Kur’ân’da ve bir çok hadiste insanın dikkati, salih amellere ve bunların kıyamet gününde ki işlevlerine çekilmektedir. Bu doğrultuda yukarıda da bir kısmını ifade ettiğimiz üzere, Kur’an tilavetine dair Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetlerin çokluğu, Kur’an okumaya teşvik etme niteliğinin yanında, onu anlayıp hayata taşımak suretiyle, müminlerin hayatlarını, Allah’ı hoşnut edecek salih amellerle donatmalarını isteme arzusunun neticesi olmalıdır. Kur’ân’ı doğru okuma çabası ise hem yaratıcının müminlerden istediği bir eylem hem de vahyin doğru anlaşılıp usulüne uygun olarak yaşanması için bir zorunluluktur. Bazı sûreleri okunmanın faziletine dair teşvik edici ifadeler, insanların dikkatini bu asıl kaynağa yöneltmekte ve Kur’ân’ı sürekli olarak müminlerin gündeminde tutarak, onun başka unsurlar tarafından gölgelenmesini engellemektedir.

Bunların dışında bazı hadislerde; kılınan namazın,⁴⁰⁰ tutulan orucun,⁴⁰¹ hatta dünyada iken bir müminin diğer bir mümine vereceği bir bardak suyun⁴⁰² kıyamet gününde şefaathçi olacağı, dolayısıyla yapılan her türlü iyiliğin sahibine yarar sağlayacağı ifade edilmiştir.

Bu bölümde incelediğimiz hadislerin de her biri, yukarıdakiler gibi ihtiva ettiği konunun önemini ortaya koymakta ve insanları ona teşvik etmektedir. Dolayısıyla bu dünyada yaptığı ibadetlerin, hatta küçük bir iyiliğin bile kıyamet gününde kendisine şefaath ederek yardım edeceğini bilen bir insan, bu konularda çok daha duyarlı olacak ve

³⁹⁹ Fussilet 41/21.

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I., s. 277; İbn Mâce, “Cenâiz”, 19.

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II. s. 174.

⁴⁰² İbn Mâce, “Edeb”, 8.

belki de yapılan iyiliklerin kötülükleri yok edeceği⁴⁰³ şeklinde Kur’ân’da da ifade edilen prensip gereği, bazı günahlarından kurtulmuş olacaktır

C- Şefaât Olunacaklar ve Özellikleri

Temelde Allah’ın irade ve iznine bağlı olan şefaatin; şefaât edecekler ve şefaât edilecekler olmak üzere iki yönü vardır. Şefaatin gerçekleşebilmesi için her iki tarafında taşınması gereken özellikler mevcuttur. Bu özelliklerin neler olması gerektiğine dair Kur’ân’ın öngördüğü vasıfları belirtmiştik. Hadislerde de, şefaât olunacakların taşınmaları gereken özelliklere dikkat çeken rivayetler bulunmaktadır.

Bu hadislerden her birinin Müslümanlar açısından hayati öneme sahip bir konuya işaret ettiği ve teşvik edici bir unsur taşıdığı görülmektedir. Lâ ilahe illallah diyenlerin, Kur’an okuyanların, Hz. Peygamber’e salat ve selam getirenlerin hatta bir bardak su ikram etmek şeklinde de olsa iyilik yapanların, şefaât olunacaklar arasında zikredilmesi, Hz. Peygamberin, ümmetinin dikkatini bu konulara çekme istediğini ortaya koymaktadır.

1- Büyük Günah Sahipleri

Şefaatte ilgili en fazla tartışmaların yaşandığı konu büyük günah işleyenlere “mürtekib-i kebîre” şefaât edilip edilmeyeceği hususu olmuştur. Bu çerçevede Ehl-i sünnet ile Mu’tazile arasında ciddi tartışmalar ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Büyük günah ifadesi, Allah’ın ve Hz. Peygamber’in kesin olarak yasakladığı, işlendiği takdirde yapana dünyada iken had gerektiren, âhirete yönelik şiddetli tehditler içeren, imana zarar veren hatta lanetlenmeyi gerektiren fiiller için kullanılmıştır.⁴⁰⁴ Diğer bir görüşe göre, Allah’ın yasakladığı her şey büyük bir günâhtır. Ayrıca ısrar edilen küçük günahların, büyük günaha dönüşeceği de belirtilmiştir.⁴⁰⁵

Bir hadiste Hz. Peygamber’in, helak edici olarak nitelendirdiği yedi şeye dikkat çektiği görülmektedir. Bunlar: Allah’a şirk koşturmak, sihir yapmak, Allah’ın haram

⁴⁰³ Hûd 11/114.

⁴⁰⁴ Zehebî, *Kitâbü'l-Kebâir*, (çev. Bilal Uzun) İstanbul: Hak yayınları, ts., s. 9.

⁴⁰⁵ Nesefî, *Akâidü'n-neseî*, (çev. H. Tahsin Feyizli), İstanbul, 1988, s. 60.

kıldığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, masum bir kadına zina iftirasında bulunmak.⁴⁰⁶ şeklinde sayılmıştır.

Büyük günahların sayısı hakkında farklı tasnifler bulunmaktadır. Bu konuda Ebû Tâlib el-Mekkî'nin tasnifi meşhurdur. Buna göre büyük günahlar 17 tane olup, gruplandırılması şöyledir: Dört tanesi kalbin amellerine ait olup; Allah'a şirk koşturmak, günahı ısrar etmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek ve Allah'ın azabından kendini emin saymaktır. Dört tanesi dilin amelleriyle ilgilidir; yalan şahitlik, evli kadına iftira etmek, yemin-i gamus (bilerek yalan yere yemin etmek) ve sihir yapmaktır. Üç tanesi mideye yöneliktir; sarhoş edici içecek içmek, yetim malı ve bile bile faiz yemektir. İki tanesi namus hakkındadır; zina yapmak, livata (eşcinsellik) yapmak. İki tanesi elin amellerine bağlıdır; bunlar haksız yere cana kıymak ve hırsızlık yapmak. İki tanesi de ayaklara ait günahlardır; cihada için seferberlikten ve Allah için yapılan savaştan kaçmaktır. Bir tanesi ise bütün bedene ait günahıdır; o da ana-babaya âsî olmaktır.⁴⁰⁷

Zehebî ise büyük günahları yetmiş altı olarak tespit etmiştir.⁴⁰⁸ Bir çok İslâm âlimi benzer tasnifler yapmış ve bunlardan büyük günahların sayısını hadislere dayanarak iki yüze kadar çıkaranlar olmuştur.

Görüldüğü gibi büyük günah kavramının içi Kur'an ve hadislerden hareketle doldurulmaya çalışılmış, farklı görüşler olmakla birlikte üzerinde ittifak edilen bir çerçeve oluşmuştur. Konunun imanla irtibatlandırılması bu çerçevedeki tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Aslında "mürtekeb-i kebîre" büyük günah sahiplerinin, şefaitle ilgili tartışmaların odak noktalarından birisini oluşturması da bu sebebe dayanmaktadır.

Hiz. Peygamber'in şefaatinin büyük günah sahiplerine olduğu bir hadiste şöyle ifade edilmiştir: "Benim şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenleredir."⁴⁰⁹

Bu hadisin sıhhati hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle Mu'tezile âlimleri, hadisin sahih olmadığını iddia etmiş, ahad hadislerin bu konuda delil kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Günümüzde yapılan çalışmalarda da bu hadise

⁴⁰⁶ Buhârî, "Vesaya", 23, "Hudud", 44.

⁴⁰⁷ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, İzmir: Nil Yayınları, 1994, s. 321

⁴⁰⁸ Zehebî, *a.g.e.*, s. 9-149.

⁴⁰⁹ İbn Mâce, "Zühd", 37; Tirmîzî, "Kıyame", 1.

ve Ehl-i sünnetin büyük günah sahiplerine şefa'at edileceği hakkındaki görüşüne ciddi eleştiriler yapılmıştır.⁴¹⁰

Ayrıca hadislerde ifade edilen Ehl-i sünnetinde ısrarla savunduğu büyük günah sahiplerine şefa'at konusu, Kur'ân'ın âhiret hayatına dair öngördüğü temel ilkeler açısından problemli görünmektedir.

2- Günah ve Sevabı Eşit Olanlar

İnsanlar, âhirette, dünyada iken yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Bu hesap verme işi, mahiyetini Allah'ın bilebileceği bir terazide amellerin tartılması şeklinde gerçekleşecek. Kur'ân'da da ifade edildiği üzere⁴¹¹ sevabı ağır gelenler cennete, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir. Sevap ve günahı eşit olanlar ise bir rivayete göre cennetle cehennem arasındaki "A'râf" denilen bir yerde bekletilecekler. Bu kişilerin özelliklerinden bahisle Kur'ân'da şöyle buyrulur: "İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete girmedikleri halde girmeyi umarak cennet ehline: 'Selâm size!' diye seslenirler. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de: 'Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler."⁴¹² Bunların sevap ve günahı eşit olanlar olup olmadığı ihtilaflı olmakla birlikte genel kabul bu doğrultudadır.⁴¹³

Bu insanların akıbetleri hususunda Kur'an, cennete girmeyi umdukları ifadesini kullanmaktadır. Hz. Peygamber ise kendisine, gerçekten terazi ve amellerin tartılması hakkında ki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Sübhane'llah! Terazi vardır. Her insanın ameli tartılacak, hasenâtı (sevabı), seyyiâtı (günahı)'ndan fazla ise cennet ehlinden, seyyiâtı, hasenâtından fazla ise cehennem ehlinden olacaktır. Şayet bunlar eşit ise o kimse sıratı tutulur. Ben şefa'at edinceye kadar A'râf'ta kalır. Şefa'atimle onlar da cennete girerler."⁴¹⁴

⁴¹⁰ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 76. bk. Süleyman Uludağ, bu hadisin sahih olmadığı, Mu'tezile'ye karşı anti tezi güçlendirmek maksadıyla ortaya atılmış görüntüsü verdiği kaydını düşmüştür.

⁴¹¹ el-A'râf 7/8-9.

⁴¹² el-A'râf 7/46-47.

⁴¹³ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 43.

⁴¹⁴ Suyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fî ehâdisi'l-mevzûa*, Mısır, 1317. s. 444.

Hadiste günah ve sevabı eşit olanlara Hz. Peygamber'in şefaati edeceği ifade edilmektedir. Ancak ravilerinden birisinin, yalancılıkla itham edilmesi sebebiyle bu hadisin sahih olmadığı yönünde görüşler nakledilmiştir.⁴¹⁵

3- Kelime-i Tevhidi Söyleyenler

Sahih hadislerde, şefaatten faydalanabileceklerin özelliklerinin en başında şirkten uzak olma şartı gelmektedir. Zaten şirkin en büyük günah olduğu ve asla bağışlanmayacağı bunu dışındaki günahları ise Allah'ın dilediğine bağışlayacağı, Kur'an'da açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴¹⁶

Hz. Peygamber'in, Kur'an'a aykırı bir görüş beyan etmesi düşünülemez. Dolayısıyla şefaatten istifade edeceklerin başında, tevhidi en özlü şekilde ifade eden, "Lâ İlahe İllallah" diyenlerin gelmesi çok doğaldır. Tabi ki bu lafzı, sadece dil ile söyleyenlerin değil, kalbiyle samimi olarak bunu tasdik edenlerin kastedildiği açıktır. Hatta Kur'an'ın, şefaatten istifade edebilme şartları noktasında ortaya koyduğu "hakka şahitlik etmek",⁴¹⁷ "sözünden hoşnut olmak",⁴¹⁸ "razı olunanlardan olmak"⁴¹⁹ gibi özellikler çerçevesinde, burada "Lâ İlahe İllallah" sözünü bir hayat biçimi haline getirenlerin kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kıyamette şefaatine en çok layık olacak kimdir? şeklinde yöneltilen soruya, Hz. Peygamber: "Kıyamet günü benim şefaatiye en ziyade layık olan kimse, samimi olarak ve içinden gelerek 'Lâ ilâhe illallah' diyendir"⁴²⁰ cevabını vermiştir. Başka bir hadiste ise: "Şefaati, Allah'a ortak koşmadan ölenleredir."⁴²¹ buyurmuşlardır.

4- Kur'an Okuyanlar

Doğru bir şefaati, anlayışı kazanma yönünde inananlara rehberlik edecek hususlardan biri de Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın şefaatiyle ilgili ortaya koyduğu ifadelerdir. Şefaatin kazanımlarından istifade edebilmek için sahip olunması gereken vasıflara dikkat çeken bu ibarelerde, Kur'an'ı okumaya, onunla barışık, tanışık olmaya

⁴¹⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 444.

⁴¹⁶ En-Nisâ 4/116.

⁴¹⁷ ez-Zuhrûf 43/86.

⁴¹⁸ Tâhâ 20/109.

⁴¹⁹ en-Necm 53/26.

⁴²⁰ Buhârî, "İman", 34, "Rikak", 50.

⁴²¹ Müslim, "Birr", 24.

ve onun getirdiği prensipler doğrultusunda bir hayat yaşamaya vurgu yapılmaktadır. Hz. Peygamber, Kur’ân’ın bu doğrultuda kendisini okuyanlara şefaathedeceğini şu ifadelerle ortaya koyar: “Kur’ân-ı Kerîm’i okuyun. Zira Kur’an, kendini okuyanlara kıyamet günü şefaathçi olarak gelecektir. ‘Zehrâveyn’i yani Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyun! Çünkü onlar kıyamet günü, iki bulut veya iki gölge veya saf tutmuş iki grup kuş gibi gelecek, okuyucularını müdâfaa edeceklerdir. Bakara suresini okuyun! Zira onu okumak berekettir. Terki ise pişmanlıktır. Onu tahsil etmeye sihirbazlar muktedir olamazlar.”⁴²²

Benzer, başka bir hadiste ise şöyle buyrulur: “Kur’ân-ı Kerîm’de, otuz âyetlik bir sûre vardır. Bu sûre kendisini okuyan kimseye (kıyamet günü) şefaath eder ve Allah’ın, onu affetmesini sağlar. Bu sûre “Tebârekellezî bi-Yedihi’l-Mülk’tür.”⁴²³ Ebü Dâvud’daki rivayette: “Okumak suretiyle arkadaşlığını kazanan kimseye sûre şefaath eder.” ibaresi geçmektedir.

Başka bir hadiste ise daha ileri bir noktaya, okumakla kalmayıp, Kur’ân’ın helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kabul etmenin gerektiğine ve bunu yapanların şefaath edilmenin ötesinde, yakınlarına şefaath edebilecek bir konuma yükselebileceklerine dikkat çekiliyor.

“Kim Kur’ân’ı okur, ezberler, helâl kıldığını helâl, haram kıldığını haram kabul ederse Allah, o kimseyi cennete koyar. Ayrıca hepsine cehennem şart olmuş bulunan ailesinden on kişiye şefaathçi kılınır.”⁴²⁴

İlk bakışta hadislerin müminleri, Kur’an okumaya teşvik edici bir mesaj taşıdığı anlaşılıyor. Vahyin doğru anlaşılması yönünde, Kur’ân’ı okumak muhatapları için hayatî bir zorunluluktur. Kur’ân’ın emrine paralel olarak, bazı sûreleri okumanın faziletine dair beyan edilen hadisler, insanların dikkatini bu asıl kaynağa yöneltmekte ve onun diriltici emirlerini hayata taşımanın sağlayacağı kazançlara dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kur’ân’ın okuyanlara şefaathedeceği müjdesini, vahiy merkezli bir hayat yaşama yönünde nebevi bir teşvik olarak değerlendirebiliriz.

⁴²² Müslim, “Müsâfirin”, 252.

⁴²³ Ebü Dâvud, “Salat”, 327, “Ramazan”, 10; Tirmîzî, “Sevâbu’l-Kur’an”, 9.

⁴²⁴ Tirmîzî, “Sevâbu’l-Kur’an”, 13.

5- Ezan Duasını Okuyanlar

İslâm'ın temel ibadetlerinden namaza çağrı olan, ezana dikkat çeken bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kim ezanı işittiği zaman: ‘Ey bu eksiksiz davetin ve kılınan namazın sahibi olan Allahım! Muhammed’e, vesîleyi ve fazîleti ver. onu, vaad ettiğin üzere, ‘makam-ı mahmûd’a ulaştır.’ derse, ona kıyâmet günü mutlaka şefaati helal olur.”⁴²⁵

Bu hadis doğrultusunda günde beş defa okunan ezanın ardından yapılan ezan duası, şefaati beklentisini sürekli olarak müminlerin gündeminde tutmuştur. Ayrıca hadis, ezan duasını okuyanlara şefaati vaad etmekle birlikte, aslında şefaati olgusunun şefaati edecekler ve edilecekler açısından garanti edilmiş bir durum olmadığını, tamamıyla Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber, bu konuda ümmetinin duasını talep etmektedir.

Bu doğrultuda nakledilen, şefaatin Hz. Peygamber açısından dahi garanti değil bir umuttan ibaret olduğunu ifade eden diğer bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Ezanı işittiğiniz zaman müezzinin söylediğini aynen (kelime kelime) tekrar edin. Sonra bana salat ve selam okuyun. Zîra kim bana salat ve selam okursa Allah da ona on misliyle rahmet eder. Sonra benim için “vesîle”yi talep edin. Zîra o, cennete bir makamdır ki, mutlaka Allah'ın kullarından birinin olacaktır. Ona sahip olacak kişi, ben olmamı ümit ediyorum. Kim benim için Allah'tan vesîle'yi talep ederse, şefaati kendisine vacip olur.”⁴²⁶

6- Ehl-i Tevhidin Cenaze Namazını Kıldıkları

Cenaze namazı, bir müminin din kardeşine karşı son görevidir. Bu görevin önemini ortaya koyan bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: “Bir müslüman ölür, cenaze namazına Allah'a şirk koşturmayan kırk kişi katılırsa, Allah, bunların onun hakkındaki şefaati mutlaka kabul eder.”⁴²⁷ Konuya dair başka bir rivayette namaz kılanların sayısı yüz olarak ifade edilmiştir.⁴²⁸

⁴²⁵ Buhârî, “Ezan”, 8; Ebû Dâvud, “Salât”, 28; Tirmizî, “Salât”, 157; Neseî, “Ezan”, 38; İbn Mâce, “Ezan”, 4.

⁴²⁶ Müslim, “Salât”, 11; Ebû Dâvud, “Salât”, 36; Neseî, “Ezan”, 33; Tirmizî, “Salât”, 154; İbn Mâce, “Ezan”, 4.

⁴²⁷ Müslim, “Cenâiz”, 59; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 45.

⁴²⁸ Müslim, “Cenâiz”, 58; Tirmizî, “Cenâiz”, 40; Neseî, “Cenâiz”, 78.

Cenaze namazı kılanların, cenazeye şefaati edeceklerini ifade eden hadisler, Müslümanları cenazeye karşı son görevlerini yerine getirmeye, bundan dolayı meydana gelecek faydadan istifade etmeye çağırılmaktadır. Şu rivayette bu hususu dikkatlere sunmaktadır:

“Bir Müslüman ölür ve üzerine, Müslümanlardan üç saf namaz kılsa, Allah şefaati mutlaka vacip kılar.” Hadisin ravisi Malik’in, cenazeye katılanların az olması halinde, bu hadis sebebiyle cemaati üç saf taksim ettiği nakledilmiştir⁴²⁹

Kamil bir mümin olmanın şartlarından birisi de insanlarla iyi ilişkiler kurmaktır. Bu açıdan cenaze namazı kılan, dua edenlerin sayısının çokluğu, ölen kişinin iyiliğine işaret sayılmıştır. Bundan dolayı hadiste çokluğu ifade eden kırk, yüz gibi rakamlar kullanılmıştır. Cenaze namazına katılacakların, Allah’a şirk koşmayan, tevhide inanan kimseler olması gerektiğinin vurgulanması, cenaze için bu şahitliğin ve duanın önemini ortaya koymaktadır.

7- Medine’de Ölenler

Medine şehri İslâm tarihi içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Mekke müşrik toplumunun inananlara hayat hakkı tanımadığı, inandıklarını yaşamalarına müsaade etmedikleri bir dönemde, Hz. Peygamber’e ve ona inananlara kucak açan, onları barındıran bir şehirdir. Böyle önemli bir görevi icra eden, bu şehrin değerini artırmak ve burada yaşayan insanlara karşı vefâ gereği olarak Hz. Peygamber, Medine’nin meşakkatlerine sabırlı olmanın şefaati edilmek gibi bir mükafatının olacağını şöyle ifade etmiştir: “Medine’nin sıkıntı ve meşakkatlerine ümmetimden sabır gösteren herkese, kıyamet günü şefaatiçi ve hayır ameline şahit olacağım.”⁴³⁰

Medine’de yaşamanın ve orada ölmenin bir ayrıcalık olacağını ifade ederek, inananların bu şehre ilgilerini artırma hedefi taşıyan başka bir metin ise şu şekildedir: “Medine’de ölmeye muktedir olan orada ölsün. Zira ben, orada ölene şefaati ederim.”⁴³¹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu tür hadisleri, şefaatin kapsamını belirlemeye yönelik değil, bahsettiği konuya teşvik amacı taşıdığı şeklinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Kendisinin şefaati noktasında bile, konuyu

⁴²⁹ Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 43; Tirmîzî, “Cenâiz”, 40.

⁴³⁰ Müslim, “Hacc”, 484; Tirmîzî, “Menakib”, 3913.

⁴³¹ Tirmîzî, “Menakib”, 68.

Allah'ın izni çerçevesinde değerlendiren,⁴³² Hz. Peygamber'in, şefaatin kazanımlarından istifade etmeyi tek bir sebebe bağlaması ya da inananların böyle bir anlayışın içine girmeleri beklenemez.

Hz. Peygamberin, şefaati hak edecekler ve bunların sahip olmaları gereken özelliklere dair ortaya koyduğu hadisleri değerlendirmeye çalıştığımız bu bölümde, her bir hadisin Müslümanlar açısından hayati öneme sahip bir konuya dikkat çektiği ve onu teşvik ettiği anlaşılmaktadır. “Lâ ilahe illallah” diyenler, namazı ilan eden ezan, dolayısıyla İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz konusunda duyarlı olanlar, birbirlerine bir bardak suyla da olsa ikram edenler, cenaze namazında olduğu gibi birbirlerine hayır duada bulunanlar, v.s. gibi hususlar, zaten İslâm'ın bir Müslüman kazandırmaya çalıştığı özellikler arasındadır. Yukarıda incelediğimiz hadisler, dikkat çektiği konular itibariyle, inananları daima iyilik yapmak ve iyilerden olmak için bilinçli olmaya sevk etmek, sonunda da zaten şefaatin ötesinde onların dünyada ve âhirette, bir takım ilâhî lütuflara ulaşmalarını sağlayacak, temel ilkeler koyma amacı taşımaktadır.

IV. MEZHEPLERE GÖRE ŞEFAAT

Bu bölümde İslâm düşünce tarihindeki şefaitle ilgili farklı görüşleri ve bu çerçevede öne sürülen delilleri, ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Şefaitle ilgili temel iki yaklaşımı temsil eden, Ehl-i sünnet ve Mu'tezile çerçevesinde konuyu değerlendirip, prensipte bu iki görüşle örtüşen ancak detayda farklılaşan diğer görüşleri ise ayrı bir başlık altında ele alacağız.

A- Ehl-i Sünnet'te Şefaât

Ameli imandan bir cüz saymayan Ehl-i sünnet inancına göre iman, kalbin tasdikinden ibarettir.⁴³³ Kur'ân'da, imanla amelin birbirinden ayrı şeyler olarak ifade edilmesini,⁴³⁴ kadınların hayızlı oldukları zamanlarda, üzerlerinden bazı ibadetlerin mükellefiyeti düşmesine rağmen iman mükellefiyetinin düşmeyişi delil olarak

⁴³² Buhârî, “Ezan”, 8; Ebû Dâvud, “Salât”, 28; Tirmizî, “Salât”, 157; Neseî, “Ezan”, 38; İbn Mâce, “Ezan”, 4.

⁴³³ Bâkullânî, *a.g.e.*, s. 346.

⁴³⁴ Yûsuf 12/17; el-Mâide 5/41; el-Hucurât 49/14; el-Mücâdele 58/22.

gösterirler.⁴³⁵ Ehl-i sünnete göre günahlar kalbin üzerine konan tozlar gibidir. İnkâr olmadıkça imana zarar vermez. Lakin haramı helal, helali haram kabul etmek imana zarar verir.⁴³⁶ Görüldüğü gibi Ehl-i sünnete göre inkâr olmadığı sürece, büyükte olsa günah işlemek imana zarar vermez.

Mu'tezile'nin büyük günah işleyenleri "fâsık" olarak nitelendirmesine, fâsığın da iman dairesinin dışına çıktığı yönündeki görüşüne, Kur'ân'dan getirdikleri delillerle karşı çıkmışlardır.⁴³⁷ Ayrıca "seyyie" ve "fısk" ifadelerinden küfrün çıkarılamayacağını ifade etmişler, zina, hırsızlık gibi haddi gerektiren bir günahı işleyen mümine, bu hadler uygulandıktan sonra, onların cenazelerine Müslüman hukukunun uygulanmasını delil getirmişlerdir.⁴³⁸

Aslında Ehl-i sünnet âlimleri, büyük günah sahibi müminlerin tevbe etmiş olsun veya olmasın bağışlanabileceği tezini savunmuşlar, ama bu bağışlamanın Allah'ın üzerine vacip değil O'nun meşfetiyle alakalı olduğunu kabul etmişlerdir.⁴³⁹ Bununla birlikte Allah'ın rızasını kazanmak için salih amellerin gerekliliği beyan edilmiştir.⁴⁴⁰

Dolayısıyla bu görüş sahipleri, Kur'ân'dan getirdikleri delillerle, şirk dışındaki büyük günahların, Allah'ın dilemesine bağlı olarak bağışlanabileceği tezini savunmuşlardır.⁴⁴¹ Mu'tezile ve Hâricîler'in büyük günah sahiplerine karşı katı tutumunun, Ehl-i sünnet tarafından, Allah'ın rahmeti çerçevesinde yumuşatıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin, mağfiret veya şefaet yoluyla bağışlanması caiz görülmüştür. Dolayısıyla bu yaklaşım, kendinden veya bir takım haricî etkenlerden dolayı günahkâr olan insanın, bağışlanma ümidini canlı tutmakta, mağfiret ya da şefaet vasıtasıyla cennete gitme yolunu açmaktadır.

Bu arada Mu'tezile'nin, şefaet talebiyle dua etmenin büyük bir günah olduğu yolundaki eleştirisine, şefaet ve mağfiret talebinin paralellliğini delil getirmişlerdir. Buna göre Allah'ın mağfiretini talep etmekten dolayı hiç kimse büyük günah işlemekle suçlanamayacağı gibi, şefaet talebinde bulunan kişiye de böyle bir suçlamanın

⁴³⁵ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 216

⁴³⁶ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 263.

⁴³⁷ en-Nisâ 4/150-151.

⁴³⁸ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 213

⁴³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Fetullah Huleyf), İstanbul, 1981, s. 324; Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 356.

⁴⁴⁰ Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 371.

⁴⁴¹ en-Nisâ 4/31-48; en-Necm 53/92; et-Tevbe 9/72; ez-Zümer 39/53.

yöneltilmesi doğru olmayacaktır.⁴⁴² Ayrıca hasta birisinin, şifa için ilaç talep etmesi nasıl hastalığı istediği anlamına gelmezse, şefaati talep edenin de günah işlemeyi istediği şeklinde anlaşılmasının yanlış olacağı ifade edilmiştir.⁴⁴³ Dolayısıyla şefaati kabul etmek, Mu'tezile'nin zannettiği gibi insanları günah işlemeye teşvik eden bir unsur değil, insanın günahın ağırlığı altında psikolojik olarak ezilmesini önleyen bir kurtuluş ümididir.⁴⁴⁴ Zaten şefaati hak etmek için gerekli görülen, "kelime-i tevhidi söylemek", "Kur'an okumak", "cenaze namazı kılmak", "iyilik yapmak", "ezan duası okumak" gibi prensipler, günah ve günaha teşvik sayılamayacağı gibi, İslâm'ın bizzat emrettiği hususlardır.

Ehl-i sünnet anlayışına göre, Hz. Peygamber'in şefaati icma ile sabittir.⁴⁴⁵ Aynı anlayışa göre, Allah'ın rızasını kazanmış, diğer bazı zatların şefaatiyle de günahkârların bağışlanacağı kabul edilmiştir.⁴⁴⁶

Hz. Peygamber'in şefaatinin, ister cennetlik ister cehennemlik olsun herkesi kapsadığı, bu şefaatin umûmî olduğu ifade edilmiştir. Ehl-i sünnet, "Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!",⁴⁴⁷ "Şüphesiz Rabbin sana verecek sen de hoşnut olacaksın."⁴⁴⁸ şeklinde ki âyetleri, Hz. Peygamber'in şefaatine delil saymıştır.⁴⁴⁹

Ayrıca Ehl-i sünnet, "Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz."⁴⁵⁰ âyetinin, Allah'ın izniyle yine O'nun izin verdiği kişilere, meleklerin de şefaati edeceğinin delili olduğunu kabul etmiştir.⁴⁵¹

Kur'ân'da, şefaatin gerçekleşmesinin Allah'ın iznine bağlı olduğunu,⁴⁵² bu iznin de ancak rızasını kazanan ve iman ehli olanlara verileceğini⁴⁵³ bildiren âyetlerden

⁴⁴² Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 376.

⁴⁴³ Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsıt*, Beyrut, 1989, V, s. 161.

⁴⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 506-513; Şerafettin Gölcük-Süleyman toprak, *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1991, s. 397.

⁴⁴⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, I, s. 177.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 365.

⁴⁴⁷ Muhammed 47/19.

⁴⁴⁸ ed-Duhâ 93/5.

⁴⁴⁹ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 171; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (çev. Ahmet Serdaroglu), İstanbul:Bedir Yayınevi, 1975, IV, s. 445.

⁴⁵⁰ en-Necm 53/26.

⁴⁵¹ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 231.

⁴⁵² es-Sebe' 34/23.

⁴⁵³ el-Enbiyâ 21/28; en-Necm 53/26.

yola çıkarak Ehl-i sünnet, bu âyetlerde belirtilen özellikleri taşıyanların şefaati hakkına sahip olacakları ve bunların da ancak tevhid inancına sahip, razı olunan kişilere şefaati edebilecekleri görüşünü benimsemiştir.⁴⁵⁴

Diğer taraftan, Mu'tezile'nin şefaati sadece cennetliklere hasreden görüşüne katılmayan Ehli sünnet âlimleri, şefaatin cennetliklerin yanında, büyük günah işleyip cehennemli hak etmiş olan müminleri de kapsadığını iddia etmişlerdir.⁴⁵⁵

Bu bilgiler doğrultusunda Ehl-i sünnetin, şefaati hakkındaki görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- İnsanların mahşer gününün şiddet ve sıkıntılarında kurtulmaları için, Hz. Peygamber'e mahsus olmak üzere, bütün insanları kapsayan umumi şefaati "şefaati-i Uzmâ" gerçekleşecektir.
- 2- İyilik ve kötülükleri eşit olan Â'râf'takilerin cennete girmeleri için şefaati edilecektir.
- 3- Müminlerden bir topluluğun cennete girmeleri için şefaati edilecektir.
- 4- Cennetliklerin, cennetteki derecelerinin yükseltilmesi için de şefaati olacaktır.
- 5- Müminlerden bir grubun cennete hesapsız olarak gitmeleri için şefaati olacaktır.
- 6- Bazı salih ameller, sahiplerine şefaati edecektir.
- 7- Büyük günah sahipleri hakkında şefaati gerçekleşecektir.
- 8- Şefaati, kalbinde hardal tanesi kadar imanı olanlar cennete gireceklerdir.

B- Mu'tezile'de Şefaati

Mu'tezile, bütün yorumlarında olduğu gibi şefaati kavramını da beş temel esası çerçevesinde değerlendirmiştir. Tevhid konusundaki aşırı hassasiyeti, şefaati talebini dahi şirk olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Şefaati olgusunu, "el-va'd ve'l-va'îd" görüşü doğrultusunda anlamlandırarak, insanların bu dünyada yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin karşılığını tam olarak göreceğini prensip olarak kabul etmiştir. Buna göre âhîret hayatında, gerek Allah'ın lütfu ve mağfireti, gerekse peygamberlerin, Allah katında günahkârlar lehine yapacakları ümit edilen şefaati girişimini şiddetle

⁴⁵⁴ Bâkılânî, *a.g.e.*, s. 336.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 365; Ebû Hanîfe, *a.g.e.*, s. 58.

reddetmiştir. Çünkü Mu'tezileye göre sevapların karşılığı olarak mükafat Allah'ın "va'd"i, günahların karşılığı olarak cezalandırma da, O'nun "Vaid"idir. Bu Kur'an'la sabit olduğu gibi, akla da uygun bir görüştür.⁴⁵⁶

Mu'tezilenin, şefa'at anlayışının şekillenmesinde, ameli imandan bir cüz gören anlayışı tesirli olmuştur. Zira onlara göre uhrevî hayatta cezadan kurtulup, mükafata nâil olmak ancak iman edip salih ameller işlemekle mümkün olacaktır.⁴⁵⁷

İmanı, farzların edası ve haramlardan kaçınmak olarak gören Mu'tezile, namazın terkini imanın parçalanması, dolayısıyla iman yokluğu olarak kabul etmiştir.⁴⁵⁸ İman konusundaki bu görüşleri sebebiyle onlar, şefaati, cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi noktasında prensip olarak kabul etmekle birlikte, Ehl-i sünnetin anladığı şekliyle büyük günah sahiplerine şefaati reddetmiştir.⁴⁵⁹ Hatta şefa'at talebinde bulunmayı, şefa'at için dua etmeyi bile şirk olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁶⁰

Mu'tezile, bir taraftan "şefa'atim, ümmetimden büyük günah sahiplerinedir"⁴⁶¹ hadisinin ahad yolla geldiği ve zan ifade ettiğini, zan ifade eden bir nassla da hüküm verilemeyeceğini savunurken, öbür taraftan "Koğuculuk eden cennete giremez."⁴⁶², "Kendini demirle, zehir içerek, dağdan atarak öldüren cehennemde ebedi olarak kalacaktır."⁴⁶³ şeklindeki benzer özellikler taşıyan hadisleri görüşlerine delil olarak kullanmaktan da geri durmamıştır.⁴⁶⁴

Bütün bu açıklamalarla, Mu'tezile'nin, şefa'at hakkındaki görüşlerinin, "el-va'd ve'l-va'id" prensibi çerçevesinde şekillendiği, büyük günah işleyen bir kişinin âhiretteki durumunu ise ameli imandan bir cüz sayan görüşleri doğrultusunda değerlendirdikleri açığa çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla onlar özellikle inkârcılar ve müşrikler hakkında nâzil olduğunda şüphe olmayan, "artık onlara şefa'atçıların şefaati fayda vermez."⁴⁶⁵,

⁴⁵⁶ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 609.

⁴⁵⁷ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 706.

⁴⁵⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 727.

⁴⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, Mısır, 1990, I, s. 56; Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s. 44

⁴⁶⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 690.

⁴⁶¹ Tirmizî, "kıyame", 11.

⁴⁶² Müslim, "İman", 45.

⁴⁶³ Müslim, "İman", 47.

⁴⁶⁴ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 673.

⁴⁶⁵ el-Müddessir 74/48.

“zalimler için hiçbir şefaati yoktur.”⁴⁶⁶ âyetlerini, şefaati konusunda kendi görüşlerine delil olarak göstermişlerdir.⁴⁶⁷

Ayrıca Mu'tezile, cennet veya cehenneme gittikten sonra buralardan çıkışın imkânsız olduğunu, dolayısıyla büyük günah sahibinin cehenneme gittikten sonra oradan çıkmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Aksi düşüncenin, Allah'ın vaîd'ine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Bu yaklaşıma göre, büyük günah sahibinin, tevbe dışında başka bir kurtuluş ümidinin kalmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸

Mu'tezile'nin, büyük günah sahipleri için şefaati reddetme gerekçelerinden birisi de, böyleleri için şefaati kabul etmenin, günahı tasvip etmek ve ona teşvik etmek anlamına geleceği görüşüdür.⁴⁶⁹

Onlara göre günah işlemekte ısrarlı olan, büyük günahından dolayı tevbe etmeden ölenlerle, itaat ve sevabı silinenler -ki büyük günahından dolayı tevbe etmeyenlerin iyi amellerinin silineceği görüşü hakimdir-⁴⁷⁰ kesinlikle şefaatten istifade edemeyeceklerdir.⁴⁷¹

Netice olarak Mu'tezile, şefaati peygamberin ümmetine bir ikramı olarak değerlendirip, prensipte kabul etmekle birlikte, şefaati sadece cennettekilerin derecelerinin yükseltilmesine mahsus görerek ve büyük günah sahibinin de şefaatten kesinlikle istifade edemeyeceğini benimseyerek, şefaatin kapsamı konusunda Ehl-i sünnetten ayrılmıştır.

C- Diğer Mezheplerde Şefaati

Olayları zâhirine göre değerlendirip, aşırı görüşler ortaya koyan Hâricîlerin, düşünce yapısının, Hz. Osman'ın hicri 35 yılında şehit edilmesiyle gelişen “Hakem Olayı” ve bu olaydan sonra ortaya çıkan fikrî hareketler çerçevesinde şekillendiği bilinmektedir. Kur'ân'ın hükümlerinin açık olduğu, insanların bütün ihtiyaçlarını karşılayacağı, Kur'ân'ın emirlerinin dışına çıkmamanın imandan da çıkmaya sebep olacağı esaslarını temelde benimseyen Hâricîler, ameli imandan bir cüz gören anlayışları

⁴⁶⁶ el-Bakara 2/280. Şefaatin aleyhine görünen âyetler için ayrıca bk. el-Bakara 2/48-123- 254; eş-Şuarâ 26/100; ez-Zümer 39/19.

⁴⁶⁷ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 699-701; Râzî, *a.g.e.*, VII, s. 558.

⁴⁶⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 667.

⁴⁶⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 650.

⁴⁷⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 632.

⁴⁷¹ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 688.

sebebiyle, tevbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin cehennemden çıkamayacaklarını, bunlar için mağfiret ve şefaatin de geçerli olmayacağını iddia etmişlerdir.⁴⁷²

Hâricîler, ümmet-i Muhammed'den büyük günah sahiplerinin kâfir olduğunu ve ebedi olarak cehennemde kalacaklarını, onlar için mağfiret ve şefaatin olmayacağını savunmuş ve buna da İblis'in küfrünü delil olarak göstermişlerdir. Büyük günah sahiplerinin ebedi olarak cehennemde kalacaklarını benimsemekle birlikte onların cezalarının kâfirlere göre daha hafif olacağını savunmuşlardır.⁴⁷³ Hâricîlerin dört ana fırkasından biri olan Ezârika ise, büyük günah işleyenleri, hem Allah'a hem de başkasına ibadet ettikleri gerekçesiyle müşrik olarak nitelendirmiştir.⁴⁷⁴

Hâricîlerin günahkârlara şefaati reddeden genel görüşünün aksine İbâdiye kolunun, mahşer günü Hz. Peygamber'in yapacağı umumî şefaati kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine İbâdiye fırkası, büyük günah işleyenlerin müşrik olacağı görüşünü de reddederek, onları muvahhid olarak kabul etmiştir.⁴⁷⁵

Görüldüğü üzere Hâricîler, cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi ve sadece İbâdiye kolunun benimsediği mahşer günündeki umumî şfaat dışındaki, bütün şfaatleri reddetmiş ve büyük günah sahiplerinin, tevbe dışında gerek mağfiret gerekse şfaat yoluyla bağışlanma imkanlarının olmadığını kabul etmiştir.

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan, mezheplerden biri de Mürcie'dir. İmanı amelden ayrı olarak düşünen bu görüş sahipleri, büyük günah işleyenleri mümin olarak kabul etmişlerdir. Mürcie, "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."⁴⁷⁶ Âyetini görüşlerine delil getirmişlerdir. Mürcie âlimleri, büyük günah sahipleri hakkında nihaî hükmün Allah'a ait olduğunu, dilediğini cennete dilediğini cehenneme koyacağını ifade etmişlerdir. Buna göre Mürcie, büyük günah işleyenlerin ebedi olarak cehennemde de kalabileceği, dilerse Allah'ın onları

⁴⁷² İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (çev. M. Saim Yeprem), İstanbul 1994, s. 81-87; Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. E. Ruhi Fırlı), Ankara, 1981, s. 16-30-91.

⁴⁷³ Cüveynî, *Kitâbü'l-irşâd*, Beyrut, 1985, s. 386.

⁴⁷⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, I, s. 122.

⁴⁷⁵ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 367.

⁴⁷⁶ ez-Zilzal 99/7-8.

affederek cennete de koyabileceği fikrini benimsemiş ve nihaî hükmü Allah'a ırcâ etmiştir.⁴⁷⁷

Müslümanlardan, cehennemi hak edenlerin bir kısmının Hz. Peygamber'in şefaatiyle cennete gideceğini kabul eden Mürcie, herhangi bir günahtan dolayı, Allah'ın birisine azap etmesi halinde aynı günahı işleyen herkese azap edeceği, bir günahı bağışladığında da aynı günahı işleyen herkesi bağışlayacağını iddia ederek, kategorik (genelleyici) bir yaklaşım sergilemiştir.⁴⁷⁸

Netice olarak Mürcie'nin, büyük günah (kebîre) sahiplerini mümin olarak kabul etmekle birlikte onlar hakkında şefaatin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda net bir görüş belirtmediği, konuyu tamamen Allah'ın iradesiyle bağlantılı değerlendirdiği anlaşıyor.

Şia âlimleri ise şefaatin, hem cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi hem de büyük günah sahibi müminlerin cehennemden çıkarılması hususunda gerçekleşeceğini kabul etmişlerdir. Günahkâr müminlerin ebedi olarak cehennemde kalmayacakları, sonunda cehennemden çıkacakları görüşü benimsenmiştir. Şia bunların cehennemden çıkmaları için bir vesileye gerek olduğunu ve bu vesilenin şefaata olacağını, şefaatin ise Allah'ın şefaata etmelerine izin vereceği peygamberlerin, elçilerin, vasilerin, meleklerin, salih kulların ve salih amellerin aracılığıyla gerçekleşeceğini kabul etmiştir.⁴⁷⁹

İmamiyye Şiası ise şefaati peygamber ve vasilere has kılmış, Hz. Peygamber'e, Ehl-i beyte, ve imamlara şefaata için tevessülü caiz görmüşlerdir. Tevbe etmeden ölen büyük veya küçük günah sahiplerinin şefaati hak edeceği, tevbe edenlerin ise zaten şefaate ihtiyaçlarının olmayacağını belirtmişlerdir.⁴⁸⁰

Şia fırkalarından Zeydiyye'nin, kebîre sahibi hakkında, Şia'dan farklı olarak büyük ölçüde Mu'tezile'ye yakın bir görüş benimsediği, tevbe etmeden ölmeleri halinde ebedi olarak cehennemde kalacakları ve şefaatin onlara hiçbir faydasının olmayacağı fikrinde oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ İsa Doğan, *Mürcie ve Ebû Hanîfe*, Samsun, 1992, s.156.

⁴⁷⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1990, I, s. 229-230.

⁴⁷⁹ Muhammed Hadi Esedî, *Şefaata Üzerine* (çev.Cafer Bendiderya), İstanbul, 2001, s. 31.

⁴⁸⁰ Tûsî, *el-İktisâat fîmâ yeteallaku bi'l-itikâd*, Beyrut, 1986, s. 206.

⁴⁸¹ İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun, 1996, s. 122.

Şia'nın şefaath anlayışında, Ehl-i Beyt kanalıyla gelen hadislerle daha fazla değeri verildiği görülmektedir. Bu anlayışın uzantısı olarak Ehl-i beyte, şefaath etme ve edilme yönünden ayrıcalıklı bir yetki tanınmış ve Şia bu yönüyle Ehl-i sünnetten ayrılmıştır.⁴⁸²

Vahhâbî ekolünün şefaath anlayışı ise büyük ölçüde tevhid merkezli olarak düşünülmüştür. Bu düşüncenin temelini oluşturan, Allah'tan başka hiçbir kimseden bir şey istememe prensibi sebebiyle Vahhâbîler, salih kimselerin kabrini ziyaret edip - bu Hz. Peygamber bile olsa- onlardan yardım talep etmeyi şirk olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla şefaath de bu çerçevede düşünerek onu inkâr etmemekle birlikte, şefaathin de Allah'tan istenmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁸³

Vahhâbî düşüncesinin oluşumunda büyük tesiri olan İbn Teymiyye, vesile, mağfiret, şefaath gibi konuların muhatabının Allah olduğu görüşündedir. Bu anlayışın neticesi olarak Allah'tan başka varlıklardan, bu konularda talepte bulunmayı doğru görmemiş, bulunsa bile karşılık görmeyeceğini ve zaten bunun sahih te olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸⁴ Vahhâbîler şefaath reddetmemekle birlikte şefaathin mercii olarak Allah'ı görmüşler, şefaath talep edilecekse bunun, "Allah'ım beni Hz. Peygamber'in şefaathinden mahrum etme, onu hakkımda şefaathçi eyle" şeklinde Allah'a yönelmek şeklinde olması gerektiğini beyan etmişlerdir.

Netice olarak Vahhâbîlerin, şefaath kabul ettikleri, ancak onu hak edebilmek için büyük küçük her türlü şirkten uzak durulması gerektiği, ayrıca Allah'ın rızasına ulaşılmış olunmasını şart koştukları anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵

D- Günümüzde Şefaathle İlgili Görüşler

Günümüzde, tarihte ortaya çıkan farklı şefaath anlayışlarını benimseyenlerin yanında azda olsa şefaath bütünüyle reddedenler de mevcuttur. Şefaath reddedenlerin münferit olmakla birlikte son zamanlarda yaygınlaştığı görülmektedir. İslâmî kavramları, geleneksel anlayışın dışında, çağdaş kavramlarla yorumlama çabasının bir uzantısı olarak ortaya çıkan bu tür girişimlerin özellikle İnternet yoluyla ifade edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu gün şefaathle ilgili mevcut görüşleri, İslâm mezheplerinin

⁴⁸² Doğan, *a.g.e.*, s. 120-125.

⁴⁸³ Emin Said, *Sîretü'l-İmâmî'sh-Şeyh Muhammed bin Abdilvehhab*, Beyrut , ts., s. 74-80.

⁴⁸⁴ Muhammed Ebû Zehrâ, *İbn-i Teymiyye* (çev. H. Karakaya-K. Aytekin), İstanbul, 1987, s. 91-204.

⁴⁸⁵ Emin Said, *a.g.e.*, s. 74-80.

anlayışları doğrultusunda benimseyenler ve şefaati bütünüyle reddedenler şeklinde iki grupta toplayabiliriz.

Çoğunluğu oluşturan birinci grup içerisinde Ehl-i sünnetin görüşünü benimseyenler ağırlık kazanmaktadır. Bunlara göre şefaattir. Allah, sözünden hoşnut olduğu kullarının (peygamberler, melekler ve sâlih kullar), razı olduğu kullarına şefaattir. Bu şefaattir Allah'ın iznine bağlı olarak, cehennemi hak eden büyük günah işlemiş ancak tevhid ehli olanları da kapsayacaktır.⁴⁸⁶ Yine Vahhâbîlerin anladığı şekilde, şefaati kabul eden, bununla birlikte şefaati hak etmeyi, Allah'ı hoşnut edecek salih ameller yapma şartına bağlayanları da bu gruba dahil edebiliriz.⁴⁸⁷

Şefaati bütünüyle reddedenlerin ise konuyu ulûhiyet ve ubûdiyet kavramları çerçevesinde değerlendirerek, şefaattir düşüncesinin Allah'ın iradesini sınırlandırmak ve insanın ibadet sorumluluğunu ortadan kaldırmak anlamına geleceğini savundukları görülmektedir. Bu görüşü benimseyenler, Ehl-i sünnetin şefaatin varlığının delili olarak ileri sürdüğü âyetlerdeki “izin” kavramının tamamen sembolik olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸⁸ Bunlara göre, Kur'an'da insanların gerçekleşeceğini ümit ettikleri şekilde, şefaati ifade eden, onun varlığını ispatlayan hiçbir âyet yoktur. Dolayısıyla şefaattir beklentisi bir vehimden ibarettir.⁴⁸⁹

Şefaati reddeden anlayışın, konunun yozlaştırılmasına duyulan tepkinin neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak böyle bir tavır yanlış yanlıyla düzeltmek anlamına gelmektedir. Şefaati reddedenler, Kur'an'daki şefaate izin veren âyetlerin, tarihsel bağlamda anlaşılması gerektiğini, gerçekte Kur'an'ın asıl muradının şefaattir olgusunu tamamen reddetmek olmakla birlikte ilk muhatapların hayatlarında yerleşik bir hale geldiği için birden söküp atmak yerine, tedriciliğin cereyan ettiğini ifade etmişlerdir. Bu tedricilik sürecinin gereği olarak ifade edilen âyetlerdeki izin

⁴⁸⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 375-376; Mehmet Vehbi, *a.g.e.*, VIII, s. 349;

⁴⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'an*, (çev. Heyet), İstanbul: Hikmet Yayınları, 1991, I-XII, I, s. 469; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları., 1999, I-III, I, s. 391- 621.

⁴⁸⁸ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Fecr Yayınları, 1993, s. 90-97. Ayrıca bk. M. Reşit Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, Mısır, 1305, II, s. 31-32. (Reşit Rıza, Abduh'un da aynı görüşte olduğunu naklediyor)

⁴⁸⁹ Ateş, *a.g.e.*, I, s. 159.

kavramının, Müslümanlar tarafından şefaate izin verildiği şeklinde yanlış yorumlandığını iddia etmişlerdir.⁴⁹⁰

Tedriciliği gerekçe göstererek şefaati reddedenlerin, Kur'ân'da tedriciliğin, ibadet ve muamelat konuları için geçerli olduğu görüşünü dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Vahyin ilk muhataplarının hayatında şeaatten daha etkili bir inanç olan şirkin reddedilişinde Kur'ân'ın tedriciliği benimsememiş olması, böyle bir gerekçeyle şefaati reddetmenin isabetli bir yaklaşım olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca şeaatin kapsamına dair ifadeleri ve sıhhati tartışılmakla birlikte, şeaatin varlığını açık bir şekilde ortaya koyan hadislerin varlığı, yine bu konuda İslâm âlimleri arasında icmaya yakın bir fikir birliğinin oluşması şefaati bütünüyle reddetmenin doğru olmayacağını göstermektedir. Şefaati bütünüyle yok saymayı, son zamanlarda popüler hale gelen, genel olarak Kur'ân'ı ve onun kavramlarını, hadislerden ve İslâm medeniyetinin ürünü olan ortak akıldan bağımsız olarak anlama çabasının ürünü şeklinde düşünebiliriz.

⁴⁹⁰ Düzenli, *a.g.e.*, s. 288.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ŞEFAAT ANLAYIŞI

I- KONU VE PROBLEM

Din, insanın yaratıcısıyla, diğer insanlar ve varlıklarla olan münasebetini düzenleyen kurallar bütünüdür. İnsanla beraber var olan din olgusu, toplumların düşünce ve pratiklerine en fazla tesir eden unsurların başında gelir. Dinlerin özünü, tabiat üstü varlıklara inanç, kutsalı belirleme, ibadet (ayin ve törenler), kutsal kitap, insan üstü olanla irtibat (vahiy), âlem ve insan, hayat ve ölüm ötesi âlem, aşkın varlıkla ilişkide ortaya çıkacak duygusal haller (korku, güven, sır, günah, sevap, tapınma vb.) gibi konular oluşturmaktadır.⁴⁹¹

İnsanın, aşkın varlık ve ölüm ötesi alemle olan münasebeti ve bu alana dair bilgileri ilâhî bilgiye dayanmaktadır. Yaratıcının insanla olan irtibatı melek ve peygamberler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu münasebetin kalıcı hale gelmesi ve sonraki kuşaklara aktarımı ise vahyin kitaplaşmasıyla mümkün olmuştur. İslâm dinin de, insanın Rabbiyle, insanlarla ve diğer varlıklarla olan münasebetini düzenleyen temel kaynak, Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’an ve bu kitabı insanlara tebliğ eden, Hz. Peygamber, Allah’ın emirleri doğrultusunda dinin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Vahyin nüzûl süreci boyunca ilk muhatapların zihinlerinde oluşan tüm soru ve sorunlar bizzat Kur’an ve Hz. Peygamber tarafından hiç bir şüphe kalmayacak surette cevaplandırılmıştır.⁴⁹²

⁴⁹¹ Hayrettin Karaman ve dğr., *İman ve İbadetler*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, I-II, I, 1-2.

⁴⁹² İsmail Karaçam, *En Büyük Mucize*, İstanbul: Ajans Yayınları, 2005, s. 87-101.

Ancak daha sonraki dönemlerde siyasî sebepler, ilmî branşlaşma, hüküm ve usûl farklılıkları gibi hususlar; itikâdî, amelî ve siyasî mezheplerin doğmasına sebep olmuştur. Müçtehit âlimler kurdukları usûl ve prensipler çerçevesinde dînî kavramları anlama ve yorumlamaya çalışmışlardır.⁴⁹³

Hakkında farklı görüşlerin ortaya çıktığı dînî kavramlardan birisi de Şefaattir. Kur'ân'da, konuyla ilgili ilk bakışta farklı yorumlanabilecek ibarelerin yer alması ve bu kavramın; şirk, büyük günah, insanın sorumluluğu, vesile gibi kavramlarla irtibatlandırılarak incelenmesi, konu hakkında farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Şefaath kavramı çerçevesinde, İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan ihtilafların günümüze de yansıyan yönleri mevcuttur. Bu gün İslâm toplumlarında hala güncelliğini muhafaza eden, Müslümanlar tarafından, dualarda, veli zatların kabir ziyaretlerinde ve hayatın bir çok alanında terennüm edilen şefaath, lehte ve aleyhte yazıların yazıldığı, görüşlerin ifade edildiği bir konu olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte özellikle kitle iletişim araçlarının artmasıyla, her fikrin ve düşüncenin kolaylıkla propagandasının yapılabildiği çağımızda, Müslümanların yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılan bu konu hakkında, doyurucu ve yol gösterici çalışmaların yapılması zarureti doğmuştur. Bu çalışma böyle bir amaca hizmet etmek maksadıyla seçilmiştir. Neyi araştıracağım? Sorusu, bir araştırmanın konusunu belirlemektedir.⁴⁹⁴ Buna göre çalışmamızın konusunu ana hatlarıyla şöyle ifade edebiliriz:

- Dinin toplum hayatındaki yeri nedir?
- Dînî hayata tesir eden unsurlar nelerdir?
- Şefaath kavramı, dinin temel kaynaklarında nasıl ortaya konmuştur?
- Bu kaynaklar daha sonraki nesiller tarafından nasıl yorumlanmıştır?
- Günümüzde şefaath nasıl anlaşılmaktadır?
- Şefaath algısı hangi kaynaklardan beslenmektedir?
- Temel kaynaklarla ne ölçüde uyumaktadır?

⁴⁹³ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayınları, 1995, I-II, I, s. 40-41.

⁴⁹⁴ Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1995, s. 25.

II- ARAŞTIRMANIN AMACI

Bilimsel araştırmalar, önce ele aldığı konuyu tavsif eder, konuyu sebep sonuç ilişkisi içerisinde açıklar, sonra bunlar hakkında genellemelerde bulunup teoriler ileri sürer. Bununla da olayları kontrol altına almayı amaçlar.⁴⁹⁵ Dolayısıyla toplumların, kendilerine sunulan dînî (teolojik) inanç ve bilgileri nasıl anladıklarını ve benimseme süreçlerini tespit etmek, dînî hayata dair sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için önem arz etmektedir.

Bütün toplumların inanç dünyalarında öteden beri farklı biçimlerde hep var olan şefaât kavramı, vahyin ilk muhataplarının hem inançlarını hem de hayatlarını şekillendiren bir unsur olması yönüyle Kur'ân'ın, nüzul süreci içerisinde farklı boyutlarıyla sık sık gündeme gelmiştir. Müşrik Arap toplumunun şefaât anlayışı, Kur'ân'ın tasvip etmeyeceği bir yapıda olduğu için, konuya dair ibarelerde bir taraftan bu toplumun çarpık inancına tarihi göndermeler yapılırken bir taraftan da Kur'ân'ın, öngördüğü şefaât anlayışı zihinlere yerleştirilmeye çalışılmıştır. Şefaâtle ilgili âyetler, parçacı bir yaklaşımla incelendiğinde lehte ve aleyhte oluşabilecek fikirlerin besleneceği argümanların olduğu görülecektir. Ayrıca bu ihtilafların oluşmasında İslâm mezheplerinin konuyu genel sistemleri doğrultusunda değerlendirmelerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm düşünce tarihi boyunca bir türlü fikir birliği oluşturulamayan şefaât kavramı, bu ihtilaflar sebebiyle günümüzde zaman zaman bazı çevrelerin dini istismar konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle konu hakkında, geçmişte meydana gelen tartışmalar ve günümüzde ortaya atılan değişik görüşler, çağdaş Müslümanların zihin dünyalarında farklı yansımalar meydana getirmektedir. Bu ve benzeri konularda kimi zaman akîdelere zarar verebilecek boyutlara ulaşan düşünce taarruzu karşısında, Müslümanların fikrî sapmalarla karşılaşmalarını önlemek için bu tür kavramların, temel kaynaklar doğrultusunda araştırılıp topluma sağlıklı ve net bilgiler sunulması zarureti ortadadır. Bunun yapılabilmesi için de konunun kavramsal olarak ele alınmasının yanında toplumun inanç ve düşüncelerinin, ayrıca bu inançların

⁴⁹⁵ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dînî Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s. 59.

hangi kaynaklardan beslendiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Uzunca bir zamandan beri İslâmî ilimler alanında yapılan çalışmalar çoğunlukla kavramsal düzeyde klasik konuları tekrar etmekten öteye geçmemiştir. Halbuki günümüzde İslâmî ilimler sahasında güncel araştırmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.

Her alanda hızla değişen bir dünyada yaşıyoruz. Bu değişimden ülkemiz insanı da müspet veya menfî nasibini alıyor. Bu değişim rüzgarı içerisinde değişmeyen sabitelere sahip olan din olgusunun yerli yerine oturtulması gerekir. Dînî kavramların, mezhep, cemaat, siyasî tercih gibi etkenlerden bağımsız olarak kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi son derece önemlidir. Bazı ön kabullerle yola çıkmadan, vâkıayı olduğu gibi anlamaya çalışmak gerçeklerin ortaya çıkmasına büyük katkı sağlayacaktır. Biz şefaath kavramını ele alarak, toplumun söz konusu bu kavram hakkındaki kanaatlerini ve bu kanaatlerin şekillenmesine tesir eden unsurları tespit etmeye, Kur'ân'ın öngördüğü anlayışa uygunluğunu, varsa uymayan yönlerini ve bunların sebeplerini belirlemeye çalıştık. Diğer İslâmî kavramları da içine alan daha kapsamlı bilimsel çalışmaların yapılması, toplumun dînî hayatına büyük katkılar sağlayacaktır.

Bilimsel araştırmalar, ele alınan konuya ya kuramsal bir katkıda bulunmak ya da pratikte karşılaşılan bir probleme çözüm aramak amacıyla yapılır.⁴⁹⁶ Niçin bu konuyu araştırmalıyım? sorusunun cevabı bir araştırmanın amacını belirler.⁴⁹⁷

İncelemeye çalıştığımız şefaath kavramı da, öteden beri farklı anlayışların ortaya çıktığı bir konu olmuştur. İşte biz bu çalışmamızı, şefaathle ilgili mevcut inançları, bu inançların tezahürlerini ve beslendiği kaynakları imkânlar ölçüsünde tespit etmek, temel kaynaklarla uygunluğunu belirlemek ve bu yolla toplumun sağlıklı bir şekilde bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla ele aldık. Bu çalışmamızın bir amacı da aynı konuda ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalara zemin hazırlamaktır.

III- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bilginin sınırlarının ortadan kalktığı, en etkili güç haline geldiği bir zamanda yaşıyoruz. İnternet ortamında artık her türlü inancın, bilginin ve düşüncenin rahatlıkla propagandasının yapıldığı çağımızda, sağlıklı bir bilgi ve inanç donanımına sahip

⁴⁹⁶ Remzi Altunışık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Katabevi, 2002, s. 17.

⁴⁹⁷ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 25.

olmayanların rahatlıkla tesir altına alınacağı, inançlarının zaafa uğrayacağı yadsınamaz bir gerçektir. İnanç alanında Böyle bir kaymanın yaşanmaması için dînî bilimler alanında ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır. Batıda 19. yüzyıldan bu yana, inanç alanında sosyal bilimcilerin önemli çalışmaları olmuştur. İnanç haritası çıkarma olarak bilinen bu tür araştırmalarla toplumların inançları ve bunu etkileyen unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tür araştırmalar açısından ülkemizin çok zayıf kaldığı ortadadır.⁴⁹⁸ Anket çalışmamız esnasında da deneklerin anket hakkındaki fikirlerini ortaya koyarken, böyle bir çalışmayla ilk defa karşılaştıklarını, yaygınlaşmasını istediklerini ifade etmeleri, bir kısmının ise böyle masum bir çalışmanın altında bile kötü emeller aramaları, toplum olarak bu tür çalışmalara ne kadar yabancı olduğumuzu ortaya koymaktadır.

Güvenilir verilere dayanmadan, toplumun dînî yaşamı hakkında doğru sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Araştırılan konu en azından ana hatlarıyla bilinmelidir. Toplumda yerleşmiş olan yanlış bir inancın yada davranışın, nasıl ortaya çıktığını ve benimsenme sürecini belirlemeden onu düzeltmeye çalışmak, hastalığı tespit etmeden hastayı tedavi etmeye benzetmektedir.⁴⁹⁹

Kelâmla ilgili faaliyetlerin, kadim kaynakların tercümesi ve onlara yapılan şerh ve hâşiyelerden öteye geçememesi, kelâmda yenilik arayışlarının ise rönesans ve reform hareketleriyle batıda ortaya çıkan, İslâm dünyasını da etkileyen pozitivizm, materyalizm, evrimcilik gibi akımlara⁵⁰⁰ sadece reddiyeden ibaret kalması, bu disiplinin açısından aşılması gereken bir sorundur. Kelâmda yenilik arayışlarının, bir türlü hedefe ulaşamaması, toplumun inanç yapısını dikkate almadan bir kelâm üretme anlayışından kaynaklanmaktadır. Dine ait bütün konularda olduğu gibi, şefaât kavramını da temel kaynaklar açısından ortaya koymanın yanında hitap edilen toplumun inanç, düşünüş ve yaşayış biçimlerinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak bu yolla sağlıklı bir akîde ve dînî hayat inşâ edilebilir.

Dolayısıyla hitap ettiğimiz insanlar, nasıl bir inanca sahiptir? Dînî inançlarının muhtevası nedir? Bu inançlar hangi kaynaklardan beslenmektedir? Bunlarla nasıl iletişim kurulabilir? Sorularının cevaplanması gerekir. Bu soruların cevaplanması

⁴⁹⁸ Ethem Karaçoban *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, (Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul: 2004., s. 9-11.

⁴⁹⁹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, , s. 79-80.

⁵⁰⁰ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1996, s. 41.

amacına dönük bütün araştırmalar inançların sorgulanması anlamına gelmektedir. Dinin emirlerinin, hurafe ve batıl inançlarla birbirine karıştığı, geleneklerle iç içe girdiği günümüzde, bu doğrultuda yapılacak çalışmalara ne denli ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

IV- ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

En genel anlamıyla, “olaylar arasında ilişkiler kurarak, olayları bir nedene bağlamak üzere tasarlanan ve geçerli kabul edilen önerme,”⁵⁰¹ ya da “bazı mantıkî sonuçlara ulaşmak veya olayları açıklamak için doğru olduğu farz edilen fikir”⁵⁰² şeklinde tanımlanan varsayım, çoğunlukla hipotezin karşılığı olarak kullanılmıştır.⁵⁰³

İlk gözlemler sonucu ulaşılan ve kesinliği kabul edilen önerme olarak da tanımlanan varsayım, bir araştırmacının kılavuzudur. Araştırmacı bu önermelerle yolunu çizer ve araştırmayı hedefine ulaştırır. Şefaath kavramıyla ilgili önceden yapılmış bu tür çalışmaların olmayışı, araştırmacının varsayımlarını tespit etmemizi zorlaştırmakla birlikte, yapmış olduğumuz gözlemlerden yola çıkarak araştırmamızın varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Din toplumların hayatını her zaman etkileyen bir unsurdur.
- 2- Dini asıl kaynaklarından öğrenmeyle, sağlıklı bir dînî inanç ve hayata sahip olma arasında doğrusal bir ilişki vardır.
- 3- Günümüzde dînî bilgilenmede en başta, din görevlileri ve aileler gelmektedir.
- 4- Mezhep farklılıkları değişik dînî anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
- 5- Ölüm ötesi âleme dair konular her zaman insanların ilgisini çekmiş ve bu ilgi batıl inançların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
- 6- Âhiret hayatında gerçekleşeceği beklenen şefaathle ilgili geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı anlayışlar mevcuttur.
- 7- Dini ana kaynaklardan öğrenmeyle, sağlıklı bir şefaath inancına sahip olma arasında doğrusal bir ilişki vardır.

⁵⁰¹ Muzaffer Sencer-Yakut Irmak, *Toplum Bilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1984, , s. 35.

⁵⁰² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayınları, 1996, s. 1112.

⁵⁰³ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 33.

V- ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

İnsanların inanç ve düşüncelerinin, zamana ve şartlara göre az ya da çok değişebileceği gerçeği, bir araştırmanın sınırlarının iyi tespit edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan bulguların sınırları şu şekilde ifade edebiliriz.

- Araştırma 2006 yılının ikinci yarısında İstanbul ili Maltepe ilçesi sınırları içerisinde yaşayan ve ana kitleyi temsilen seçilen 281 denek ve bunlardan elde edilen verilerle sınırlıdır.
- Sonuçlar, ankete katılanların sorulara verdikleri cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımıyla sınırlıdır.
- Elde edilen bulgular, soruların kapsamıyla sınırlıdır.
- Araştırmada kullanılan kaynaklar, geçerli ve güvenilir kaynaklardır.
- Toplumun şefaath anlayışıyla ilgili bulgular, soruların kapsamıyla sınırlıdır.
- Araştırma, 17 yaş ve üstü yaş gruplarıyla sınırlandırılmıştır.

VI- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bir araştırma, çeşitli metot ve tekniklerle incelenebilir. Araştırmanın, konusunun tayininden, sonuçların sunulmasına kadar geçen süreçteki bütün faaliyetler, araştırmanın modeli olarak isimlendirilir. İlmî araştırmalarda sonuçsuz kalacak çalışmaları en aza indirmek zamanın boşa harcanmasını önlemek amacıyla, denenmiş ve genel olarak başarıya ulaştıran yöntemlerin kullanılması önerilmektedir.⁵⁰⁴

Bu araştırmada iki model kullanılmıştır. Birincisi araştırmanın teorik kısmı olan şefaath kavramının temel kaynaklarda nasıl ifade edildiği ve tarih içerisinde nasıl algılandığı dokümantasyon metoduyla ortaya konmuştur. İkincisi; günümüzde aynı kavramla ilgili toplumun mevcut inanç ve düşüncelerinin tespit edilmesi için de anket tekniği tercih edilmiştir.

⁵⁰⁴ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 25.

Anket tekniğinin, bir kısmı kendinden kaynaklanan bazı zorlukları bulunmaktadır. esneklikten yoksun olması, sınırlı bilgi sağlaması, deneğin soruyu ne ölçüde doğru anladığı, ne kadar samimiyetle cevaplandırıldığının tespit edilememesi gibi zaaflarına rağmen, anket diğer araştırma tekniklerine göre artıları daha fazla olan bir uygulamadır. İyi hazırlanmış bir anket tekniğiyle, sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir. Diğerlerine göre, daha fazla kişiye ulaşma imkanı sağlaması, tümevarıma daha kolay götürmesi, katılımcıların belirlenen konuyla ilgili bilgi ve düşüncelerini net bir şekilde öğrenme imkânı sağlaması, fertlerden hareketle bir mahallenin veya şehrin hatta bütün ülkenin bir konudaki tutum ve davranışlarının tespitine zemin hazırlaması gibi hususlar, anket tekniğinin üstünlüklerini oluşturmaktadır.⁵⁰⁵

Anket soruları hazırlanırken, ele alınan konunun bütün yönleriyle sınanabileceği sorular yöneltilmeye çalışılmıştır. Anketin kendinden kaynaklanabilecek eksiklikler, tamamen ortadan kaldırılamamakla birlikte, en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bütün metotların, asıl amaca ulaştıran birer araç olduğu da unutulmamalıdır.

A- Evren ve Örneklem

Evren, araştırmanın kapsamına dahil olan gruptur. Gözlem alanı içerisinde bulunan obje veya fertlerin bütünü olarak da ifade edilebilir. Örneklem ise, evren içerisinde amaca uygun olarak, çeşitli yollarla belirlenen, evreni temsil gücü olan alt gruptur.⁵⁰⁶ Buna göre araştırmanın evrenini, İstanbul iline bağlı Maltepe ilçe sınırları içerisinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Maltepe'nin, Türkiye'deki bir çok ilden daha fazla nüfusa sahip olduğu, ülkemizin hemen hemen her bölgesinden göç aldığı dikkate alındığında yerleşim biriminin bu tür araştırmalar bakımından uygunluğu anlaşılabacaktır.

Sosyal yapıyı oluşturan bazı grupların belli bölgelerde kümeleşmiş olacakları hesaba katılarak, evreni en iyi şekilde yansıtacağı düşünülen, farklı grupları temsilen “tesadüfi örnekleme” yöntemiyle araştırmanın örnekleme tespit edilmiştir. Örneklem oluşturulurken her yaş ve statüden katılımcının temsil edilmesine dikkat edilmiştir.

⁵⁰⁵ Sencer-Irmak, *a.g.e.*, s. 126-127; Arslantürk, *a.g.e.*, s. 94-100.

⁵⁰⁶ Arslantürk, *a.g.e.*, s. 87.

B- Verilerin Toplanması ve Yorumlanması

Toplam 46 sorudan oluşan anket çalışmamız, evren içerisinde seçilen 400 deneğe ulaştırılmasına karşın, çeşitli nedenlerle bunların hepsi geriye dönmemiştir. Geriye dönenlerin bir kısmı ise usulüne uygun doldurulmadığı için değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Usulüne uygun doldurulduğu tespit edilen 281 anket numaralandırıldıktan sonra bilgisayar ortamında SPSS istatistiksel paket programında değerlendirilerek yüzde ve frekans değerleri çıkarılmıştır.

Anket soruları, şefaath kavramıyla ilgili toplumun inanç ve pratiklerini ve şefaath kavramıyla ilgisi görülen bazı dînî konuları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. İki bölüm halinde hazırlanan anketin ilk bölümü 14 sorudan oluşmakta ve deneklerin, sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini tespit etmektedir. 32 sorudan oluşan ikinci bölüm ise ankete katılanların, şefaath kavramını nasıl algıladığını ve bu algıyı besleyen kaynakları belirlemektedir. Elde edilen bulguların değerlendirilmesi de aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Dînî kavramlardan biri olan şefaath olgusunun, dinin bütünü içindeki yerini tespit etmek ve diğer kavramlarla aralarındaki bağı belirleyebilmek amacıyla böyle bir ayırıma gidilmiştir.

Elde edilen bulgular uygunluğuna göre, bazen denek sayısı, bazen de %'lik dilim olarak ifade edilmiştir. Araştırmaya katkı sağlayacağını düşündüğümüz, bu alanda hazırlanan diğer çalışmaların sonuçları ve yeri geldikçe dokümantasyon metoduyla incelediğimiz eserlerden ve gözlemlerimizden yola çıkarak edindiğimiz bilgiler verilerin yorumlarına dahil edilmiştir.

VII-ÖRNEKLEM GRUBUNUN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Sosyal bir varlık olan insanın davranışları, bir takım etkenlere göre şekillenir. İnsanın içinde bulunduğu sosyal çevre, coğrafi yapı, ekonomik durum, cinsiyet, eğitim durumu zihniyet yapısı ve inançları gibi etkenler, onun düşünüş ve yaşayışını etkileyen faktörlerin başında gelir. Bu faktörler, kişinin sosyo-demografik özellikleri olarak isimlendirilir. Dolayısıyla bu başlık altında, örneklem grubunun; cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, doğum yeri, medeni durumu, ekonomik durumu, kaç yıldır bu bölgede oturduğu, mesleği, dini eğitimini nereden aldığı, Kur'ân'ı Arapça aslından ve meâlinden ne sıklıkla okuduğu, dînî bilgi seviyesi ve şefaât inancıyla ilgili sorulara, deneklerin vermiş olduğu cevapların bulguları tablolar halinde incelenmektedir.

A- Cinsiyet

Bir araştırmanın sıhhati, evrenin bütün yönleriyle temsili oranında artmaktadır. Dolayısıyla örneklem grubu oluşturulurken, her iki cinsten de katılımcıların olması büyük önem taşımaktadır. Araştırılan konunun cinsiyete göre değişiklik arz edip etmediğini ölçmek için deneklerin cinsiyet yönünden eşit tutulması ve cinsiyetlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu noktada denekleri cinsiyet açısından eşit tutmaya çalışmamıza rağmen, özellikle kadınlara dağıttığımız anketlerin geri dönmemesi ya da usûlüne uygun doldurulmaması nedeniyle bazı anketlerin kullanılamayışı, bu dengeyi sağlamamıza müsaade etmemiştir. Buna rağmen %32 kadın katılımcı, araştırmanın sıhhati için yeterli bir orandır. (Tablo 1) Bu araştırmaya katılan 281 kişilik örneklem grubunun, 90'ı (%32) kadın; 191'i (%68) ise erkektir.

Tablo 1: Ankete Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	90	32
Erkek	191	68
Toplam	281	100

B- Yaş

Bir insanın inanç, düşünce ve davranışları yaşa göre farklılıklar arz edebilmektedir. Dolayısıyla dini tutum ve davranışlarda da yaşa bağlı olarak değişik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple ele aldığımız konunun farklı yaş gruplarına göre nasıl algılandığını ölçmek maksadıyla deneklerin yaşlarını tespit etmeye çalıştık. Araştırmaya katılanların yaşlarına göre dağılımı (Tablo 2) şöyledir: Ankete katılan 281 kişinin, 37'si (%13.2) 17-20; 97'si (%34.5) 21-40 yaş grubunu oluşturmaktadır. Deneklerin; 97'sinin (%34.5) ise 41-61 yaş grubunda olduğu anlaşılıyor. 46 (%16.4) katılımcı 61 yaş üstü iken; 4 (%1.4) kişi ise yaşını belirtmemiştir.

Tablo 2: Deneklerin Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	%
17-20	37	13,2
21-40	97	34,5
41-60	97	34,5
61-ve yukarısı	46	16,4
Cevapsız	4	1,4
Toplam	281	100

C- Eğitim Durumu

İnsanların inanç ve davranışlarının oluşmasında etkili olan unsurlardan birisi de hiç şüphesiz eğitimidir. İnsanın davranışlarının kalıtsal özelliklerine göre şekillendiğini, eğitimin hiç bir tesirinin olmadığını savunanlar olmakla beraber, eğitimcilerin çoğunluğu tarafından, alınan eğitimin niteliği doğrultusunda bireyin inanç ve davranışlarına olumlu ya da olumsuz tesir edeceği kabul edilmiştir.⁵⁰⁷ Allah'ın kitaplar ve peygamberler göndermesi de eğitimle insanların değişebileceğinin açık bir delilidir. Ankete katılanların eğitim durumlarına göre dağılımı (Tablo 3) şu şekilde gerçekleşmiştir: Araştırmaya katılan, 281 denek; 74'ü (%26.3) ilköğretim; 34'ü (%12.1) ortaokul mezunudur. Katılımcıların, 88'inin (%31.3) lise ve dengi; 77'sinin (%27.4) ise üniversite veya yüksek okul mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerini farklı şekilde tanımlayan, 8 (%2.8) kişi ise diğer seçeneğini işaretlemiştir. Ankete katılanların

⁵⁰⁷ Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, 1999, s. 18-19; Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin temel Meseleleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, 1994, s. 19

%31.3'ünün lise ve dengi; %27.4'ünün ise üniversite veya yüksek okul mezunu oluşu, deneklerin eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Ankete Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim	Sayı	%
İlkokul	74	26,3
Ortaokul	34	12,1
Lise ve dengi okul	88	31,3
Üniversite-yüksek okul	77	27,4
Diğer	8	2,8
Toplam	281	100

D- Medenî Durum

Bir kişinin medenî durumunun değişmesi hayatındaki önemli olaylardan biridir. İnsanlar evlenme, boşanma gibi tercihlerinin neticesinde olumlu ya da olumsuz bir takım sonuçlarla karşılaşır. Huzurlu ve mutlu bir aile yapısına sahip olmak insanın hayatını, dînî yaklaşımlarını olumlu yönde etkileyen bir unsurdur. Ankete katılanların medenî durumuna göre dağılımı (Tablo 4) şu şekildedir: 281 deneğin 224'ü (%79.7) evli; 56'sı (%19.9) ise bekar. 1 kişi de medenî durumunu belirtmemiştir.

Tablo 4: Deneklerin Medenî Durumlarına Göre Dağılımı

Medenî Durum	Sayı	%
Evli	224	79,7
Bekar	56	19,9
Cevapsız	1	0,4
Toplam	281	100

E- Doğum Yeri

Bir insanın içinde bulunduğu, coğrafya, iklim ve sosyo-kültürel yapının onun ruhsal ve biyolojik gelişimi üzerinde ciddi sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Dolayısıyla dînî eğilimler, doğum yerinin sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak değişiklik arz edebilmektedir. Bu sebeple deneklerin, doğum yerlerini tespit etmeye çalıştık. (Tablo 5) Buna göre ankete katılanların 159'u (%56.6) köy veya kasabada; 118'i (%42)

ise şehir veya büyük şehirde doğmuştur. 4 (%1.4) kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 5: Ankete Katılanların Doğum Yerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Sayı	%
Köy-Kasaba	159	56,6
Şehir-B.Şehir	118	42
Cevapsız	4	1,4
Toplam	281	100

F- Deneklerin Maltepe’de İkamet Süreleri

Deneklerin, araştırma yapılan bölgede ne zamandan beri ikamet ettikleri, içinde bulunulan çevrenin araştırma konusuna tesirinin olup olmadığını tespit için önemlidir. Ankete katılanların Maltepe bölgesinde ikamet sürelerine göre dağılımı (Tablo 6) şöyledir: 20 yıldan uzun bir zamandır Maltepe’de oturanlar, 94 (%33.5) kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır. Ankete katılanların, 57’sinin (%20.3) 1-5; 34’ünün de (%12.1) 6-10 yıldan beri Maltepe’de oturdukları anlaşılmaktadır. Deneklerin 70’i (% 24.9) ise 11-20 yıldan bu yana Maltepe’de oturduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların 26’sı da (%9.3) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 6: Ankete Katılanların Maltepe’de İkamet Sürelerine Göre Dağılımı

Maltepe’de İkamet	Sayı	%
1-5	57	20,3
6-10	34	12,1
11-20	70	24,9
21 ve üzeri	94	33,5
Cevapsız	26	9,3
Toplam	281	100

G- Ekonomik Durum

Ekonominin, her konuda olduğu gibi inanç ve davranışlar üzerinde de tesiri mevcuttur. Dinin bazı emirlerinin ekonomiyle doğrudan alakalı oluşu da bunu ortaya koymaktadır. Deneklerin ekonomik durumlarını gösteren tablonun (Tablo 7) verileri 2006 yılının ikinci yarısıyla sınırlıdır. Ankete katılanların gelirleri aylık ytl. olarak tespit

edilmiştir. Buna göre, ankete katılanların 58'i (%20.6) 500 ytl. den az; 123'ü (%43.8) 500-1.000 ytl. arası; 68'i de (%24.2) 1.000 ytl. den fazla gelire sahip olduklarını beyan etmişlerdir. 32 (%11.4) kişi ise gelirini belirtmemiştir. Gelirini belirtmeyenlerin büyük bir bölümünü öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 7: Deneklerin Ekonomik Durumlarına Göre Dağılımı (Aylık ytl. olarak)

Gelir Durumu	Sayı	%
500' den az	58	20,6
500-1000	123	43,8
1000'den fazla	68	24,2
Cevapsız	32	11,4
Toplam	281	100

H- Meslekî Durum

Meslek gruplarını oluştururken şıkları an aza indirgeyerek kapsamını geniş tutmaya çalıştık. Genel olarak meslek gruplarını, şu ölçüler içerisinde belirledik:

Eğitimci: Özel ya da resmi, eğitim alanında hizmet verenler ve çeşitli bilim ve sanat dallarıyla meşgul olanlar.

Ev Hanımı: Evinin dışında, herhangi bir sektörde çalışmayanlar.

Serbest: Bu grup ise genel olarak ticaretle uğraşanlardan oluşmaktadır.

Emekli: İşçi, memur, vb. tüm emekliler.

İşçi-Memur: Resmi ya da özel herhangi bir işyerinde halen çalışmaya devam edenler. (avukat, doktor, polis vb.)

Öğrenci: Tüm öğrenciler

Diğer: Yukarıdakilerin dışında kalan meslek gruplarını ise (diğer) şikkıyla ifade ettik.

Deneklerin mesleklere göre dağılımı (Tablo 8) şu şekildedir: Ankete katılanlardan 39 (%13.9) kişi eğitim-öğretim alanında faaliyet göstermektedir. 26 (%9.3) Bayan ev hanımı olarak hayatını devam ettirirken; 30 (%10.7) kişi de kendini serbest meslek sahibi olarak tanımlamıştır. Emekli şikkını işaretleyenlerin sayısı ise 96 (%34.2) kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır. Deneklerin 33'ü (%11.7) işçi-memur;

35'i de (%12.5) öğrenci olduğunu ifade etmiştir. 22 (%7.8) katılımcı ise diğer meslek gruplarını oluşturmaktadır.

Tablo 8: Ankete Katılanların Meslekî Durumlarına Göre Dağılımı

Meslek	Sayı	%
Eğitimci	39	13,9
Ev hanımı	26	9,3
Serbest	30	10,7
Emekli	96	34,2
İşçi-memur	33	11,7
Öğrenci	35	12,5
Diğer	22	7,8
Toplam	281	100

VIII- DİNİ TECRÜBENİN BOYUTLARI

A- Toplumun Dînî Hayatıyla İlgili Bulgular

1- Dînî Bilginin Elde Edildiği Kaynaklar

Herhangi bir konuda doğru bilgilenmenin temel şartı konuyu asıl kaynağından öğrenmektir. Dolayısıyla ilâhî bilgiyle şekillenen inanç sistemi olan dinin de asıl kaynağından öğrenilmesi gerekir. İslâm dinini öğrenmede birinci kaynak Kur'ân'dır. Bunu Hz. Peygamberin sünneti ve âlimlerin dînî yorumları takip eder. Halkın dînî bilgiye ulaşmada hangi kaynaktan beslendiğini tespit etmek üzere yönelttiğimiz sorulara verilen cevaplardan elde ettiğimiz bulgulara göre, dînî bilgilenmede camilerde görev yapan din adamlarının ve dinin pratiğe yansıtılmasında cami kültürünün (Tablo 9) %44.1 oranında etkili olduğu görülmektedir. Bu araştırma ve yapılan başka anketler⁵⁰⁸ toplumumuzda dînî konularda bilgilenmenin kitâbî olmaktan çok sözlü aktarıma dayandığını ortaya koymaktadır. Aynı tabloya göre; 71 (%25.3) kişinin, dini eğitimi anne ve babasından aldığını söylemesi de bu tezimizi doğrulamaktadır. Dini eğitimi okullardan aldığını belirtenlerin sayısı ise 34 (%12.1) kişidir. 11 (%3.9) kişi ise hiç din eğitimi almadığını ifade etmiştir. Deneklerden 34'ü (%12.1) diğer şıkkını işaretlerken, 7'si (%2.5) ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 9: Deneklerin Dînî Eğitimlerini Aldıkları Yere Göre Dağılımı

Dînî eğitiminizi nereden aldınız?	Sayı	%
Anne-baba	71	25,3
Din adamları/cami	124	44,1
Okul	34	12,1
Hiç din eğitimi almadım	11	3,9
Diğer	34	12,1
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

⁵⁰⁸ Karaçoban, *a.g.e.*, s. 239-241.

İslâm inancına göre, dînî bilginin birinci kaynağının, Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ifade etmiştik. Kur'ân'ı Arapça aslından ve Türkçe meâlinden okuma durumlarını tespit etmek üzere yönelttiğimiz sorulara verilen cevapları incelediğimizde, Kur'ân'ı Arapça aslından her gün okuyanların oranının (Tablo 10) %40.2; Türkçe meâlinden okuyanlara göre (Tablo 11) %16 daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum, Kur'ân'ın metnine, muhtevassından; kelimelere o kelimelerin taşıdığı mesajdan daha fazla önem verildiğini göstermektedir. Kur'ân'ın gösterdiği pencereden bakamayanların, onu anlamadan Arapça metnini okumayı, mesajını öğrenmeye; ölümler arkasından veya hastaların şifası için okumayı, diriltici emirlerini hayatlarına taşımaya tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Bazı mübarek gün ve gecelerde hem Arapça aslından hem de Türkçe meâlinden okuyanların (Tablo 10-11) sayısının, ayda bir okuyanlara göre daha fazla olması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Ankete katılanların, Kur'ân'ı Arapça aslından okumalarına göre dağılımı (tablo 10) şu şekildedir: Deneklerin %40.2'si her gün; %21'i haftada bir; %5.7'si de ayda bir Kur'ân'ı Arapça aslından okumaktadır. %15.7'si ise bazı mübarek gün ve gecelerde, Kur'ân'ı Arapça aslından okuduğunu ifade etmiştir. Hiç okumayanlar ise %14.9'luk dilimi oluşturmaktadır. Deneklerin %2.5'i de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 10: Deneklerin Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça Aslından Okuma Sıklıklarına Göre Dağılımı

Kur'an-ı Kerîm'i Arapça aslından ne sıklıkla okuyorsunuz?	Sayı	%
Her gün	113	40,2
Haftada bir	59	21
Ayda bir	16	5,7
Bazı mübarek ve özel günlerde	44	15,7
Hiç okumam	42	14,9
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

Kelimeler bir mesajı iletme içindir. Kelimeyi esas alıp onun taşıdığı manayı gözardı etmek, vasıtayı gayenin önüne geçirmek anlamına gelir. Bu gerçeğe rağmen Kur'ân'ın muhataplarının, onun getirdiği gerçekleri anlamak için yeterince gayret göstermedikleri anlaşılmaktadır. Kur'an, insanların dünya ve âhiret mutluluğunu

sağlayacak ilâhî buyrukların yer aldığı mûcizevî bir kitaptır. Dolayısıyla bu buyrukların anlaşılması ve hayata taşınması gerekir. Her türlü bilgiyi ana hatlarıyla ifade eden Kur'ân'ın gönderiliş gayesi olan, manasına vakıf olmak ve hayata taşımak muhataplarının en başta gelen görevleri arasında olmalıdır. Ancak bugün İslâm dünyasının Kur'ân'ı anlamak ve hayata taşımak için yeterince gayret göstermediği anlaşılmaktadır. Yaptığımız anketin sonuçları da bu tezimizi doğrulayacak sonuçlar içermektedir. Buna göre Kur'ân'ı Arapça aslından her gün okuyanların sayısı (Tablo 10) %40 iken, Türkçe meâlinden her gün okuyanların oranı (Tablo 11) % 16 da kalmaktadır. Ankete katılanların 68'i (%24.2) haftada bir; 39'u (%13.9) ayda bir; 85'i (%30.2) de bazı mübarek ve özel günlerde Kur'ân'ı Türkçe meâlinden okuduğunu ifade etmişlerdir. 33 (%11.7) kişinin ise hiç okumadığı anlaşılmaktadır. 11 (%3.9) kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır

Tablo 11: Ankete Katılanların Kur'ân-ı Kerîmi Türkçe Meâlinden Okuma Sıklıklarına Göre Dağılımı

Kurân-ı Kerîmi Türkçe mealinden ne okuyorsunuz?	Sayı	%
Her gün	45	16
Haftada bir	68	24,2
Ayda bir	39	13,9
Bazı mübarek ve özel günlerde	85	30,2
Hiç okumam	33	11,7
Cevapsız	11	3,9
Toplam	281	100

2. Dînî Bilgi Seviyesi ve Dindarlıkla İlgili Bulgular

Araştırmamıza göre, toplumun dînî bilgilenmede, temel kaynaklardan beslenmediğini yukarıda ifade etmiştik. Ankete katılanların dînî bilgi seviyelerini ölçmek üzere yönelttiğimiz soruya (Tablo 12) verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla, toplumun çoğunluğu %54.4 bu konuda kendini yeterli görmekte ve dini bilgi seviyesini iyi olarak ifade etmektedir. Orta diyenler %38.1'lik dilimi; kendini zayıf görenler ise %6.8 ile en küçük grubu oluşturmaktadır. 2 kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Dini temel kaynaklardan öğrenmemiş olan bir toplumun, dînî bilgi seviyesi bakımından

kendini iyi olarak nitelendirmesi dikkat çekici bir durumdur. Konumuzla alakalı hususlarda da şefaath, günah, türbeler, âhîret, vb. tespit edebildiğimiz kadarıyla doğru ve yeterli bir bilgi seviyesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ortada bir çelişki vardır. Bu çelişki sorulara cevap verilirken ya duygusal davranılmasından ya da toplumun dînî bilginin sınırları konusunda yeterli bilgiye sahip olmayışından kaynaklanmaktadır. Bu, modern tarım uygulamalarından haberi olmayan, bununla birlikte bulunduğ u yerde en iyi tarımı yapan bir çiftçinin kendisini çok iyi olarak nitelendirmesine benzer. Dışarıya çıkipta modern tarım uygulamaları neticesinde aynı dekar tarladan, kendisinin elde ettiğ i mahsulden kat kat fazla ürün alındığını gördüğ ü zaman, zannettiğ i gibi iyi olmadığını anlayacaktır. Dolayısıyla deneklerin dînî bilgi seviyesi bakımından yarıdan fazlasının kendini iyi olarak nitelendirmesi, dînî bilginin sınırlarını idrak edememekten kaynaklanmaktadır.

Tablo 12: Ankete Katılanların Dînî Bilgi Seviyelerine Göre Dağılımı

Dînî bilgi seviyeniz aşağıdakilerden hangisine uyar ?	Sayı	%
İyi	153	54,4
Orta	107	38,1
Zayıf	19	6,8
Cevapsız	2	0,7
Toplam	281	100

Bir toplumun dindarlığ a bakış açısı, o toplumun nasıl bir din algısına sahip olduğ ununun da ipuçlarını verir. Bu konuda ki sonuçlar dikkat çekicidir. Ehl-i sünnete göre iman ile amel (dinin emirlerinin davranışlara yansım ası) birbirinden ayrı şeyler olmakla birlikte, amelin imanı muhafaza ettiğ i ifade edilmektedir. Kur'ân'ın bir çok âyetinde imanla amelin birlikte ifade edilmesi bu gerçeğ i ortaya koymaktadır.

Toplumumuzda hem Ehl-i sünnetin iman karş ısında amelin değ erini ihmal etmesinin yansım ası hemde hayata müdahil olmayan laik bir din anlayış ının etkisiyle, dindarlık algısında ibadete daha az değ er verildiğ i görölmektedir.

Yaptığımız ankete göre (Tablo 13) katılımcılardan 28 (%10) kiş i dindarlığ ın en önemli göstergesi olarak ibadet ş ıklını işaretlemiştir. 106 (%37.7) kiş i imanlı olmayı

dindarlığın en önemli göstergesi olarak kabul ederken, yine aynı oranda 106 (%37.7) kişi de güzel ahlakı, dindarlığın en önemli göstergesi olarak belirtmiştir. 23 (%8.2) kişi gibi düşük bir grup ise dindarlık için haramlardan kaçınmayı gerekli görmüştür. Diğer şikkını tercih edenlerin sayısı 9 (%3.2) olup, bunların çoğunluğu dindarlığın göstergesi olarak iman, ibadet ve güzel ahlak olmak üzere üçünde bulunması gerektiği kanaatinde olanlardır. 9 (%3.2) kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 13: Deneklerin Dindarlığın En Önemli Göstergesinin Ne Olduğuna İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce dindarlığın en önemli göstergesi aşağıdakilerden hangisidir?	Sayı	%
İman	106	37,7
İbadet	28	10
Güzel ahlak	106	37,7
Haramlardan kaçınmak	23	8,2
Diğer	9	3,2
Cevapsız	9	3,2
Toplam	281	100

3- Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmeye İlgili Bulgular

Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmek, mensuplarının başta gelen görevlerinden biridir. Dinin emirleri arasında ise ibadetler ve haramlardan sakınmak en önde gelir. Yukarıda deneklerin dindarlık açısından ibadete ve haramlardan sakınmaya düşük bir değer (Tablo 13) yüklediğini ifade etmiştik. İmanın, bütün hayatı ve iyilikleri anlamlı kılan üst bir değer olduğunun altını çizmek çizmek gerekir. Bunun yanında güzel ahlakın, dini ve dindarlığı tamamlayan bir haslet olduğu hem Kur'an'da hem de hadislerde belirtilmiştir.

Mâ'ûn sûresinde, ahlâkî erdemlerden ve beşerî münasebetlerde adaletten uzak olanların, ibadetlerinin kendilerine fayda vermeyeceğinin⁵⁰⁹; Ankebût sûresinde ibadetlerin insanı her türlü kötülüklerden ve aşırılıklardan uzaklaştırması gerektiğinin belirtilmesi Kur'an'ın, dindarlık ölçülerini ortaya koyan önemli ifadelerdir. Ancak

⁵⁰⁹ el-Mâûn 107/1-7.

bunların ibadetlerle birlikte var olduğunda anlamlı olacağı gerçeği gözardı edilmemelidir.

Ankete katılanların bir taraftan dindarlık göstergesi olarak ibadeti ve haramlardan sakınmayı (Tablo 13) %75.4 oranında gereksiz görmesi diğer taraftan dinin emir ve yasaklarını tümüyle yerine getirdiğini ve getirmeye çalıştığını söyleyenlerin oranının (Tablo 14) %82.5 gibi yüksek bir seviyede olması çelişki arz etmektedir. Dinin emir ve yasaklarını yerine getirme konusunda (tablo 14) deneklerden %17.4'ü dinin emir ve yasaklarını tümüyle yerine getirdiğini; %13.5'i de kısmen yerine getirdiğini ifade etmiştir. Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeye çalışanlar ise %65.1 ile en büyük grubu oluşturmaktadır. %1.8 oranında katılımcı ise dinin emir ve yasaklarını yerine getiremiyorum şeklinde durumunu ifade etmiştir. 2 (%0.7) kişi diğer şıkkını işaretlerken, 4 (%1.4) kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo14: Deneklerin Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirme Durumlarına Göre Dağılımı

Dinin emir ve yasaklarını yerine getirme konusunda aşağıdakilerden hangisi size uygundur?	Sayı	%
Dinin emir ve yasaklarını tümüyle yerine getiriyorum	49	17,4
Dinin emir ve yasaklarını kısmen yerine getiriyorum	38	13,5
Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeye çalışıyorum	183	65,1
Dinin emir ve yasaklarını yerine getiremiyorum	5	1,8
Diğer	2	0,7
Cevapsız	4	1,4
Toplam	281	100

4- Dînî Hayata Tesir Eden Unsurlarla İlgili Bulgular

İnsanın düşünce ve davranışlarını en çok etkileyen iki temel ögeden biri kalıtım diğeri ise çevredir. İnsanın gelişiminde etkili olan çevresel koşullar anne karnında iken başlar. Anne karnında iken çocuğun yaşadığı koşullar bir bakıma onun ilk çevresi durumundadır. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren içinde bulunduğu çevrenin

hem etkileyen hem de etkilenen bir parçasıdır. Bu, fiziki olduğu kadar duygusal etkilenmeyi de ifade eder. Dolayısıyla konuşma, düşünme, inanma gibi özellikler bakımından insanın gelişiminde çevrenin büyük bir rolü vardır.⁵¹⁰ Fıtraten toplumsal bir varlık olan insanoğlu bunun gereği olarak çevresine uyma eğilimi içerisinde. Bu durum kişinin kendi inanç ve düşüncesini içinde bulunduğu çevreye uygun hale getirmesi yani onunla özdeşleşmesi anlamına gelmektedir. Ankete katılanların bu konudaki görüşlerinin de aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. (Tablo 15) Kişinin dînî yaşantısı, çevresine göre şekillenir düşüncesinde olan denekler 129 (%45.9) kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır. 55 (%19.6) kişi ise dînî yaşantıya çevrenin herhangi bir tesirinin olmadığı, kişinin çevresinden bağımsız olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Çevrenin dînî yaşantıya etkisi çevreden çevreye değişir diyenlerin sayısı ise 76 (%27)'dir. 14 (%5) kişi Diğer şıkkını işaretlerken, 7 (%2.5) kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 15: Deneklerin, Sosyal Çevrenin Dînî Yaşantıya Etkisi Olup Olmadığıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce içinde bulunulan sosyal çevrenin dini yaşantıya etkisi var mıdır?	Sayı	%
Evet, çünkü kişinin dini yaşantısı çevresine göre şekillenir	129	45,9
Hayır, kişi çevresinden bağımsızdır	55	19,6
Çevrenin dini yaşantıya etkisi çevreden çevreye değişir	76	27
Diğer	14	5
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

B- Türbe ve Yatırlarla İlgili Bulgular

Türbe ve yatırlar her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Buralara gitmek ve orada yatan zatlardan bir takım dilek ve beklentiler içerisine girmek bu gün de yaşanan bir vâkıdır. Bu tür yerlere giden insanların hangi amaçla gittikleri konunun özünü ve

⁵¹⁰ Doğan Cüceloğlu, “İnsan ve Davranışı”, İstanbul: Başarı Yayınları, 1997, s. 546

türbelere bakış açısını ifade etme bakımından önemlidir. Türbe ziyaretini hangi amaçlarla gerçekleştirdiklerini ölçmek üzere deneklere yönelttiğimiz soruya, (Tablo 16) orada yatan zata dua etmek için diyenler 144 (%51.2) kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır. 70 (%24.9) kişi türbelere, ölümü hatırlayıp ibret almak; 32 (%11.4) kişi ise orada yatan zattan âhirette şefaatte bulunmasını dilemek için gittiğini ifade etmiştir. Ankete katılanlardan, bu dünyaya âit bir isteğin gerçekleşmesini dilemek için gidenlerin sayısı ise sadece 2 kişidir. 8 (%2.8) kişi türbe ziyaretine hiç gitmediğini belirtirken, deneklerin 11'i (%3.9) ise diğer şıkkını işaretlemiştir. Bu soruyu cevapsız bırakanların sayısı ise 14'tür (%5). Bu konuda Gebze ve civar köylerinde yapılan bir ankette de benzer sonuçlar elde edilmiştir.⁵¹¹

Tablo 16: Deneklerin Türbe Ziyaretini Gerçekleştirme Amaçlarına Göre Dağılımı

Türbe ziyaretini hangi amaçlarla gerçekleştirirsiniz?	Sayı	%
Orada yatan zata dua etmek	144	51,2
Ahirette şefaatte bulunmasını dilemek	32	11,4
Bu dünyaya ait bir isteğin gerçekleşmesini dilemek	2	0,7
Ölümü hatırlayıp ibret almak	70	24,9
Hiç biri	8	2,8
Diğer	11	3,9
Cevapsız	14	5
Toplam	281	100

Türbe ziyaretinin hangi amaçlarla gerçekleştirildiğini gösteren tablonun verilerine göre büyük bir çoğunluğun dua etmek ve ibret almak için gittiği anlaşıyor. Türbe ziyaretlerinin en fazla eleştirildiği, şirk olarak nitelendirildiği konulardan birisi de orada yatan zattan bir dilekte bulunma ve bunun gerçekleşeceğine inanma hususudur. (Tablo 17) Deneklerden 153 (%54.4) kişi yatırlardan dilekte bulunulduğunda bunun gerçekleşmeyeceğini ifade ederken; 15 (%5.3) kişi gerçekleşir demiştir. Deneklerin 71'i (%25.3) ise bu konuda fikrinin olmadığını beyan etmiştir. 33 (%11.7) kişi diğer şıkkını işaretlerken 9'u (%3.2) da bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

⁵¹¹ Karaçoban, *a.g.e.*, s. 236.

Tablo 17: Ankete Katılanların Yatırlardan Dilekte Bulunulduğunda Bunun Gerçekleşip Gerçekleşmeyeceğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Yatırlardan dilekte bulunulduğunda bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda ne düşünüyorsunuz ?	Sayı	%
Gerçekleşir	15	5,3
Gerçekleşmez	153	54,4
Fikrim yok	71	25,3
Diğer	33	11,7
Cevapsız	9	3,2
Toplam	281	100

Türbeler, tarihin her devrinde, toplumların ilgisini çeken yerler olmuştur. Allah'ı razı edecek bir hayat yaşayan büyük zatların, öldükten sonra kabirlerini ziyaret etmek, bir çok kişi tarafından sanki dînî bir görevmiş gibi telakki edilmiştir. Bu yoğun ilgi çoğu zaman böyle mekanlarda dinin koyduğu sınırların aşılmasına, hatta şirke varan davranışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Türbelerde yatan zatlardan dünyaya ait bir dilekte bulunmanın doğru olduğunu (Tablo 18) kabul edenlerin sayısı 22 (%7.8) iken bunu doğru bulmayanların sayısı 240 (%85.4) dır. 9 (%3.2) kişi fikrim yok derken; 5 (%1.8) kişide diğer şıkkını işaretlemiştir. 5 (%1.8) kişi ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 18: Deneklerin Türbelerde Yatan Zatlardan Dünyaya Ait Bir Dilekte Bulunmanın Doğru Olup Olmadığıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Türbelerde yatan zatlardan dünyaya ait bir dilekte bulunmak doğru mudur ?	Sayı	%
Evet	22	7,8
Hayır	240	85,4
Fikrim yok	9	3,2
Diğer	5	1,8
Cevapsız	5	1,8
Toplam	281	100

1- Türbelerde Yatan Zatlardan Şefaât Beklentisiyle İlgili Bulgular

Türbeler İslâm tarihi içerisinde bazen batıl inançların ve hurafelerin sergilendiği yerler olmuştur. Tevhit hassasiyetinin zayıfladığı dönemlerde, türbelerde yatan zatlar, duaların ve dileklerin kabulü için aracı olarak görülmüş, hatta bizzat dilekte bulunulan kişiler haline getirilmiştir. Ölümü hatırlamak ve orada yatan kişiye dua etmek amacına mâtuflanan kabir ziyaretinin, hedefinden sapması sonucu türbeler bazen birer şirk merkezi haline gelmiştir. Şefaatin tek mercii Allah iken, bu konuda O'nun dışındaki varlıklara yönelmek tevhidi zedeleyen bir durum olarak görünmektedir. Araştırmaya katılanlardan (Tablo 19) %20'lik bir grup türbelerde yatan zaatlardan şefaât istemenin doğruluğunu iddia etmiştir. Bu göz ardı edilemeyecek bir orandır. Buna karşılık deneklerin %66.9'u, türbelerde yatan zatlardan şefaât talebinin doğru olmadığını ifade etmiştir. %10.7'lik bir grubun ise bu konuda fikir beyan etmediği görülmüyor. Ankete katılanların %1.4'ü diğer şikkını işaretlerken, 1 kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 19: Ankete Katılanların Türbelerde Yatan Zatlardan Şefaât İstemenin Doğru Olup Olmadığıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Türbelerde yatan zatlardan şefaât istemek doğru mudur ?	Sayı	%
Evet	58	20,6
Hayır	188	66,9
Fikrim yok	30	10,7
Diğer	4	1,4
Cevapsız	1	0,4
Toplam	281	100

C- Günah Kavramıyla İlgili Bulgular

İslâm'da günah kavramı tevbesiz affedilip affedilmemesine göre sınıflandırılmıştır. Niteliği açısından günah, büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır. Kur'ân'a ait olan bu tasnifin içi hadislerden yola çıkılarak doldurulmaya çalışılmıştır. Şirkin en büyük günah olduğunda şüphe yoktur.⁵¹²

⁵¹² Adil Bebek, "Günah", *DİA*, İstanbul, XIV, s. 285.

Ankette, günahların küçük ve büyük diye ayrılmasıyla ilgili yönelttiğimiz soruya (Tablo 20) katılımcıların %71.2'si evet; %22.4'ü hayır şeklinde cevap vermiştir. %5'i bu konuda, fikrinin olmadığını ifade ederken, 1 kişi de diğer şıkkını işaretlemiştir. Deneklerin %1.1'i ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 20: Ankete Katılanların Günahların Büyük ve Küçük Diye Ayrılmasının Doğru Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce günahların büyük ve küçük diye ayrılması doğrumudur?	Sayı	%
Evet	200	71,2
Hayır	63	22,4
Fikrim yok	14	5
Diğer	1	0,4
Cevapsız	3	1,1
Toplam	281	100

IX- ŞEFAAT İNANCININ BOYUTLARI

A- Şefaati İnançıyla İlgili Bulgular

Şefaati kavramı, Kur'ân'ın konuyu ortaya koyuş biçimi ve bu kavram etrafında tarihî süreç içerisindeki ihtilaflarla her zaman güncelliğini korumuştur. Şefaati ilgili tartışmalar, mezhebî kaygılardan dolayı konuya ön kabullerle bakıldığı sürece de sona erecek değildir.

Toplumun şefaati anlayışını tespit etmek amacıyla hazırladığımız anketin en önemli sorularından birisi olan; Allah tevbeleri kabul eden, kullarını bağışlayan olduğuna göre insanın bağışlanma konusunda Allah'tan başkasına ihtiyacı olup olmadığı, bir şefaatiçinin gerekip gerekmediği konusunda yönelttiğimiz soruya (Tablo21) evet diyenlerin oranıyla %43.1 hayır diyenlerin oranının %39.9 birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu tablodan deneklerin yarıya yakınının şefaati beklentisi içerisinde olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan üç kişiden biri, günahkâr kulları affetme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, diğer tablolarda da görüleceği gibi, deneklerin %40'ının Ehl-i sünnet'in şefaati görüşünü benimsedikleri ortaya çıkıyor. Dolayısıyla toplumun göz ardı edilemeyecek bir kesiminin Mu'tezile'nin şefaati anlayışı doğrultusunda yani şefaatin günahkârların bağışlanmasına yaramayacağı yönünde görüş beyan ettiği ortaya çıkıyor. Ankete katılanların %6'sı ise bu konuda fikir beyan edememiştir. %6.8'lik bir grup diğer şıkkını işaretlerken, deneklerin %4.3'ü ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 21: Deneklerin Allah'tan Başkasının Şefaatine İhtiyaç Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Allah tevbeleri kabul eden ve kullarını bağışlayan olduğuna göre insanın ondan başkasının şefaatine ihtiyacı var mıdır ?	Sayı	%
Evet	121	43,1
Hayır	112	39,9
Fikrim yok	17	6
Diğer	19	6,8
Cevapsız	12	4,3
Toplam	281	100

İnandığı halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyenlerin durumu hakkında Ehl-i sünnetin görüşü; bu kişilerin günahkâr müminler olduğu şeklindedir. Bu çerçevede ortaya çıkan durum toplumun şefaât konusunda düşüncelerinin karışık olduğunu ortaya koymaktadır. Yaptığımız anket çalışmasını genel olarak değerlendirdiğimizde deneklerin büyük oranda şefaati benimsediği anlaşıyor. Ancak bu tablodan (Tablo 22) inandığı halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyen günahkâr müminlere şefaât olunmayacağı inancının büyük oranda kabul edildiği görülmektedir. Bu dikkat çekici bir sonuçtur. Kanaatimizce bu tablo, toplumun mezhebî bir baskı altında olduğunu ispat etmektedir. Ehl-i sünnetin şefaât konusunda ortaya koyduğu görüşü benimsemenin imânî bir yükümlülük olduğuna inanan toplum, bunun dışında bir inanca sahip olmanın dinden çıkmaya sebep olacağını zannetmektedir. Bu korku insanların inandığını değil söylenmesi gerekeni söylemeleri sonucunu doğurmuştur. Buna göre aslında toplumun bilinç altında, herkesin amelinin karşılığını eksiksiz göreceği, günahkârlara şefaatin fayda vermeyeceği yönünde bir şefaât inancının, hakim olduğu ortaya çıkmaktadır.

İnandığı halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyen günahkârların durumu konusunda (Tablo 22) ankete katılanlardan %26'lık bir grup, bunların durumlarını ancak Allah bilir şeklinde görüş beyan ederken, %2.1 oranında küçük bir grup ise Hâricî bir mantıkla düşünerek bunların kâfir olacağını ifade etmiştir. Mu'tezilenin görüşüne paralel olarak, bunlar tevbe edinceye kadar imanla küfür arasındadır görüşüne sahip olanların oranı ise %9.3'tür. İman ettiği halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyenler, yani günahkârlar konusunda en dikkat çekici sonuç ise bunlara peygamberlerin şefaatinin bile fayda vermeyeceğini düşünenlerin %0,7 ile en küçük grubu oluşturmasıdır. Günahkârların âhirette cezalarını çecekleri inancına sahip olanlar ise %60.5 ile en büyük grubu oluşturmaktadır. 1 kişi diğer şıkkını işaretlerken, 3 kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 22: Deneklerin İnandığı Halde Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmeyenler Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı

İnandığı halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyenlerin durumu aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Sayı	%
İslam dininden çıkmıştır	6	2,1
Bunların durumlarını ancak Allah bilir	73	26
Bu kişilere peygamberler şefa'at eder	2	0,7
Dinden çıkmaz ama günahkârdır âhirette cezasını çeker	170	60,5
Tevbe edinceye kadar imanla-küfür arasındadır	26	9,3
Diğer	1	0,4
Cevapsız	3	1,1
Toplam	281	100

1- Şefaatin Tanımı ve Şefaitle İlgili Terimler

Bir kavram hakkında yapılan tanım, kişinin o konuya hangi yönden baktığını ortaya koyan önemli bir ölçüdür. Ankete katılanların, şefaitle ilgili tercih ettiği tanımlar dikkat çekici sonuçlar doğurmaktadır. Buna göre (Tablo 23) deneklerin %47'sinin, Ehl-i sünnetin şefa'at tanımına paralel olarak, peygamberlerin ve salih kulların, kıyâmet gününde Allah'ın izniyle günahkâr müminlerin azaptan kurtulmaları ve cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için talepte bulunmaları şeklinde bir şefa'at inancına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşın %34,5'lik bir grup ise herkese kendi amelinin karşılığıyla muamele edilecektir, görüşü benimsemiştir. Deneklerin %14,2'sinin ise şefa'ati, peygamberlerin ümmetlerinin bağışlanması için dua etmelerinden ibaret sayarak, şefa'atle dua arasındaki ilişkiyi ön plana çıkardığı görülüyor. Bu iki grubu birleştirdiğimizde %48,7'lik bir oranın, Ehl-i sünnetin şefa'at anlayışını benimsemediği ortaya çıkıyor. Şefa'ati hak etmek için Ehl-i sünnet olmak şart mıdır? sorusuna (Tablo32) deneklerin %72'si evet cevabı vermiştir. Buna karşın ankete katılanların ancak %47'si Ehl-i sünnetin şefa'at anlayışı doğrultusunda bir görüş beyan etmiştir. Bu

durumda deneklerin %25'inin, kendisini Ehl-i sünnet olarak değerlendirdiği halde onların şefa'at anlayışını tasvip etmedikleri ortaya çıkıyor. %25 oranı, dört kişiden biri demektir ki bu yüksek bir rakamdır. Bu tablo, halkın bir kısmının şefa'at konusunda ya bilgi yetersizliğinden dolayı çelişkili fikirleri olduğunu ya da bilinçli bir tercihle Ehl-i sünnetin şefa'at anlayışını tasvip etmediğini ortaya koyuyor. Deneklerden 12 kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 23: Ankete Katılanların Şefa'atin Tanımıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Aşağıdaki tanımlardan hangisi sizin şefa'at anlayışınıza en uygundur?	Sayı	%
Herkes amelinin karşılığını eksiksiz görecektir ve Allah dilediğine şefa'at edecektir	97	34,5
Peygamberlerin ve salih kulların kıyamet gününde Allah'ın izniyle günahkâr müminlerin azaptan kurtulmaları ve cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için talepte bulunmalarıdır	132	47
Peygamberlerin, ümmetlerinin affedilmesi için dua etmeleridir	40	14,2
Cevapsız	12	4,3
Toplam	281	100

Toplumun şefa'at hakkındaki bilgi seviyesini ölçmek amacıyla yönelttiğimiz (Tablo 24) “makam-ı mahmûd” sorusuna, deneklerin; %66.9'u, İslâm âlimleri tarafından genel olarak kabul edilen, “Peygamber'imize âhirette verileceği vaat edilen en büyük şefa'at makamıdır.” şeklinde cevap vermiştir. %4.6'sı bu kavramı Hz. Peygamber'in ismi olarak anlarken, yine aynı oranda %4.6 katılımcı ise, “Peygamber'in miraca çıkarken üzerine oturduğu tahttır.” şeklinde şıkları doldurmak üzere koyduğumuz tanımları tercih etmiştir. %17.4'lük bir grup bu konuda fikrinin olmadığını ifade ederken, ankete katılanların %4.6'sı ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 24: Ankete Katılanların “Makam-ı Mahmûd” Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı

“Makam-ı mahmûd” sizce ne demektir ?	Sayı	%
Peygamberimiz’in ismidir	13	4,6
Meleklerle verilen şefaât hakkıdır	5	1,8
Peygamberimize âhirette verileceği vaadedilen en büyük şefaât makamıdır	188	66,9
Peygamberimizin miraca çıkarken üzerine oturduğu tahttır	13	4,6
Fikrim yok	49	17,4
Cevapsız	13	4,6
Toplam	281	100

Şefaâtle ilgili terimlerden bir diğeri olan; “şefaât-i uzmâ” sorusuna, (Tablo 25) deneklerin %47.7’si, Hz Peygamber’in büyük ve umûmî şefaâtini ifade eder, şeklinde cevap vermiştir. Bu konuda fikrinin olmadığını ifade edenler ise %36.3 ile en büyük ikinci grubu oluşturmaktadır. Deneklerden; %7.1’i Allah’ın rahmetini; %2.5’i diğer peygamberlerin şefaâtini; %0.4’ü ise meleklerin şefaâtini ifade eder, şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Diğer şıkkını işaretleyenlerin oranı %0.4 olurken, 15 (%5.3) kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 25: Deneklerin “Şefaât-i Uzma” Hakkındaki Görüşlerine Göre Dağılımı

Şefaât-i uzma sizce ne anlama gelir ?	Sayı	%
Allah’ın rahmetini ifade eder	20	7,1
meleklerin şefaâtini ifade eder	1	0,4
Hiz. Peygamber’in büyük ve umûmî şefaâtini ifade eder	134	47,7
Diğer peygamberlerin şefaâtini ifade eder	7	2,5
Fikrim yok	102	36,3
Diğer	2	0,7
Cevapsız	15	5,3
Toplam	281	100

2- Şefa'at Edecekler

Şefaatin var olup olmadığı kadar, kimlere şefa'at izni verileceği meselesi de önem arz etmektedir. Eğer birisine şefa'at izni verilecekse bu kişinin ayrıcalıklı, Allah katında özel bir konuma sahip olması gerekir. Kişinin Allah katındaki değeri ise sergilediği bağlılık, fedakarlık ve samimiyetle doğru orantılıdır. Bu çerçevede Ehl-i sünnet âlimleri, şefa'at etme izni verileceği düşünülen kişileri âyetlerin işaret ettiği bazı vasıfları dikkate alarak belirlemeye çalışmışlardır. Buna göre peygamberler, melekler ve sâlih kulların şefaatine izin verileceği düşünülmüştür. Hadislerde ise bunlara ilaveten, bazı amellerin (Kur'an okumak, ezan duası okumak, yapılan iyilik v.b.) ve bu amellerin sahiplerinin şefa'atinden bahsedilmiştir. Toplumun şefa'at edecekler hakkındaki inancına (Tablo 26) göre, deneklerin %27'si bu yetkinin sadece peygamberlere verileceğini ifade etmiştir. Ankete katılanların; %7.8'i peygamber ve şehitlerin; %14.6'sı peygamber, şehit ve evliyaların şefaatine izin verileceği yönünde görüş beyan etmişlerdir. Şefa'at etme izni verilecekler konusunda %32.7 ile peygamberler, şehitler, evliyalar, âlimler ve hafızlardır, diyenler en büyük grubu oluşturmuştur. Deneklerin, %2.1'i hiç biri şıkkını işaretlerken, yine %2.1'le aynı oranda kişi ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Tablo 26: Deneklerin Şefa'at Edeceklerle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce kimler şefa'at edebilir ?	Sayı	%
Peygamberler	76	27
Peygamberler, şehitler	22	7,8
Peygamberler, şehitler, evliyalar	41	14,6
Peygamberler, şehitler, evliyalar, âlimler	38	13,5
Peygamberler, şehitler, evliyalar, âlimler, hafızlar	92	32,7
Hiç biri	6	2,1
Cevapsız	6	2,1
Toplam	281	100

Ankete katılanların şefa'at etmelerine izin verilecekler hakkındaki inancını belirlemek amacıyla yönelttiğimiz sorulardan biri de diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine şefa'at etmelerine izin verilip verilmeyeceği meselesidir. (Tablo 27) Bu

konuda ortaya çıkan tabloya göre deneklerin %52.7'si, diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine şefaati etmelerine izin verileceğine inanmaktadır. Buna karşın %25.3 oranında katılımcı buna inanmadığını ifade etmiştir ki bunlar şefaati zaten prensip olarak kabul etmeyenlerdir. Ankete katılanların %18.5'i ise bu konuda fikrinin olmadığını beyan etmiştir. %2.5'i diğer şıkkını işaretlerken, 3 kişi de bu soruyu boş bırakmıştır.

Tablo 27: Ankete Katılanların Diğer Peygamberlerin Kendi Ümmetlerine Şefaati Edip Etmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine şefaati edeceğine inanıyor musunuz ?	Sayı	%
Evet	148	52,7
Hayır	71	25,3
Fikrim yok	52	18,5
Diğer	7	2,5
Cevapsız	3	1,1
Toplam	281	100

Meleklerin şefaati meselesi, Kur'ân'da: "Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah izin vermedikçe, bir işe yaramaz."⁵¹³ âyeti ile ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere meleklerin şefaati Allah'ın iznine bağlanmıştır. Meleklerin şefaati konusu, Kur'ân'da Allah'ın iznine bağlı olarak da olsa ifade edilmiş olmasına karşın, katılımcıların çoğunluğu, %42.3 meleklerin insanlara şefaati edeceğine inanmamaktadırlar. (Tablo 28) Deneklerin %26.3'ü meleklerin insanlara şefaati edeceğine inandığını ifade etmiştir. Ankete katılanların %27.4'ü bu konuda fikrinin olmadığını söylerken, %1.4'ü ise diğer şıkkını işaretlemiştir. 7 kişi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu tablo da ilginç bir sonuç ortaya koymuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'da meleklerin şefaati konusu Allah'ın izni çerçevesinde ifade edilmiş olmasına rağmen toplumun çoğunluğu meleklerin şefaati edeceğine inanmamaktadır. Buna karşın Kur'ân'da peygamberlerin şefaati konusu ifade edilmezken, toplumun büyük bir bölümünün peygamberlerin şefaati inandığı görülüyor. Bu, öncelikle toplumun şefaati inancının, Kur'ân'dan beslenmediğini ispat etmektedir. İkinci olarak, toplumun şefaati, meleklerden çok

⁵¹³ en-Necm 53/26.

peygamberlere mahsus görme eğilimi göstermesi, şefaati peygamberle özdeşleştirmelerinden kaynaklanmaktadır

Tablo 28: Deneklerin Meleklerin Şefaati Edip Etmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Size göre melekler insanlara şefaati edecek midir ?	Sayı	%
Evet	74	26,3
Hayır	119	42,3
Fikrim yok	77	27,4
Diğer	4	1,4
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

Peygamber ve şehitlere, ortaya koydukları zor görev ve fedakarlık sebebiyle şefaati etme izni verileceği hususunda mezhepler arasında büyük oranda ittifak oluşmuştur. Bunlara ilaveten bazı seçkin kullara da şefaati etme izni verileceği inancı bu konuyu ayrı bir bahis olarak sormamızı gerektirmiştir. Ortaya çıkan tablo da bunun isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. (Tablo 26) Yukarıda Peygamber ve şehitlerin yanında bazı seçkin kullara da şefaati izni verileceğine inananların oranı %32.7 iken, burada (Tablo 29) aynı gruba şefaati izni verileceğini düşünenlerin oranı %59.1 olarak görülmektedir. Bu kişilere şefaati izni verileceğine inanmayanların oranı ise %21.7'dir. Deneklerin %14.9'u ise bu konuda fikrinin olmadığını, ifade etmiştir. %1.8 oranında kişi diğer şıkkını işaretlerken, ankete katılanların %2.5'i ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 29: Ankete Katılanların Bazı Seçkin İnsanların (âlimler, tasavvuf büyükleri, evliyalar) Şefaati Edip Etmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Bazı seçkin insanların (âlimler, tasavvuf büyükleri evliyalar) şefaatiçi olacağına inanıyor musunuz?	Sayı	%
Evet	166	59,1
Hayır	61	21,7
Fikrim yok	42	14,9
Diğer	5	1,8
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

3- Şefa'at Olunacaklar ve Özellikleri

Şefa'at edeceklerle ilgili tartışmaların, izin ve rıza kavramları çerçevesinde ele alındığını ifade etmiştik. Aynı husus, yani şefa'at olunacakların Allah'ın razı olduğu ve şefa'at edilmelerine izin verilmiş kişiler olması gerektiği meselesi, şefa'at olunacaklar hakkında da ön plana çıkmaktadır. Ancak şefa'at olunacaklarla ilgili tartışmalarda asıl belirleyici rolü, büyük günah sahiplerinin durumu oynamıştır. Büyük günah sahiplerine (mürtebib-i kebîre) şefa'at edilip edilmeyeceğiyle ilgili halkın inancını belirlemek amacıyla sorduğumuz soru şöyle bir tablo meydana getirmiştir: (Tablo 30) Ankete katılanların; %50.2'si büyük günah işleyenlere şefa'at edileceği doğrultusunda görüş beyan etmiştir. %18.1'i ise büyük günah sahiplerine şefa'atin olacağını kabul etmemiştir. Deneklerin, %17.8'i bu konuda fikrinin olmadığını ifade ederken, %6.8'i de diğer şıkkını işaretlemiştir. %7.1 oranında katılımcı ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Fikrim yok ve diğer şıklarını işaretleyenlerle bu soruyu cevapsız bırakanları birleştirdiğimizde %30'luk bir orana ulaşmaktadır ki, bunlar şefa'at konusunda her soruya olumsuz cevap vermişlerdir. Burada da görüldüğü üzere bu grup şefa'atin kapsamına dair konularla çok fazla ilgilenmemektedir.

Toplunun, şefa'atin varlığını kabul eden grubunun %70 civarında olduğunu, bununla birlikte günahkârlara şefa'atin fayda vermeyeceğinin de deneklerin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini yukarıda belirtmiştik. bk. (Tablo 22)

Dolayısıyla toplumun, Ehl-i sünnetin büyük günah sahiplerine şefa'at edileceği görüşünü benimsemekle, herkesin kendi amelinin karşılığını eksiksiz göreceği şeklinde Kur'ân'ın öngördüğü temel prensibe inanma arasında, ikilem yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo:30 Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiy'e Şefa'at Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Size göre büyük günah işleyen bir kişiy'e şefa'at edilecek midir ?	Sayı	%
Evet	141	50,2
Hayır	51	18,1
Fikrim yok	50	17,8
Diğer	19	6,8
Cevapsız	20	7,1
Toplam	281	100

Halkın, şefaati somut olarak algılama isteği, bu kavramın daha ziyade, kendileri gibi insan olan peygamberlerle özdeşleştirmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla şefaati hak etmek için peygambere bağlılığı şart gören bir anlayışın, deneklerin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Anket sorularını hazırlamadan evvel ön fikir edinmek amacıyla yapmış olduğumuz yüz yüze görüşmeler de, böyle bir sonucun çıkacağını göstermiştir. Dolayısıyla şefaati hak etmek için, Hz. Peygamber'in davranışlarına uygun yaşamak gerektiği (Tablo 31) deneklerin %64.1'i tarafından kabul edilmiştir. Katılımcıların %23.5'i ise şefaati hak etmek için bunun gerekmediği yönünde görüş beyan etmiştir. Deneklerden %6.4'ü konu hakkında fikrinin olmadığını ifade ederken, %4.6'sı da diğer şıkkını işaretlemiştir. 4 (%1.4) kişi ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Tablo 31: Deneklerin Peygamberin Şefaatinin Hak Etmek İçin Onun Davranışlarına Uymak, Yaptıklarını Yapmak (onun gibi giyinmek vb.) Gerekli Gerekmediğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce peygamberin şefaatinin hak etmek için onun davranışlarına uymak, yaptıklarını yapmak (onun gibi giyinmek vb.) şart mıdır?	Sayı	%
Evet	180	64,1
Hayır	66	23,5
Fikrim yok	18	6,4
Diğer	13	4,6
Cevapsız	4	1,4
Toplam	281	100

Ehl-i sünnet kavramı, Müslümanlar tarafından farklı anlamlandırılmakla birlikte çoğunluk tarafından inanç, ibadet, hukuk ve ahlak kaidelerini yorumlamada ve sonraki nesillere aktarmada, vahyin ilk muhataplarının takip ettiği yol şeklinde tanımlanmıştır.⁵¹⁴ Söz konusu bu kavrama yüklenen mana, Kur'an ve sünnet dairesi içerisinde olmanın bir teminatı olarak algılandığı için, sonraki dönemlerde ortaya çıkan farklı fırkalar tarafından sahiplenilmeye çalışılmıştır. Yani her bir oluşum kendisini ve

⁵¹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i sünnet" md. *DİA*, İstanbul, X, s. 525.

takip ettiği yolu tek doğru yol olarak isimlendirmiştir. Deneklerin bu soruyu cevaplandırırken böyle bir psikoloji içerisinde olup olmadıklarını test etme şansımız yok ama çoğunluğun şefaati hak etmek için “Ehl-i sünnet ve-l cemaat” olma şartını kabul etmiş olması katılımcıların kendilerini bu grup içerisinde değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Şefaatin kazanımlarından istifade edebilmek için Ehl-i sünnet ve-l cemaat olmanın şart olup olmadığı sorusuna, (Tablo 32) deneklerin %72.6 ile büyük bir bölümü bunun gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Şefaati hak etmek için Ehl-i sünnet ve-l cemaat olmak gerekmediğine inananların oranı ise %14.2’dir. Ankete katılanların %8.2’si konu hakkında fikrinin olmadığını ifade ederken, %2.5’i de diğer şıkkını işaretlemiştir. %2.5 oranında kişi ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Tablo 32: Ankete Katılanların Şefaati Hak Etmek İçin Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat Olmak Gerekip Gerekmediğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce şefaati hak etmek için Ehl-i sünnet ve-l cemaat olmak şart mıdır ?	Sayı	%
Evet	204	72,6
Hayır	40	14,2
Fikrim yok	23	8,2
Diğer	7	2,5
Cevapsız	7	2,5
Toplam	281	100

Şefaati öncelikle Hz. Peygamber ile özdeşleştiren günümüz anlayışı, onun şefaatine ulaşabilmek için davranışlarına uymanın yanında, hatıralarına saygı duymayı, onları ziyaret etmeyi de gerekli görmektedir. Aslında tarihin her döneminde Hz. Peygamber’in hatıralarına saygı duymak, inananlar için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Hz. Peygamber’in hatıralarına saygı duymak, çoğu zaman onun getirdiği mesaja sadık kalmanın önüne geçmiştir. Özellikle din anlayışının yüzeyselleştiği dönemlerde vasıtalar amacın önüne geçmiş, şekle verilen değer artmıştır. Şefaati gibi bir kazanım söz konusu olunca da insanlar, buna ulaşabilmek için en son düşünülebilecek sebeplere bile sarılmaktadır. (Tablo 33) Ankete katılanların %43.1’i sakal-ı şerif ve hırka-ı şerif ziyaretlerinin Hz. Peygamber’in şefaatine vesile olacağına inanmaktadır. Deneklerin %30.6’sı ise sakal-ı şerif ve hırka-ı şerif ziyaretlerinin şefaate ulaşmak için şart

olmadığı görüşünü taşımaktadır. Katılımcıların %21'i bu konuda fikrinin olmadığını ifade ederken, %4.3'ü de diğer şıkkını işaretlemiştir. 3 (%1.1) kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 33: Deneklerin Sakal-ı şerif ve Hırka-ı şerif Ziyaretlerinin Peygamberin Şefaatine Vesile Olup Olmayacağına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Sakal-ı şerif ve hırka-ı şerif ziyaretlerinin peygamberin şefaatine vesile olacağına inanıyor musunuz?	Sayı	%
Evet	121	43,1
Hayır	86	30,6
Fikrim yok	59	21
Diğer	12	4,3
Cevapsız	3	1,1
Toplam	281	100

Hız. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek her Müslümanın gönlünde yatan bir arzudur. Bu ziyaret isteğinde, şefaate beklentisinde de etkili olmaktadır. Şefaate ilgili dikkatimizi çeken en önemli konulardan birisi, ilk dönem hadis kaynaklarında son derece sınırlı olan, şefaate dair ibarelerin sonraki dönemlerde zenginleşmesi neredeyse herkesi şefaatin kapsamına dahil edecek bir noktaya ulaşmasıdır. Kur'an'ın öngördüğü şefaate anlayışından uzaklaşılmasında bu rivayetlerin önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de Hız. Peygamberin kabrini ziyaret etmeyi teşvik eden ibarelerde, bu durumun Hız. Peygamber'in şefaatine vesile olacağı şeklinde ifade edilmesidir. (Tablo 34) Ankete katılanların %35.6'sı Hız. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin, onun şefaatine vesile olacağı inancını taşıyor. Buna karşın %50.5 oranında katılımcı ise bunun aksi görüş beyan etmiştir. Deneklerin %10.3'ü bu konuda fikrinin olmadığını ifade ederken, %2.8'i de diğer şıkkını işaretlemiştir. 2 (%0.7) kişi ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 34: Ankete Katılanların Peygamberin Şefaati Hak Etmek İçin Kabrini Ziyaret Etmenin Gerekip Gerekmediğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Hz. peygamberin şefaati hak etmek için kabrini ziyaret etmenin gerekliliğine inanıyor musunuz	Sayı	%
Evet	100	35,6
Hayır	142	50,5
Fikrim yok	29	10,3
Diğer	8	2,8
Cevapsız	2	0,7
Toplam	281	100

4- Peygambere Bağlılık ve Şfaat

Peygambere bağlılık konusu, bu bağlılığın hangi ölçüler içerisinde olması gerektiği, Hz. Peygamber'in hangi sünnetlerinin bağlayıcı olduğu Müslümanların zihnini meşgul eden bir konudur. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in risaleti gereği ve beşeriyeti icabı yaptıkları şeklindeki temel ikili tasniften başka, yedi hatta elli maddeye kadar ulaşan tasnifler yapılmıştır. Bu tasnifler onun beşeriyeti gereği yaptıklarının, Rabbinden getirdiği asıl mesajın önüne geçirilmesini önleyebilir. Dolayısıyla eğer Hz. Peygamber'e bağlılık, onun şefaatine vesile olacaksa, bu bağlılığın sınırları önem arz etmektedir. Bunun, şeklî bağlılık olmadığına ise şüphe yoktur. Bu yönüyle toplumun beklediği şefaatin kazanımlarından istifade etmelerini sağlayacak bağlılık, onlar tarafından nasıl anlaşılmaktadır? Bunu ölçmek amacıyla yönelttiğimiz sorunun ortaya çıkardığı tablo (Tablo 35) şu şekildedir: Şeklen ona benzemeyi bağlılık olarak değerlendirenlerin oranı %1.1'dir. Deneklerin %9.6'sı, onu her şeyden çok sevmeyi Hz. Peygamber'e bağlılık olarak anlamıştır. %8.2 oranında katılımcı ismi anıldığı zaman salat ve selam getirmeyi ona bağlılık olarak değerlendirirken, hırka-i şerif ve sakal-ı şerifini ziyareti, Hz. Peygamber'e bağlılığın ölçüsü olarak nitelendirenlerin oranı da %0.7 olarak görülmektedir. onun Peygamberliği icabı ortaya koyduklarına uymayı, Hz. Peygamber'e bağlılık olarak anlayanların oranı ise % 37'dir. Bunların hepsini bağlılık olarak görenler %38.8 ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Ankete katılanların %1.4'ü diğer şıkkını işaretlerken %3.2'si ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 35: Deneklerin Peygambere Bağlılığın Ölçüsü Konusundaki Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce peygambere bağlılığın ölçüsü nedir?	Sayı	%
Şeklen ona benzemeye çalışmak	3	1,1
Onu her şeyden çok sevmek	27	9,6
İsmi anıldığı zaman salat ve selam getirmek	23	8,2
Hırka-ı şerifini, sakal-ı şerifini ziyaret etmek	2	0,7
Onun peygamber olarak getirdiklerine uymak	104	37
Hepsi	109	38,8
Diğer	4	1,4
Cevapsız	9	3,2
Toplam	281	100

5- Cehennemliklere Şefa

Kur’ân’da, şefaitle ilgili âyetler olmakla birlikte, bu âyetlerin şefa

edileceklerin bir kaç özelliğini belirtmenin dışında şefaatin kapsamına dair malumat vermediği görülmektedir. Şefaatin kapsamıyla ilgili ortaya konulan bütün ölçüler, beklentiler hadislere dayanmaktadır. Hz. Peygamber’den nakledilen ancak bazı âlimlerce sıhhati yönünden eleştirilen, “Benim şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenlerdir.”⁵¹⁵ hadisi toplumun şefa

alığını besleyen en meşhur ibarelerden birisidir. Yaptığımız araştırmaya göre (Tablo 36) cehennemi hak eden büyük günah sahibi müminlere şefa

edileceğine inananların oranı %50.2 çıkmıştır. Büyük günah işleyen bir kişiye şefa

edileceğini kabul etmeyenlerin oranı %18.1 olurken, ankete katılanların %17.8’i bu konuda fikrinin olmadığını ifade etmiştir. Deneklerin %6.8’i ise diğer şıkkını işaretlemiş. %7.1’i de bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Görüldüğü üzere cehennemliklere (Tablo 36) ve cennetliklere (Tablo 37) şefa

edileceğine inananların oranı bir birine çok yakındır. Bu sonuç toplumun şefa

algısı üzerinde Ehl-i sünnetin tesirini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁵¹⁵ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kiyame”, 11.

Tablo 36: Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiyi Şefaata Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Size göre büyük günah işleyen bir kişiye şefaata edilecek midir ?	Sayı	%
Evet	141	50,2
Hayır	51	18,1
Fikrim yok	50	17,8
Diğer	19	6,8
Cevapsız	20	7,1
Toplam	281	100

6- Cennetliklere Şefaata

Şefaata ilgili tartışmaların odak noktalarından birinin de onun kimleri kapsayacağı meselesi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda şefaatin sadece cennetlikleri kapsayacağı ifade edildiği gibi, hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri kapsayacağı da savunulmuştur. Ayrıca az da olsa şefaati bütünüyle reddedenler de mevcuttur. İslâm düşünce tarihi içerisinde bu bağlamda ortaya çıkan görüşlerin toplumun şefaata algısına etkisinin olup olmadığını, olduysa bunun hangi ölçülerde olduğunu tespit etmek amacıyla yönelttiğimiz soruya, (Tablo 37) deneklerin; %53.7'si şefaatin cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için geçerli olacağı yönünde cevap vermiştir. Katılımcıların %9.3'ü ise cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için şefaatin geçerli olmayacağını ifade etmişlerdir. %31.7'si fikrinin olmadığını belirtirken; %2.5'i diğer şıkkını işaretlemiştir. %2.8 oranında katılımcı ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 37: Ankete Katılanların Cennetteki Müminlerin Derecelerinin Yükseltilmesi İçin Şefaata Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce cennetteki müminlerin derecelerinin yükseltilmesi içinde şefaata edilecek midir?	Sayı	%
Evet	151	53,7
Hayır	26	9,3
Fikrim yok	89	31,7
Diğer	7	2,5
Cevapsız	8	2,8
Toplam	281	100

7- Büyük Günah Sahipleri ve Şefa

Günah kavramıyla ilgili yapılan tasniflerden biri de, tevbesiz bağışlanıp bağışlanmayacağına göre olanıdır. Kul hakkı olarak nitelenen günahların hak sahibi helal etmedikçe bağışlanmayacağına şüphe yoktur. Diğer günahları ise Allah dilediğine bağışlar.⁵¹⁶ Bu bağışlanmanın aracıyla veya aracısız olması şefa

Tablo 38: Deneklerin Büyük Günah İşleyen Bir Kişiy

Size göre büyük günah işleyen bir kişiy	Sayı	%
Evet	141	50,2
Hayır	51	18,1
Fikrim yok	50	17,8
Diğer	19	6,8
Cevapsız	20	7,1
Toplam	281	100

Çeşitli sebeplerle, Allah'ın takdirine boyun eğmeyerek kendi hayatına son vermek büyük günahlar arasında sayılmıştır. İntihar eden bir kişiy şefa

Dikkat edilirse büyük günah işleyenlere şefa

⁵¹⁶ en-Nisa 4/ 48-116

bir kişiye şefaata edileceğini kabul edenlerin oranı ise (Tablo 39) %18.9'dur. Ortaya çıkan sonucu, ilk bakışta deneklerin büyük günah kavramını ve intihar etmenin büyük günah olduğunu bilmedikleri şeklinde yorumlayabiliriz. Ancak derinlemesine incelediğimizde, teoride kabul edilen bir durumun pratiğe indirildiğinde kolayca benimsenmediğini görürüz. Bu durum, genel olarak adaleti savunan birisinin, savunduğu adalet ilkeleri kendi aleyhine sonuçlar doğurduğunda onu kolay kolay kabullenmemesine benzer. Büyük günah işleyen birisine şefaatin olacağını ister mezhebî bir ön kabul, ister inanarak, ilke bazında benimseyen birisi, büyük günahları teker teker değerlendirdiğimizde, yani zina eden, iftira eden, hırsızlık yapan, içki içen, anne-babaya isyan eden birisine şefaati sorduğumuzda kabul etmekte zorlandığı anlaşılmaktadır. Bu da toplumun büyük günah işleyen birisine şefaata olunacağını prensip olarak kabul etmekle birlikte, bu durumu vicdânen içselleştiremediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 39: Ankete Katılanların İntihar Eden Bir Kişiyi Şefaata Edilip Edilmeyeceğiyle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Size göre intihar eden bir kişiye şefaata edilecek midir?	Sayı	%
Evet	53	18,9
Hayır	141	50,2
Fikrim yok	61	21,7
Diğer	14	5
Cevapsız	12	4,3
Toplam	281	100

8- Kâfirlere Şefaata

Kâfirlere şefaatin olmayacağını, Kur'an hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak netlikte ortaya koymaktadır. Bu konuda İslâm âlimleri arasında da herhangi bir ihtilaf yoktur. Kâfirlere şefaatin olmayacağı konusunda geçmişte ortaya çıkan ittifakın günümüz şefaata anlayışına da aynen yansıdığı görülmektedir. Buna göre (Tablo 40) ankete katılanların, %80.4'ü kâfirlere şefaatin olmayacağını belirtmiştir. Yanlış işaretlediklerini zannettiğim %2.1 oranında katılımcı ise kâfirler için şefaatin olacağını ifade etmiştir. Bunun yanında deneklerin %13.9'u konu hakkında fikrinin olmadığını

açıklarken, %0.7'si de “Diğer” şıkkını işaretlemiştir. 8 (%2.8) kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 40: Ankete Katılanların Kâfirlere Şefaât Olup Olmayacağıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Kâfirler için şefaât var mıdır ?	Sayı	%
Evet	6	2,1
Hayır	226	80,4
Fikrim yok	39	13,9
Diğer	2	0,7
Cevapsız	8	2,8
Toplam	281	100

B- Dua ve Şefaât İlişkisi

Seslenmek, çağırmak, yardıma çağırmak, Allah'a yalvarmak, O'ndan dilekte bulunmak, O'na yakarmak⁵¹⁷ gibi anlamlara gelen dua, insanda fıtrî bir olgudur. Bu sebeple bütün dinlerde mevcuttur. İnsanlar hayatları boyunca, üstesinden gelemeyecekleri birçok sıkıntılarla karşılaşır. Üstün bir varlığa inanan her insan şu veya bu şekilde dua eder.

İslâm inancına göre dua ederken gözetilmesi gereken önemli ölçüler vardır. Dua yalnızca Allah'a yapılır. Yardım sadece Allah'tan istenir.⁵¹⁸ Allah'tan başkasından yardım ve istekte bulunmak, şirk olarak değerlendirilmiştir. “Allah'ım senden filancanın yanındaki makamı hakkı için şunu veya bunu istiyorum” diye dua etmek, nehyedilmiştir. Çünkü Allah, Kur'ân'da duanın sadece kendisine yapılmasını emretmektedir: “Ben muhakkak ki kullarıma yakıным, bana dua ettiğinde dua edenin duasına icâbet ederim.”⁵¹⁹ Bu ve benzeri âyetler, duada aracıya gerek olmadığını, Yüce Allah'ın insana bir aracıyı gerektirmeyecek kadar yakın olduğunu ve şartlarına uyularak samimiyetle yapılan duaları geri çevirmeyeceğini ortaya koymaktadır.

(Tablo 41) Ankete katılanların %66.9'u, peygamber yada velilerin duanın kabûlü için aracı kılınabileceğini doğru bulduğu anlaşılmaktadır. Peygamber veya

⁵¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “dua”, md.

⁵¹⁸ el-Fâtiha 1/5.

⁵¹⁹ el-Bakara 2/186.

velileri duanın kabûlü için aracı kılmayı doğru bulmayanların oranı ise %21.7'dir. Deneklerin %8.2'si bu konuda fikrinin olmadığını ifade ederken, %1.1'i de diğer şıkkını işaretlemiştir. 6 (%2.1) kişi ise bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 41: Ankete Katılanların Dua Ederken Peygamberleri ya da Velileri Duanın Kabulü İçin Aracı Kılmanın Doğru Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Sizce dua ederken peygamberleri yada velileri duanın kabûlü için aracı kılmak doğru mudur?	Sayı	%
Evet	188	66,9
Hayır	61	21,7
Fikrim yok	23	8,2
Diğer	3	1,1
Cevapsız	6	2,1
Toplam	281	100

Şefaatin dua ile yakın alakasının olduğunu ifade etmiştik. Kur’ân’da, Hz. Peygamber’den hem kendisi hem de müminler için dua etmesi istenmektedir.⁵²⁰ Hadislerde de inananlar dua etmeye teşvik edilmektedir: “İnsanoğlu öldüğü zaman artık ameli kesilmiştir. Yalnız şu üç kişi bunun dışındadır: ‘Sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve dua eden salih evlat’”⁵²¹ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, hayatta olanlar için dua edildiği gibi, ölümlere de dua edilebileceğini ve bunun ölen kişiye faydası olacağını ifade etmektedir.

İster dünyevî ister uhrevî, zor durumda olana yardım etmek, bir müminin düştüğü sıkıntıdan kurtulmasını yada hiç düşmemesini istemek hem şefaatin hem de başkası için yapılan duanın en belirgin özelliğidir. Yani şefaathem ve duataşıdığı amaç bakımından birbirine çok yakın iki kavramdır. Dolayısıyla şefaathem talebi bir bakıma duaa, duada da bir yönüyle şefaathem olarak düşünülebilir. (Tablo 42) Araştırmaya katılanların %48.4'ü, bir müminin diğer bir mümin için duaa etmesinin şefaathem olarak düşünülebileceği görüşünü benimsemiştir. %27.4 oranında katılımcı da duanın şefaathem olarak düşünülmesini doğru bulmamıştır. Bu konuda fikrinin olmadığını ifade edenlerin oranı ise % 20.3'tür. Deneklerin, %3.2'si diğer şıkkını işaretlerken, 2 (%0.7) kişi de bu soruyu cevaplamamıştır.

⁵²⁰ En-Nûr 24/62; et-Tevbe 9/103.

⁵²¹ Müslim, “Vesaya”, 14; Ebû Dâvud, “Vesâyâ”, 14.

Tablo 42: Deneklerin Bir Müminin Diğer Bir Mümin İçin Dua Etmesinin Şefaath Olarak Düşünölüp Düşünölmemeyeceğine İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Bir müminin diğer bir mümin için dua etmesi de şefaath olarak düşünölülebilir mi ?	Sayı	%
Evet	136	48,4
Hayır	77	27,4
Fikrim yok	57	20,3
Diğer	9	3,2
Cevapsız	2	0,7
Toplam	281	100

C- Halkın Şefaath Anlayışıyla İlgili Bulguların Tahlili

Bir araştırma, konuyu bütün yönleriyle ortaya koymak, sebep sonuç ilişkisi içerisinde ulaşılan verileri yorumlamak ve sonunda da teoriler üretmek amacıyla yapılır. Bütün araştırmaların amacı insanlığa yeni bir şeyler sunmaktır. Bu gerçek, toplumların kendilerine sunulan dînî inançları nasıl anladıklarını ve bu inançları benimseme süreçlerini tespit etmeyi zarûrî kılmaktadır. Dolayısıyla ele aldığımız konuda sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için, şefaath kavramının temel kaynaklarda nasıl ortaya konduğunu tespit etmenin yanında, toplumun konuyu nasıl anladığını, bu algının beslendiği kaynakları ve geçmişte ortaya çıkan ihtilafların günümüze yansıyan uzantılarını tespit etmemiz gerekmiştir. Bu amaçla hazırladığımız anket çalışmasını yukarıda tablolar halinde ortaya koyduk ve bu tabloları belirlediğimiz başlıklar altında yorumlamaya çalıştık.

Halkın şefaath anlayışıyla ilgili ulaştığımız bulgular genel olarak beklediğimiz doğrultuda çıkmıştır. Fakat yine de bazı konuların altının çizilmesi gerekmektedir.

Ankete katılanlardan, % 30-40 civarında bir grup şefaathle ilgili bütün sorulara olumsuz cevap vererek şefaathi kabul etmediğini belirtmiştir. Bu konuda yapılan, diğer araştırmalarda da benzer sonuçlar çıkmıştır.⁵²²

Şefaath kabul edenlerin anlayışı, Kur'ân'dan ziyade hadislere göre şekillenmiştir. Bu konuda, nakledilen şefaathle ilgili çok sayıda hadis toplumun şefaath algısına yön vermiştir. Kur'ân'daki şefaath âyetlerinden ziyade şefaath hadislerinin

⁵²² Abdulhamid Pehlivan, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı*, İstanbul/ Maltepe Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi M.Ü. SBE) İstanbul, 2005.

belirleyici rol oynaması, konuya Ehl-i sünnetin yaklaşımı ve bu hadislerde şefaatin kapsamının alabildiğine genişletilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Şefaati prensipte kabul edenlerin, konuya dair inançları ise çoğunlukla mensubu bulunduğu mezhebin görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak ankete katılanlardan %72'lik bir grup (Tablo 32) kendisini Ehl-i sünnet olarak isimlendirmesine karşın bunlardan %20 civarında katılımcı, meleklerin şefaati (Tablo28), büyük günah işleyenlere şefaatin (Tablo 38-39) gerçekleşip gerçekleşmeyeceği gibi konularda mensubu bulunduğu mezhebin dışında görüşler beyan etmiştir.

Şefaatile ilgili İslâm âlimleri arasındaki ihtilafın, halkın inancına da yansıdığı anlaşılmaktadır. Toplumun şefaat hakkındaki kanaatleri sözlü bilgiye ve mezhebî ön kabullere dayanmaktadır. Anket hakkındaki görüşlerini ifade eden bir çok katılımcı konuya dair bilgisinin yüzeysel olduğunu, anketteki bazı soruların kendilerini araştırmaya sevk ettiğini ve yaptıkları araştırmalardan sonra şefaatile ilgili kanaatlerinin değiştiğini ifade etmişlerdir.

Bilindiği üzere Mu'tezile, büyük günah sahiplerine şefaatin olmayacağı yönünde görüş beyan etmiştir. Deneklerin % 30 kadarının da, bu doğrultuda bir şefaat inancına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şefaat tartışmalarının odak noktasını oluşturan büyük günah sahiplerinin durumu hakkında ise deneklerin bir kısmının, Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemedikleri ortaya çıkmıştır. Toplum tarafından, herkesin dünyada yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını eksiksiz göreceği,⁵²³ prensibi ile Ehl-i sünnetin benimsediği, büyük günah işleyenlere şefaate olunacağı düşüncesinin bağdaştırılamadığı ve toplumun bu noktada zihninin karışık olduğu tespit edilmiştir.

⁵²³ ez-Zilzâl 99/7-8.

SONUÇ ve ÖNERİLER

İslâm öncesi toplumların inanç ve kültür dünyalarında çeşitli şekillerde var olan şefaât meselesi, Kur'ân'ın da önemle üzerinde durduğu konulardan biridir. Kur'ân'ın âhirete yönelik tasvirleri arasında zikredilen şefaât kavramını, Müslümanlar açısından önemli kılan husus, konunun Kur'ân'da şefaatin hem varlığına hem de yokluğuna yorumlanabilecek ifadelerle yer almasının yanı sıra, tevhidin ispatı ve şirkin reddi bağlamında ortaya konmasından kaynaklanmaktadır.

Şefaâtle ilgili âyetler incelendiği zaman ilk bakışta, şefaatin hem varlığına hem de yokluğuna yorumlanabilecek karmaşık bir tabloyla karşılaşmaktadır. Bu durum Kur'ân'ın, bir konuyu arz ederken önce toplumların sahip oldukları yanlış inançları reddedip, onun yerine kendi saf öğretisini hakim kılma prensibinin, şefaatin ortaya konuluş sürecinde de uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte önce Kur'ân'ın nüzul dönemi muhataplarının inanç dünyalarında önemli bir yer tutan, müşriklerin çarpık şefaât anlayışları, Kur'ân'ın kendine has üslubu çerçevesinde kesin bir dille reddedilmiş, sonra gerçek şefaât anlayışının temel ilkeleri ortaya konmuştur.

Şefaât düşüncesini tümüyle reddeden âyetlerin, şefaatin belli şartlara bağlı olarak gerçekleşebileceğini ifade eden âyetlere göre sayısal çokluğu, Mekkeli müşriklerin sahip oldukları yanlış şefaât anlayışının kökten reddedilmesi amacını taşımaktadır. Kur'an tarafından, müşriklerin sahip olduğu şefaât inancına yapılan tenkit ve itirazların genelleştirilmesi neticesinde, ortaya şefaatin olmadığı yönünde fikirler atılmıştır. Halbuki şefaati konu edinen âyetlerde, bir taraftan müşriklerin şefaât anlayışları reddedilirken diğer taraftan da gerçek şefaât inancının unsurları ve sınırları ortaya konmaktadır. Dolayısıyla şefaât inancını konu edinen ancak vermeye çalıştığı mesajlar farklı olan âyetleri bir birinden iyi ayırt etmek gerekir.

Bu doğrultuda Kur'ân'ın nüzûl sürecini ve vahyin ilk muhataplarının, şefaâtle ilgili takındıkları tavrı dikkate almak, İslâmın öngördüğü şefaât anlayışına ulaşmaya önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Ayrıca şefaatin, Kur'ân'da çok çetin geçeceği ifade edilen âhiret gününe dair tasvirler arasında zikredilmesi, bu kavramın anlaşılmasında hesap gününün genel tablosunun da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira Kur'ân'da, "kim zerre miktarı iyilik yaparsa onun mükafatını, kim de zerre miktarı

kötülük yaparsa onun cezasını görecektir” şeklinde yer alan ifadelerden, âhiret gününün kazanımdan ziyade, en başta hesap verme yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Herkesin yaptığı için karşılığını eksiksiz göreceği bildirilen âhirete dönük tasvirler içerisinde, Kur’ân’ın dikkat çektiği bir husus da Allah’ın rahmetidir. Kur’ân’ın pek çok âyetinde, Allah’ın kullarına karşı af ve mağfiretle muamele edeceğinin ifade edilmesi, bazı dahilî ve haricî tesirlerle günah işleyebilecek insan için, bir umut kaynağı olmaktadır. Allah’ın bu af ve mağfiretinin aracısız olarak gerçekleşmesi mümkündür. Bunun yanında bazı kulların (peygamberler, şehitler...), dünya hayatında Allah’ın rızasını kazanmak için sergiledikleri büyük fedakarlıklar sebebiyle, onların faziletini mahşer ehline ilan etmek üzere, Allah’ın af ve mağfiretinin, bu kullar aracılığıyla gerçekleşmesi de Kur’ân’ın genel üslubuna aykırı görünmemektedir.

Şefaati konu edinen âyetlerde, izin ve rıza kavramlarının ön plana çıkarılması şefaatin sınır ve unsurlarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bu âyetlerde şefaate edecek ve olunacakların özelliklerine dair genel prensipler ortaya konmuştur. Kur’ân’da meleklerin şefaatine yorumlanabilecek iki âyetin dışında, hem şefaate edecekler hem de şefaate olunacakların isimlerine dair bir bilgi verilmemektedir. Hz. Peygamber’in şefaati konusu ise bazı âyetlerin yorumları neticesinde ulaşılan bir sonuçtur.

İslâm düşünce tarihi içerisinde ortaya çıkan mezhepler konuyu, Kur’ân’ın ön gördüğü prensiplerden daha geniş bir perspektifte değerlendirerek şefaati, kurdukları sistem çerçevesinde ele almışlardır. Bu doğrultuda Ehl-i sünnetin şefaate anlayışında, ameli imandan ayrı gören yaklaşımı, Mutezilenin şefaate anlayışında ise Allah’ın va’d ve vâdinin değişmeyeceği inancı etkili olmuştur. Diğer mezheplerde de benzer kaygıların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Mezheplerin her birisi şefaate konusunda kendi görüşlerine delil olabilecek rivayetleri ön plana çıkarmışlar ve dolayısıyla mezheplerin şefaate anlayışının oluşmasında, âyetlerden çok hadisler gündeme getirilmiştir. Bütün mezheplerin benimsediği, itikâdî konularda delil olarak kullanılabilecek hadislerin mütevâtir olması gerektiği şartına rağmen, şefaate ilgili ahad haberler, mezheplerin şefaate anlayışlarını şekillendirmiştir. Hatta ilk dönem hadis kaynaklarında şefaate ilgili rivayetler sınırlı sayıda iken, sonraki kaynaklarda şefaate hadislerinin artması bu konuda mezheplerin kendi görüşlerini güçlendirmek için hadis va’zına gitmiş olabilecekleri izlenimi

vermektedir. Ehl-i sünnetin, büyük günah sahiplerine şefaati edileceği hakkında ileri sürdüğü en büyük delil olan hadisin, ilk dönem hadis kaynaklarında yer almaması bu tezimizi güçlendirmektedir. Kaldı ki metin yönünden dikkatle incelendiğinde, şefaati konu edinen her bir hadisin, bir ayrıcalık tanımının ötesinde ele aldığı konunun önemine dikkat çektiği ve Müslümanları iyi amellere teşvik amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Kelime-i tevhidi söyleyenler, Kur'an okuyanlar, ezan duasını okuyanlar, ayrıca namaz oruç gibi bazı ameller hakkında şefaati ifade eden hadisler, bu doğrultuda değerlendirilebilir.

Büyük günah sahiplerinin durumu, şefaati tartışmalarının odak noktasını oluşturmuştur. Bu kişilere şefaati konusunu mezheplerin genel prensipleri çerçevesinde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın vermeye çalıştığı şefaati anlayışında Allah'ın af ve mağfiretinin kullara ulaşmasını sağlayan bir süreç öngörülmektedir. İşte şefaatiçi, şartlarını Allah'ın belirleyeceği bu süreç içerisinde, yaratıcının af ve mağfiretini günahkâra ulaştıran bir konuma sahiptir. Şefaati ile ilgili en büyük yanlış, şefaati olunacak kişinin şefaatiçisini seçmeye ve ona bir yetki alanı tanımaya kalkışmasıdır.

Toplumun şefaati algısını ve bu algıyı besleyen kaynakları tespit etmek amacıyla yapmış olduğumuz araştırma toplumun şefaati konusunda zihni karmaşa yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu zihin karışıklığında, İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan ve hâlâ devam eden tartışmaların etkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir sebep ise konu hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olunmamasıdır. Toplumun sahip olduğu şefaati düşüncesi büyük oranda mezhebî ön kabullere dayanmaktadır. Buna karşın kendisini Ehl-i sünnet olarak vasıflandıran %30 civarında bir grubun, büyük günah sahipleri hakkında söz konusu ekolle aynı doğrultuda düşünmediği tespit edilmiştir. %30 civarında bir grubun ise şefaati ile ilgili bütün sorulara olumsuz cevap vererek, şefaatin varlığını kabul etmediği belirlenmiştir. Araştırmanın en dikkat çekici sonucu ise şudur: Katılımcıların yarısından fazlası prensip olarak büyük günah sahiplerine şefaati olacağını kabul etmelerine karşın, her bir büyük günah hakkındaki düşünceleri ayrı ayrı sorulduğunda, bu günahları işleyenlere şefaati olunmayacağı görüşünü benimseyenlerin oranı %80'lere kadar ulaşmaktadır. Yani araştırmaya katılanlar her ne kadar genel kabullerle söz konusu kişilere şefaati edileceğini kabul etmiş görünseler de aslında vicdanen bunu benimsemedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum toplumun şefaati

konusunda yeterli ve doğru bilgiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada din tebliğcilerine, toplumu, sağlıklı bir şekilde aydınlatma görevi düşmektedir.

Sonuç olarak Allah'ın belirlediği sınırlar ve ölçüler içerisinde âhirette şefaath gerçekleşecektir. Kur'ân'ın ifadeleri, hadisler ve İslâm toplumunun ortak düşüncesinden bu anlaşılmaktadır. Âhirette şefaatin gerçekleşme şekli ise Allah'ın af ve mağfiret müjdesinin, bazı seçkin kulları onurlandırmak üzere, bunlar aracılığıyla, Allah'ın rızasını kazanmış kullara iletileceği bir ödül törenine benzetilebilir. Ödül alanında vereninde pasif olacağı bu süreç içerisinde etkin yegane varlık ise Allah olacaktır.

Anket Formu

Değerli katılımcı,

Elinizdeki anket ülkemiz insanının şefaath kavramını nasıl algıladığını ve bu algıyı besleyen inanç kaynaklarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın sağlıklı olması ve geçerli sonuçlara ulaşabilmesi için vereceğiniz cevapların samimi ve doğru olmasının büyük önemi vardır. Bu bakımdan anketteki her soruyu lütfen dikkatle okuyup size en uygun gelen cevabı işaretleyiniz. Şayet verilen şıklar içerisinde sizin düşüncenizi yansıtan bir yanıt yoksa, bırakılan boşluğa kendi düşüncenizi yazınız.

Ankette isim, adres gibi özel bilgiler istenilmediği ve sonuçlar toplu olarak değerlendirileceği için sizi endişeye sevk edecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Bu anketle ilgili görüş ve önerilerinizi son sayfadaki boşluğa yazabilirsiniz. Değerli katkılarınız ve ayırdığınız zaman için şimdiden teşekkür eder, saygılar sunarız.

Araştırmacı

Mehmet YILMAZ

M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Kelâm İlim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

Araştırmayı Yöneten

Yard. Doç. Dr. Hülya ALPER

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi

Kelâm Anabilim Dalı

Öğretim Üyesi

ANKET FORMU

I. BÖLÜM

UYGULANDIĞI YER:.....

TARİH:.....

1-Cinsiyetiniz :

a) () Kadın

b) () Erkek

2-Yaşınız?

a) () 17-20 b) () 21-40

c) () 41-60 d) () 61- ve yukarısı

3- Eğitim durumunuz?

a) () İlkokul

b) () Ortaokul

c) () Lise ve dengi okul

d) () Üniversite veya yüksek okul

e) () Lisans üstü

f) () Diğer...

4- Doğum yeriniz?

a) () Köy-kasaba

b) () Şehir-Büyük şehir

5- Medenî durumunuz?

a) () Evli

b) () Bekar

c) () Diğer...

6- Gelir Durumunuz? (aylık ytl.

Olarak)

a) () 500'den az b) () 500-1000

c) () 1000'den fazla

7-Kaç yıldır Maltepe’de oturuyorsunuz?

- a) () 1-5 b) () 6-10
c) () 11-20 d) () 21 ve üzeri

7- Mesleğiniz?

- a) () Eğitimci
b) () Ev hanımı
c) () Serbest
d) () Emekli
e) () İşçi-memur
f) () Öğrenci
g) () Diğer...

9- Babanızın tahsil durumu:

- a) () İlkokul
b) () Ortaokul
c) () Lise ve dengi okul
d) () Üniversite veya yüksek okul
e) () Lisans üstü
f) () Diğer...

10- Annenizin tahsil durumu:

- a) () İlkokul
b) () Ortaokul
c) () Lise ve dengi okul
d) () Üniversite veya yüksek okul
e) () Lisans üstü
f) () Diğer...

11- Dînî eğitiminizi nereden aldınız?

- a) () Anne-Baba
b) () Din adamları/ camiler
c) () Okul
d) () Hiç din eğitimi almadım
e) () Diğer...

12- Kur’an- Kerîm’i Arapça aslından ne sıklıkla okuyorsunuz?

- a) () Her gün b) () Haftada bir
c) () Ayda bir d) () Hiç okumam
e) () Bazı mübarek ve özel günlerde

13- Kur’an- Kerîm’i Türkçe meâlinden ne sıklıkla okuyorsunuz?

- a) () Her gün b) () Haftada bir
c) () Ayda bir d) () Hiç okumam
e) () Bazı mübarek ve özel günlerde

14- Dînî bilgi seviyeni aşağıdakilerden hangisine uyar?

- a) () iyi
b) () orta
c) () Zayıf

II. BÖLÜM

1- Dînî İnanç ve davranışlarınızın oluşmasında aşağıdakilerden hangisinin etkisi daha fazladır?

- a) () Aile b) () Okul
c) () Cami d) () Basın-yayın
e) () Sosyal çevre f) () İş çevresi

2-Sizce dindarlığın en önemli göstergesi

aşağıdakilerden hangisidir?

- a) () İman b) () İbadet
c) () Güzel ahlak
d) () Haramlardan kaçınmak
e) () Diğer ...

3-Sizce, içinde bulunulan sosyal çevrenin dînî yaşantıya etkisi var mıdır?

- a) Evet, çünkü kişinin dînî yaşantısı çevresine göre şekillenir.
b) Hayır, kişi çevresinden bağımsızdır.
c) Çevrenin dînî yaşantıya etkisi çevreden çevreye değişir.
d) Diğer...

4- Dinin emir ve yasaklarını yerine getirme konusunda aşağıdakilerden

hangisi size uygundur?

- a) () Dinin emir ve yasaklarını tümüyle yerine getiriyorum.
- b) () Dinin emir ve yasaklarını kısmen yerine getiriyorum
- c) () Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeye çalışıyorum.
- d) () Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmiyorum
- e) () Diğer...

5- Aşağıdaki tanımlardan hangisi sizin şefaath anlayışınıza en uygundur?

- a) () Herkes kendi amelinin karşılığını eksiksiz görecektir ve Allah dilediğine şefaath edecektir.
- b) () Peygamberlerin ve salih kulların kıyamet gününde, Allah'ın izniyle günahkâr müminlerin azaptan kurtulmaları ve cennetliklerin cennetteki derecelerinin yükseltilmesi için Allah'tan talepte bulunmalarıdır.
- c) () Peygamberlerin, ümmetlerinin affedilmesi için dua etmeleridir.
- d) () Meleklerin insanların affedilmesi için Allah'tan talepte bulunmalarıdır.

6- sizce günahların büyük ve küçük diye ayrılması doğru mudur?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

7- Size göre büyük günah işleyen bir kişiye şefaath edilecek midir?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

8- Size göre intihar eden bir kişiye şefaath edilecek midir?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

9- Türbelerde yatan zatlardan, dünyaya ait bir dilekte bulunmak doğru mudur?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

10- Türbelerde yatan zatlardan, şefaath istemek doğru mudur?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

11-Bazı seçkin insanların (alimler, tasavvuf büyükleri, evliyalar) Şefaathçi olacağına inanıyor musunuz?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

12- İnandığı halde dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyenin durumu sizce aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- a) () İslâm dininden çıkmıştır.
- b) () Bunların durumlarını ancak Allah bilir.
- c) () Bu kişilere peygamberler şefaath eder.
- d) () Dinden çıkmaz ama günahkârdır âhirette cezasını çeker.
- e) () Tövbe edinceye kadar imanla-küfür arasındadır
- f) () Diğer...

13- Sizce, dua ederken Peygamberleri yada velileri duanın kabulü için aracı kılmak doğru mudur?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

14- Türbe ziyaretini hangi amaçlarla gerçekleştirirsiniz?

- a) () Orada yatan zata dua etmek
- b) () Âhirette şefaatte bulunmasını dilemek için
- c) () Bu dünyaya ait bir isteğin gerçekleşmesini dilemek için
- d) () Ölümü hatırlayıp ibret almak için
- e) () Hiç biri
- f) () Diğer...

15- Yatırlardan dilekte bulunulduğunda bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda ne düşünüyorsunuz?

- a) () Gerçekleşir
- b) () Gerçekleşmez
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

16- Sizce kimler şefaate edebilir?

- a) () Peygamberler
- b) () Peygamberler, şehitler
- c) () Peygamberler, şehitler, evliyalar
- d) () Peygamberler, şehitler, evliyalar âlimler
- e) () Peygamberler, şehitler, evliyalar, âlimler, hafızlar
- f) () Hiç biri

17- Makam-ı Mahmûd sizce ne demektir?

- a) () Peygamberimizin İsmidir
- b) () Meleklerle verilen şefaate hakkıdır
- c) () Peygamberimize âhirette verileceği vaat edilen en büyük şefaate makamıdır.
- d) () Peygamberimizin miraca çıkarken üzerine oturduğu tahttır.
- e) () Fikrim yok
- f) () Diğer...

18- Sakal-ı şerif ve hırka-ı şerif ziyaretlerinin Peygamberin şefaatine vesile olacağına inanıyor musunuz?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

19- Diğer peygamberlerin, kendi ümmetlerine şefaate edeceğine inanıyor musunuz?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

20- Sizce Hz. Peygamber'in şefaatinin hak etmek için, O'nun davranışlarına uymak (O'nun gibi giyinmek vb...) şart mıdır?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

21- Hz. Peygamber'in şefaatinin hak etmek için kabrini ziyaret etmenin gerekliliğine inanıyor musunuz?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

22- Şefaati'ül-Uzma sizce ne anlama gelir?

- a) () Allah'ın rahmetini ifade eder.
- b) () Meleklerin şefaatinin ifade eder
- c) () Hz. Muhammed'in büyük ve umûmî şefaatinin ifade eder
- d) () Şekçin insanların şefaatinin ifade eder
- e) () Diğer peygamberlerin şefaatinin ifade eder
- f) () Fikrim yok
- g) () Diğer..

23- Sizce şefaati hak etmek için ehli-sünnet ve-l cemaat olmak şart mıdır?

- a) () Evet
- b) () Hayır
- c) () Fikrim yok
- d) () Diğer...

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, İstanbul:1984.
- ABDÜLFETTÂH, el-Kâdî, *Esbâbü'n-nüzûl* (çev. Salih Akdemir), Ankara, 1986.
- AFZALURRAHMAN ve dğr., *Sîret Ansiklopedisi* (çev. Hakan Bayrak, ve dğr.), I-VI, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1996.
- AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları,1981.
- AKBAŞ, Bahattin, *Hadislere Göre Hz. Peygamberin Şefaati Meselesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE), 1994.
- AKYÜZ, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- ALTUNİŞİK, Remzi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2002.
- ALÎ el-KARÎ, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân, *el-Fıkhu'l-Ekber Şerhi* (çev. Hüseyin Erdoğan), İstanbul: 1987.
- ARSLANTÜRK, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, 1995.
- ATAY, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1992.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-VII, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- , *Kur'an'ın Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul: Büyük Türkiye Yayınları, 1997.
- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Kitâbu't-Temhîd* (nşr. Richard j. Mccarty), Beyrut,1957.
- BAŞAK, Osman, *İslâm'da Şefaat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE), 2001.
- BEBEK, Adil, "Günah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları,1996. XIV, s. 283.
- BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzil ve esraru't-te'vil*, I-II, Beyrut, 1990.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Kur'an-ı Kerîm'in Meâli Âlîsî ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul, 1965.
- , *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: 1985.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l beyân*, İstanbul, 1969.
- BÛTÎ, Said Ramazan, *İslâm Akâidi* (çev. Mehmet Yolcu-H. Altınalan), İstanbul,1986

- CİLACI, Osman, “Dua”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1994. IX, s. 529.
- CÜCELOĞLU, Doğan, “*İnsan ve Davranışı*”, İstanbul: Başarı yayınları, 1997.
- CÜRCÂNÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut, 1983.
- CÜVEYNÎ, Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh, *Kitâbü'l-İrşâd*, (nşr. Esad Temim), Beyrut, 1985.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, Ankara: A.Ü.İ.F Yayınları, 1971.
- ÇAMDİBÎ, Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, 1994.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâlî Kerim*, İstanbul, 1979.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2000.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyullâh, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- DODURGALI, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İfav. Yayınları, 1999.
- DOĞAN, İsa, *Mürcie ve Ebû Hanife*, Samsun: 1992.
- , *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun, 1996.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- DOLABÂNÎ, Hana: *Azizlerin Şefaati* (çev. Gabriyel Akyüz), Mardin, 1988.
- DÜZENLİ, Yaşar, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul: Çağrı yayınları, 1981.
- EBÛ HANÎFE, *el-Fıkhu'l-ekber* (çev. Hasan Basri Çantay), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- , *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayınları, 1981.
- EBÛ'L-İZZ, Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akideti't-Tahâviyye* (tah. Komisyon), Beyrut, 1391/1965.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, *İbn-i Teymiyye* (çev. H. Karakaya-K. Aytekin), İstanbul, 1987.
- , *İslam'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi* (çev. H. Karakaya-K. Aytekin), İstanbul, 1983.
- EMİN SAİD, *Sîretü'l-İmâmi'sh-Şeyh Muhammed bin Abdilvehhab*, Beyrut: ts.
- ESEDÎ, Muhammed Hadi, *Şefaat Üzerine* (çev. Cafer Bendiderya), İstanbul, 1998.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, 1969.

- FAHREDDİN er-RÂZÎ, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-VIII, İstanbul: Şirketi Sahafiyei Osmaniye, 1307.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an* (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Fecr Yayınları, 1993.
- FERÂHİDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l- Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî- İbrahim es-Sâmerrâî), Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1988.
- FIGLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1990
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Necmüddîn Muhammed b. Yâkub, *el-Okyanûsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît* (çev. Asım Efendi), I-IV, İstanbul, 1988.
- GAZALÎ, Muhammed, *Akâdetü'l-Müslim*, Kahire: Dâru'd-Da've, 1988.
- GAZZÂLÎ, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (çev. Ahmet Serdaroglu), I-IV, İstanbul: Bedir yayınevi, 1984.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, Konya: Esra yayınları, 1992.
- GÖLCÜK, Şerafettin-Toprak Süleyman, *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1991.
- GÜVEN, Sami, *Toplum Biliminde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Günah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1996, XIV, s. 280.
- HAYDARİZÂDE, İbrahim, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi*, İstanbul: Medrese yayınevi, 1981.
- IŞIK, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara: Büyük Türkiye yayınları, 1997.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Ankara: 1979.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İBN ARABÎ, Ebü Bekr Muhyiddîn Muhammed b. Ali, *Tefsîrû'l- Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: 2001.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fida' İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsîri*, (çev. Bedrettin Çetiner-Bekir Karlığa), I-XVI, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- İBNÜ'L-KELBÎ, *Kitabu'l-Asnâm* (çev. Beyza Düzgün), Ankara: A.Ü.İ.F.Yayınları, 1969.
- İBN MÂCE, Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid, *es- Sünen*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut: 1970.
- İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *İbn Teymiyye Külliyyatı* (çev. Ahmet Önkal) İstanbul: Tevhid Yayınları, 1986.
- İNCİL, İstanbul: Yeni yaşam Yayınları, 1994.
- İRFAN ABDULHAMİD, , *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (Çev. M. Saim Yeprem), İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.

- RÂGİB İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Ragıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an* (nşr. Safvan Adnan Davudî) Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 2002.
- KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ahmed b. el-Hemedânî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Kahire 1988.
- , *Mükâşşefetü'l-Kulûb* (çev. Salih Uçan), İstanbul: Çelik Yayınevi, 1989.
- KANDEMİR, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, 1984.
- KARAÇAM, İsmail, *En Büyük Mucize*, İstanbul: Ajans Yayınları, 2005.
- KARAÇOBAN, Ethem, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul: 2004.
- KARAMAN, Hayrettin ve dğr., *İman ve İbadetler*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., 2000.
- KARDÂVÎ, Yusuf, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır*, (çev. Osman Arpaçuru), İstanbul: İlke Yayıncılık, 1996.
- KESLER, Mehmet Fatih, "Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Şefaât İnancı", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: (2004/13), s. 120-153.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akâdi ve Kelâma Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985.
- KILIÇ, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, İzmir: Nil Yayınları, 1994.
- KÖKTAŞ, M. Emin, *Türkiye'de Dînî Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Hafnevi), Kahire, 1996.
- KUTUB, Seyyid, *Fizilâli'l-Kur'an* (çev. Heyet), I-XII, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1991.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-tevhîd* (nşr. Fetullah Huleyf), İstanbul, 1981.
- MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ *Tefhimu'l-Kur'an* (çev. Muhammed Han Kayanî ve dğr.), I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- MUHAMMED ESED, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- , *Kur'an Mesajı* (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- MUKÂTİL b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-nezâir* (nşr. Ali Özek), İstanbul: 1993.
- MUTAHHARÎ, Murteza, *Adl-i İlâhî* (çev. Cafer Sadık Halil), İstanbul: İşaret Yayınları, 1988.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, İstanbul, 1984.
- NESEFÎ, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muammed, *et-Temhîd fî usûli'd-dîn* (nşr. Hasan Ahmed Habibullah), Kahire, 1986.
- NESEFÎ, Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *Akâidü'n-Neseî* (çev. H. Tahsin Feyizli), İstanbul, 1988.

- NİSÂBURÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut, 1991.
- ÖZERVARLI, M. Said, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul: İsam Yayınları, 1998.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, “zulüm”, *Kur'an-ı Kerîm Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1990, s. 345.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- PEHLİVAN, Abdulhamid, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı*, İstanbul/ Maltepe Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans tezi Marmara Üniversitesi SBE), İstanbul, 2005.
- PEZDEVÎ, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988.
- REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsîrü'l-menâr*, I-II, Kahire, 1305.
- SÂBÛNÎ, Nûreddin, *Mâtüridiyye Akaidi* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara: 1979.
- SENCER, Muzaffer -Yakut Irmak, *Toplum Bilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1984.
- SÜYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir Muhammed, *el-Leâli'l-masnûa fî'l- ehâdisi'l-mevzûa*, Mısır, 1317.
- ŞAHİN, Mehmet Kenan, *Kur'an ve Hadislerde Şefaât* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE), 1998.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Abdulkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, Mısır, 1990.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiul- beyân an te'vîli âyi'l- Kur'ân* (nşr Sıdkı Cemil Attar), I-XVI, Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1995.
- TABERSÎ, Ebû Ali el-Fadl, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1992,
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'deddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-makâsıt* (nşr. Abdurrahman Umeyra), I-V, Beyrut, 1989.
- , *Şerhu'l-Akâid* (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü istulâhâtî'l fünûn* (nşr. Ali Dahrûc, ve dğr.), I-II, Beyrut, 1996.
- TEKKEŞİN, Zübeyr, “Günah”, *Şâmil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Şamil Yayınları, 2000. III, s. 52.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1996.
- TOPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966.
- TURGAY, Nureddin, “zulüm”, *Şâmil İslam Ansiklopedisi*, I-VIII, İstanbul: Şamil Yayınları, 2000, s. 385.
- TÜMER, Günay-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988.

- , *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Bilmen yayınları, 1972.
- TÛSÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan, *el-İktisât fîmâ yeteallaku bi'l-itikâd*, Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986.
- VEHBÎ, Mehmed, *Hülâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XVI, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1979.
- WATT, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (çev. E. Ruhi Fırlalı), Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- , *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık* (çev. Turan Koç), İstanbul: İz Yayınları, 2001.
- YALTKAYA, M. Şerafettin, *Kelâm Savaşları*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1932.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ehl-i sünnet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, s. 525.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul: Azim Yayıncılık, 1999.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, İstanbul: Kayahan Yayınları, 1987
- , *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İstanbul: Işık Yayınları, 1996.
- ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim, *Menâi'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, Beyrut, 1988.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *Kitâbü'l-Kebâir* (çev. Bilal Uzun), İstanbul, Hak yayınları. ts.
- ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi'-tevîl* (nşr. Adil Muhammed Mevcud ve dğr.), I-IV, Riyad, 1998.